

Nr 3/2010

Architektura krajobrazu
w nauce i praktyce

Landscape Architecture
in the Science and the Practice

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Krajobraz w wielu miejscach naszego kraju zachował swą tożsamość i różnorodność. Jednak w wyniku różnych nieprzemyślanych często działań zmienia się on bezpowrotnie zmierzając do chaosu przestrzennego. Przyczyny tego zjawiska są wielorakie, ażeby je określić, a także przeciwdziałać im powinny zintegrować się wszystkie środowiska zajmujące się projektowaniem, uprawą i zarządzaniem krajobrazem. Istotna jest również świadomość i edukacja społeczeństwa, które musi poznać wartość otaczającego krajobrazu. Łączy się z tym także edukacja przyszłych architektów krajobrazu, którzy powinni posiadać wiedzę i umiejętności dające podstawę do kształtowania krajobrazu w skali planów regionalnych i miejscowych, z uwzględnieniem układów historycznych urbanistycznych i ruralistycznych. Ponadto musi on umieć komponować krajobraz w trudnych warunkach inwestycji inżynierskich, budowy dróg, kolei i innych. Te problemy poruszane były na I Dolnośląskich Dniach Architektury Krajobrazu, które odbyły się w październiku 2010 roku we Wrocławiu.

The landscape has in many places in our country retained its identity and diversity. However, as a result of various often hasty actions it changes irretrievably aiming to spatial chaos. The reasons for this phenomenon are manifold; to determine them, as well as to prevent them all communities should integrate involved in the design, cultivation and management of landscape. It is also important awareness and public education that needs to know the value of the surrounding landscape. Added to this is the education of the future landscape architects, who should have knowledge and skills giving rise to the landscaping in scale of the regional and local plans, taking account of the historical, urban and ruralistic structures. In addition, they must be able to compose the landscape in the difficult conditions of engineering investments, construction of roads, railways and others. These issues were raised on the First Lower Silesia Days of Landscape Architecture, which took place in October 2010 in Wrocław.

Kolegium redakcyjne

Editorial Board

Okładka: Oczekiwanie na gości we włoskich Alpach
(fot. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Cover: An expectation for visitors in the Italian Alps
(photo by I. Niedźwiecka-Filipiak)

PROBLEMY		PROBLEMS	
☛ Badanie cech przestrzeni społecznej w środowisku mieszkaniowym. Propozycje metodologiczne	4	Features Study of the Social Area in the Housing Environment – Methodological Proposals	☛
<i>Aleksandra Lis</i>			
☛ Rola architekta krajobrazu w kreowaniu przestrzeni na terenach wiejskich	14	The Role of Landscape Architect in the Creation of Space in the Rural Areas	☛
<i>Bogusław Wijatyk</i>			
EKOLOGIA KRAJOBRAZU		LANDSCAPE ECOLOGY	
☛ Edukacja ekologiczna a architektura krajobrazu	18	Ecological Education and Landscape Architecture	☛
<i>Krzysztof Czaja</i>			
PREZENTACJE		PRESENTATIONS	
☛ Rozpoznanie konserwatorskie wartości architektonicznych, krajobrazowych i kulturowych kleszczowego Fortu Prusy w Nysie	20	Conservation Recognition of the Architectural, Landscape and Cultural Values of the Tenaille Fort Prusy in Nysa	☛
<i>Jerzy Potyrała</i>			
☛ Zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich	35	Preservation of the Cultural Heritage in the Rural Areas	☛
<i>Zbigniew Kuriata, Irena Niedźwiecka-Filipiak</i>			
☛ Kształtowanie terenów zieleni miasta Wrocławia na przestrzeni 10 lat działalności Zarządu Zieleni Miejskiej	42	Shaping of the Urban Green Areas of the City Wrocław Within the 10 Years of Activity of the Management of Urban Greenery	☛
<i>Joanna Koniecka, Szymon Rozalski</i>			
TWORZYWO		MATERIALS	
☛ Kamienie użytkowe i dekoracyjne na Dolnym Śląsku	50	Building and Decorative Stones in Lower Silesia	☛
<i>Marek W. Lorenc, Sławomir Mazurek</i>			
☛ Iluminacja krajobrazu miasta na przykładzie Lyonu	59	City Landscape Illumination on an Example of Lyon	☛
<i>Magdalena Zienowicz</i>			
STANDARDY		STANDARDS	
☛ Architektura krajobrazu w ochronie dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej	67	Voivodeship Conservator of Monuments in Opole	☛
<i>Iwona Solisz</i>			
☛ Formalno-prawne aspekty usuwania drzew w świetle ostatnich zmian w przepisach	74	Formal and Legal Aspects of the Removal of Trees in the Light of Recent Changes in Legislation	☛
<i>Bogdan Łukaszewicz, Eleonora Wiśniewska</i>			
☛ Dydaktyka a zagadnienia konserwatorskie na kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu	79	Teaching and Conservation Issues at the Field of Study Landscape Architecture at the Wrocław University of Environmental and Life Sciences	☛
<i>Renata Gubańska</i>			
☛ Między rozumem a intuicją. Architektura krajobrazu w teorii i praktyce Zakładu Kształtowania Środowiska Politechniki Wrocławskiej	88	Between mind and intuition. Landscape architecture in the theory and practice of the Division of Environmental Development of Wrocław University of Technology	☛
<i>Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak</i>			
Streszczenia angielskie	88	Summaries	

Badanie cech przestrzeni społecznej w środowisku mieszkaniowym. Propozycje metodologiczne

Aleksandra Lis

Features Study of the Social Area in the Housing Environment - Methodological Proposals

Wstęp

Introduction

Artykuł stanowi skrótową prezentację podejścia metodologicznego będącego podstawą programu badawczego pt. *Struktura relacji zachodzących w obrębie terenów zieleni osiedlowej na poziomie „przestrzeń fizyczna-przestrzeń społeczna”* przeprowadzonego w latach 2006–2009 przez autorkę. Problematyka programu badawczego skupiała się na przestrzeniach wspólnych w środowisku miejsca zamieszkania mających cechy przestrzeni społecznej.

Pojęcie *przestrzeń społeczna* określane, rozumiane i definiowane jest różnie w różnych dziedzinach nauki. Środowiska związane naukowo i praktycznie z kształtowaniem przestrzeni, w rozumieniu *przestrzeni społecznej* odnoszą się przede wszystkim do jej aspektów fizycznych badając relacje pomiędzy nimi a człowiekiem. W urbanistyce *przestrzeń społeczna* rozumiana jest najczęściej jako przestrzeń odpowiadająca określonej grupie mieszkańców – w odróżnieniu od przestrzeni publicznej należącej do zbiorowości, w której nie wyróżnia się odrębności grupowych oraz od przestrzeni prywatnych, w których odrębność rodziny decyduje o ich charakterze [Chmielewski, Mirecka 2007, s. 6–7].

Osiedla mieszkaniowe powstające w latach powojennych, w szczególności masowo wznoszone w latach 70. i 80. XX w. zespoły miesz-

kaniowe budowane w technologiach wielkopłytowych, urządzone były minimalnym kosztem bez dbałości o odpowiednie, spełniające wymagania określone potrzebami mieszkańców, zagospodarowanie przestrzeni wspólnych. Nawet w przypadku, gdy zagospodarowanie to było realizowane, rola przestrzeni w budowaniu więzi społecznych, kształtowaniu zachowań terytorialnych czy budowaniu semiotycznych więzi z miejscem była w niewielkim stopniu brana pod uwagę. Obecnie problematyka ta jest uznawana za równie ważną, jak względy funkcjonalne i ekonomiczne, stąd zmieniło się także nastawienie środowiska do problemów badawczych i kierunków badań, jakie powinny być w tym obszarze podejmowane.

Badania nad terenami otwartymi na osiedlach mieszkaniowych prowadzone były, w celu ustalenia obecnych w tamtym czasie wzorów zachowań, od lat 70. ubiegłego wieku. Początkowo główną techniką badawczą były ankiety. Później badania prowadzono technikami obserwacyjnymi, czasem łączonymi z kwestionariuszami lub wywiadami [Cooper 1998; Linday i in. 1977]. Rządziej prowadzono badania z wykorzystaniem różnorodnych technik badawczych – przykładem takich programów są badania porównawcze nad dwoma zespołami mieszkaniowymi w Porto Alegre w Brazylii [Lay, Reis 1994] obejmujące m.in. obserwacje wskaźników fizycznych w środowisku mieszkaniowym, obserwacje

zachowań, wywiady, ankiety, analizy notatek.

Podjęty przez autorkę program badawczy obejmuje swym zakresem problematykę związaną z relacjami pomiędzy człowiekiem a środowiskiem mieszkaniowym odnoszącą się do oddziaływania sposobu zagospodarowania terenu na zachowania i odczucia ludzi. Obszar badawczy zawężony został do wybranych osiedli powstałych w latach 70. i 80. XX w. we Wrocławiu. Program miał na celu uzyskanie obrazu zależności pomiędzy zachowaniami mieszkańców osiedli wielorodzinnych a przestrzenią terenów rekreacyjnych badanych osiedli. Obraz zależności oparto na analizie cech użytkowych, terytorialnych, interakcyjnych i wizualnych przestrzeni.

W niniejszym artykule autorka przedstawia skrótowo najważniejsze elementy metodologii badań, przyjęte jednostki analiz i kierunki postępowania w naukowym wykorzystaniu uzyskanych wyników do opracowania (docelowo) modelu strefowego przestrzeni otwartych na osiedlach, który mógłby być podstawą w programowaniu zagospodarowania tych terenów.

Wybrane elementy wyników badań ilustrujące przyjęte jednostki analiz pokazano na przykładzie zespołu mieszkaniowego na osiedlu Pilczyce we Wrocławiu.

Metody i techniki badawcze

Research methods and techniques

W programie badawczym zastosowano zróżnicowane techniki pozwalające na jak najszersze rozpoznanie złożonej problematyki badanych relacji. Podstawowe techniki badawcze obejmowały:

- badanie cech fizycznych środowiska – badania terenowe prowadzone *in situ* w różnych porach dnia i roku;
- obserwacje zachowań, ruchów przestrzennych i śladów – wykonane metodą obserwacji cyklicznych, gdzie przeprowadzono, dla każdego z badanych osiedli, 30 cykli obserwacyjnych, traktując jako cykl obserwacje zachowań wykonane kolejno, zgodnie z trasą przemieszczania się obserwatora, we wszystkich przestrzeniach badanego terenu osiedla;
- wywiady pogłębione – prowadzone metodą *face to face in home* (wywiady bezpośrednie w domach respondentów); podstawą badań prowadzonych przez ankieterów był kwestionariusz wywiadu o formie średnio ustrukturalizowanej;
- badania uzupełniające – badania dodatkowe, uzupełniające wiedzę badawczą lub pozwalające na korygowanie danych i hipotez badawczych, m.in. rozmowy z użytkownikami przestrzeni rekreacyjnych prowadzone w terenie).

Kierunki analiz, założenia teoretyczne, przyjęte jednostki analiz

The directions of analysis, theoretical assumptions, the adopted units of analysis

Metodologia badawcza uwzględniała cztery grupy zagadnień obejmujących problematykę związaną z przestrzenią społeczną w środowisku mieszkaniowym. Poniżej przedstawiono skrótowo podłożę podjętej problematyki w aspektach: użytkowym, społecznym terytorialnym i wizualnym oraz przyjęte do analiz jednostki.

Aspekt użytkowy

Utility aspect

We wcześniejszym, klasycznym podejściu do projektowania architektonicznego przyjmowano potrzebę, za kategorię podstawową i wyjściową w sposobie myślenia o przestrzeni. Jedną z pierwszych teorii zmieniających to podejście była teoria R. Studera (1970), który uznał za taką kategorię bazową zachowanie. Zgodnie z tym podejściem poprawność i skuteczność projektowania polega na dopasowaniu fizycznych form środowiska do przyjętego jako optymalny, układu zachowań użytkowników przestrzeni. Obejmuje ono, w tym ujęciu, dwa elementy: projektowanie systemu zachowania się ludzi

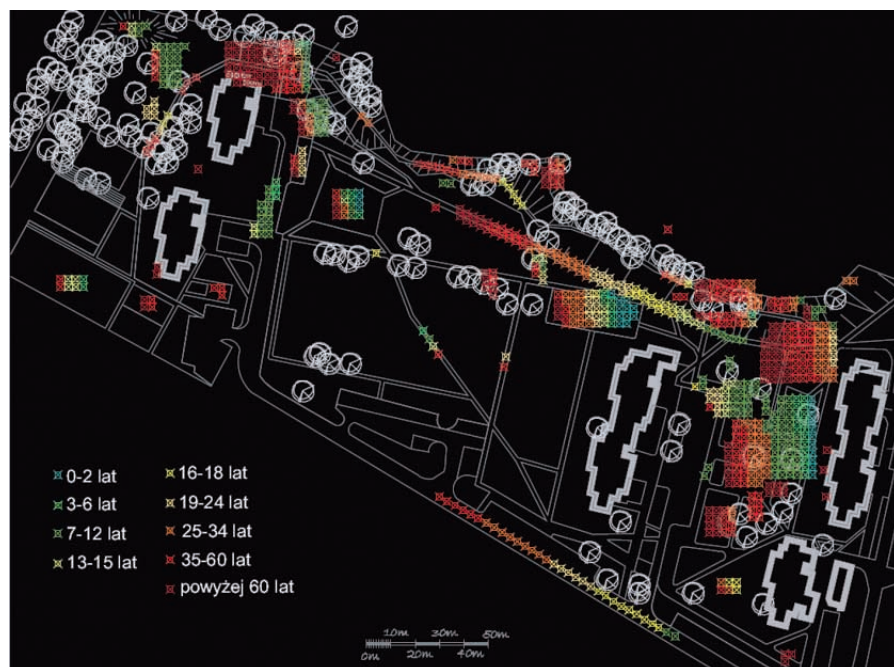
oraz projektowanie fizycznego środowiska dostosowanego do założonych form zachowań. Istotą procesu projektowego jest więc ukształtowanie przestrzeni tak, aby przez swą formę fizyczną, umożliwiała i ułatwiała określone typy zachowań denotując tym samym funkcję przestrzeni.

Takie podejście do kształtowania przestrzeni kładzie nacisk na jej wartości użytkowe i w badaniu takich wartości odgrywa największą rolę. Także autorka w proponowanej metodologii badawczej dotyczącej aspektu użytkowego przestrzeni przyjmuje, jako podstawową jednostkę jego analizy, zachowania ludzi. Dlatego, jako pierwszy etap badań i analiz przyjęto rozpoznanie występujących na badanych terenach zachowań i cech fizycznych miejsc, w których te zachowania zachodzą oraz zbadanie zgodności pomiędzy denotowaną funkcją a rzeczywistymi formami zachowań. Rozpoznanie to prowadzi do znalezienia wśród tych związków podobieństw mających cechy prawidłowości, których znajomość potrzebna jest dla właściwego projektowania przestrzeni i trafnego prognozowania zachowań, które pojawią się w tych przestrzeniach.

Proponowany sposób przeprowadzenia analiz cech użytkowych przestrzeni na badanych osiedlach inspirowany był ekobehawioralną teorią R. Barkera (1987, 1990) według którego cechy fizyczne przestrzeni i odbywające się w niej zachowania powinny być traktowa-

Ryc. 1. Obserwowane zachowania rekreacyjne użytkowników osiedla Pilczyce – struktura wiekowa użytkowników

Fig. 1. The observed recreational behavior of users of the housing estate Pilczyce – the age structure of members

Ryc. 2. Obserwowane zachowania rekreacyjne użytkowników osiedla Pilczyce – formy aktywności

Fig. 2. The observed recreational behavior of users of the housing estate Pilczyce – forms of activity

ne jako nierozdzielna całość. Wprowadza on jednostkę pojęciową zwaną ośrodkiem aktywności (*behavioral setting*) tłumaczonych też jako „układy zachowania” [Bańka 2002] dla określenia pewnych całości złożonych z zachowania i środowiska.

Badanie tego systemu ośrodków aktywności jest, zdaniem R. Barkera, najlepszą drogą do przewidywania zachowań w środowisku. Pozwala na rozpoznanie całościowego obrazu badanego środowiska, w skład którego wchodzi struktura fizycznych cech środowiska i struktura relacji użytkowników, obejmująca pełnione w układzie zachowań role, rozmieszczenie osób w przestrzeni i formy ich zachowań.

Kierując się takim podejściem autorka, w swych badaniach, wyodrębnia charakterystyczne miejsca, w których skupia się rekreacja mieszkańców badanych zespołów mieszkaniowych.

W kolejnym etapie analiz na podstawie obserwacji zachowań użytkowników, autorka dokonuje syntezy wyników badań wyodrębniając charakterystyczne grupy zachowań. Takie zachowania pojawiają się we wszystkich lub prawie wszystkich badanych osiedlach. Następnie analizuje ich związki z rozpoznanymi wcześniej ośrodkami aktywności w celu określenia relacji, jakie zachodzą pomiędzy tym układami a fizycznymi cechami środowiska.

Jednostki analiz

W celu rozpoznania struktury zachowań rekreacyjnych użyt-

kowników prowadzono obserwacje w terenie. Podstawowe jednostki analizy, które przyjęto przy obserwacjach obejmują: (1) formy aktywności; (2) kategorie wiekowe. Wyniki obserwacji nanoszono na mapach (ryc. 1, 2).

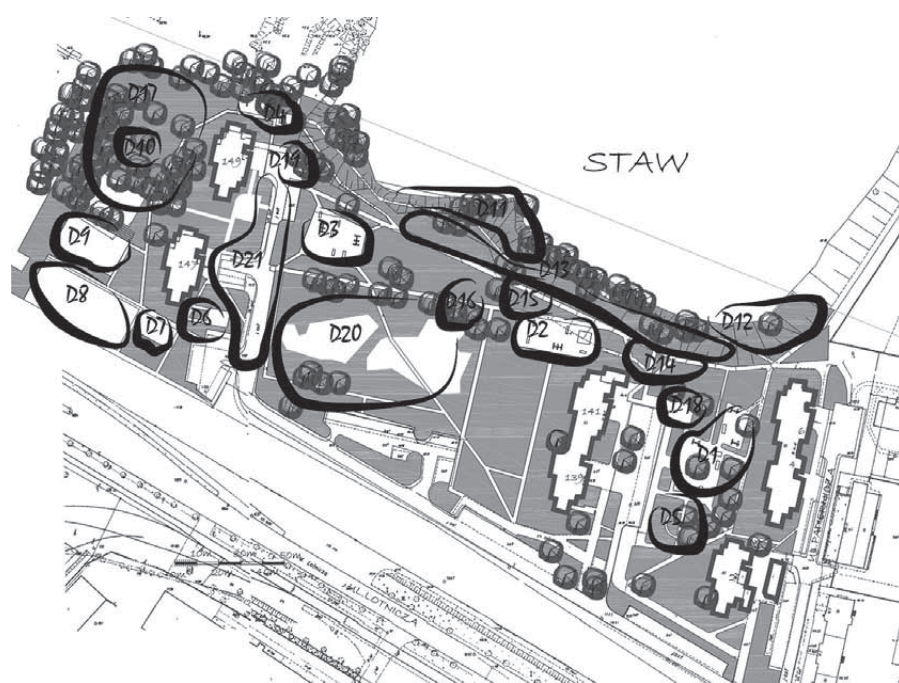
Analiza cech przestrzennych terenu osiedla i form jego użytkowania pozwoliła na wyodrębnienie charakterystycznych miejsc na osiedlu, gdzie skupiają się zachowania rekreacyjne mieszkańców. Miejsca te określono jako ośrodki aktywności (ryc. 3), charakteryzując ich ce-

chy i badając zależności w relacjach człowiek–środowisko i podobieństwa między nimi.

Aspekt terytorialny

Territorial aspect

Jednym z podstawowych elementów prawidłowej organizacji przestrzeni środowiska mieszkaniowego jest jej czytelna hierarchia terytorialna, gdzie przestrzeń ukształtowana i odbierana jest tak, aby czytelny był jej charakter jako przestrzeni bądź publicznej bądź kierowanej

- D1. Plac zabaw 1 (między blokami); D2. Plac zabaw 2 przy bloku Pilczycka 141; D3. Plac zabaw 3 (przy boisku); D4. Plac zabaw 4 (przy bloku Pilczycka 149); D5. Placyk wypoczynkowy przy placu zabaw 1; D6. Placyk z wagą; D7. Placyk przy boisku; D8. Boisko do piłki na tyłach bloku Pilczycka 147; D9. Boisko do koszykówki na tyłach bloku Pilczycka 147; D10. Pozostałości siedziska; D11. Brzeg stawu – cypel na wysokości boiska; D12. Brzeg stawu – między blokami Papierniczej i Lotniczej 139-147; D13. Skarpa nad stawem; D14. Ławki przy głównej ścieżce na wysokości Placu zabaw 1; D15. Ławka przy głównej ścieżce na wysokości boiska; D16. Ławka przy ścieżce biegnącej wzdłuż boiska; D17. Teren zadrzewiony z górką na tyłach budynków Lotniczej 147 i 149; D18. Placyk gospodarczy z trzepakami przy bloku Lotnicza 141; D19. Placyk gospodarczy z trzepakami przy bloku Lotnicza 149; D20. Główne boisko (do piłki nożnej); D21. Chodniki i droga przed budynkami Lotnicza 147 i 149;

Ryc. 3. Rozmieszczenie skupionych ośrodków aktywności na Pilczycach

Fig. 3. Distribution of the focused activity centers in Pilczyca

do mieszkańców, lub specyficznej grupy mieszkańców [Lynch, Hack 1984; za: Lay 1998, s. 188].

Ważność jasnego podziału terytorialnego przestrzeni potwierdziły liczne badania [Cooper, Sarkissian 1986; Lay 1996; Lay 1998; Newman 1972]. Ma ona wpływ na poczucie jej własności i przywiązanie do miejsca zamieszkania, jest istotna dla regulacji zachowań mieszkańców i ich grup, redukcji konfliktów oraz nawiązywania więzi społecznych. Szereg badań wykazało, że brak czytelnej hierarchizacji terytorialnej przestrzeni wywołuje próby jej modyfikacji oraz takiej definicji przestrzeni, aby było jasne, do kogo ona należy [Cooper, Sarkissian 1986; Lay 1996].

Pomimo licznych badań związanych ze zjawiskami terytorialnymi, problematyka związku pomiędzy sposobem ukształtowania przestrzeni, w tym przestrzeni środowiska zamieszkania, a odbiorem terytorialnym przestrzeni i zachowaniami terytorialnymi mieszkańców nie jest wciąż dostatecznie rozpoznana. Wyniki badań prowadzonych na świecie nie dają się w całości odnieść do warunków polskich, których specyfika, związana z trybem życia mieszkańców, ich potrzebami, oczekiwaniami, sytuacją życiową itp., sprawia, że zjawiska terytorialne, w pewnych aspektach, mogą przebiegać odmiennie. Dlatego określenie zasad dotyczących kształtowania przestrzeni mieszkaniowych w Polsce w odniesieniu do zjawisk terytorialnych, wymaga wciąż pogłę-

bionych badań i studiów prowadzących m.in. do rozpoznania wpływu cech fizycznych (wyznaczników terytoriów) i społecznych (zachowań i typów użytkowników) przestrzeni na jej odbiór w aspekcie terytorialnym, na sposób wykorzystania społecznej przestrzeni i jej funkcjonowanie terytorialne.

Przyjęte przez badaczy podziały przestrzeni w hierarchii terytorialnej są zróżnicowane. Najprostsze zawierają trzy kategorie – przestrzenie publiczne, semipubliczne (półpubliczne) i prywatne, bardziej rozbudowane przyjmują kategorie pośrednie (np. przestrzenie półprywatne). Autorka prowadząc badania przyjęła osiem kategorii terytorialnych, gdyż obserwacje terenowe wykazały na tyle duże zróżnicowanie cech terytorialnych, że opisanie ich z użyciem jedynie trzech lub czterech kategorii mogłoby doprowadzić do niekorzystnych uproszczeń. Dodatkowo analizując relacje terytorialne przestrzeni autorka badała ją pod kątem podatności na czasowe zajmowanie w charakterze tzw. *rewirów przenośnych*, które A. Krzymowska-Kostrowicka (1997) określa jako mikroterytoria, bronione najczęściej na podstawie „przywileju” wcześniej przybyłego. Takie przestrzenie budują poczucie prywatności o innym charakterze, niż terytoria prywatne czy semiprywatne.

Jednostki analiz

Przyjęto dwie grupy jednostek analiz. W pierwszej wyróżnikiem była przynależność terytorialna prze-

strzeni w układzie hierarchicznym. Wyszczególniono kategorie:

1. Przestrzenie prywatne, w których stwierdzono silne oznaki przynależności terytorialnej do określonych osób lub rodzin (m.in. ogródki frontowe lub tylne, gdzie pojawiają się jednoznaczne markery w postaci ozdobnych nasadzeń wymagających stałej pielęgnacji, oznaczenia granic poprzez zbudowane przez mieszkańców płotki, murki itp.);
2. Przestrzenie prywatne ze słabymi oznakami przynależności terytorialnej do określonych osób lub rodzin. (głównie ogródki przy blokach, w których nie stwierdzono intensywnych prac pielęgnacyjnych);
3. Przestrzenie semiprywatne, w odbiorze społecznym przynależne grupie mieszkańców z określonego fragmentu zespołu mieszkaniowego (z najbliższej klatki, z bloku bądź jego części);
4. Przestrzenie semiprywatne ze słabymi oznakami przynależności terytorialnej do mieszkańców z określonego fragmentu zespołu mieszkaniowego (nie odbierane, z punktu widzenia przynależności terytorialnej, jednoznacznie – mają pewne cechy przestrzeni semiprywatnych, jednak traktowane są także, przez część mieszkańców, jako miejsca należące do całego zespołu mieszkaniowego, z których każdy ma prawo korzystać w jednakowym stopniu);

5. Przestrzenie semipubliczne, odbierane jako należące do wszystkich mieszkańców zespołu (na równych prawach) – miejsca jednoznacznie odbierane jako wspólna własność mieszkańców badanego zespołu;
6. Przestrzenie semipubliczne ze słabymi oznakami przynależności terytorialnej do mieszkańców zespołu mieszkaniowego, posiadające częściowo cechy przestrzeni publicznej (przestrze-

nie często użytkowane przez osoby spoza badanego zespołu);

7. Przestrzenie publiczne, które cechuje brak jakichkolwiek oznak przynależności terytorialnej.

W drugiej grupie jednostek analiz wyróżniono dwa typy przestrzeni, które funkcjonują jako tzw. rewiry przenośne:

- I. Miejsca pełniące rolę rewirów przenośnych, gdzie prawa do terytorium należące do zajmują-

cych je osób są czytelnie odbierane i na ogół respektowane;

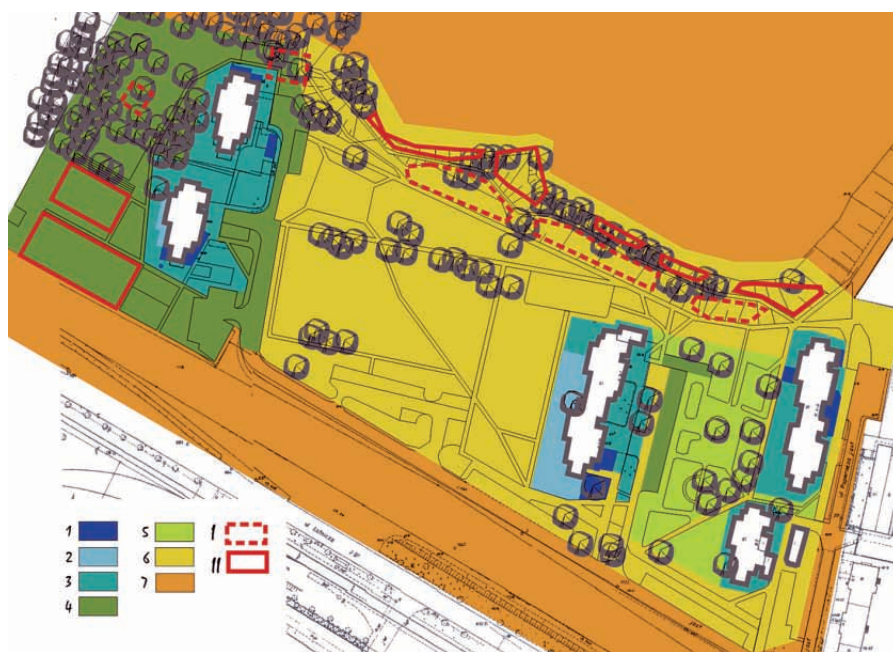
- II. Miejsca pełniące czasami rolę rewirów przenośnych, przy czym prawa do terytorium należące do zajmujących je osób odbierane są niezbyt czytelnie i nie zawsze są respektowane.

Przykładowe wyniki analiz przedstawiono w formie graficznej (ryc. 4).

Aspekt związany z kontaktami społecznymi

Aspect related to social contacts

Więzi sąsiedzkie są jednym z podstawowych elementów budujących kategorię, jaką jest sąsiedztwo. Osłabienie owych więzi stanowi obecnie istotny problem, którego przyczyny wciąż są badane. W badaniach tych jednakże, obejmujących m.in. te aspekty działań i zjawisk podtrzymujących więzi sąsiedzkie, które odnoszą się do działań społecznych i do poczucia wzajemnej pomocy, często, jak zauważają O. Skjaveland i T. Gärling (1997), pomijane są mechanizmy takie, jak projektowanie przestrzeni społecznej. Nie jest to słuszne, gdyż jednym z najważniejszych skutków projektowania odnoszących się do zachowania człowieka jest ułatwienie lub zniechęcenie do kontaktów między ludźmi. Zgodnie z poglądem L.A. Festingera i in. (1950), społeczna interakcja wzmożona zostaje dzięki obec-

Oznaczenia:

1. Przestrzenie prywatne – silne oznaki przynależności terytorialnej
 2. Przestrzenie prywatne – słabe oznaki przynależności terytorialnej
 3. Przestrzenie semiprywatne
 4. Przestrzenie semiprywatne – słabe oznaki przynależności terytorialnej
 5. Przestrzenie semipubliczne
 6. Przestrzenie semipubliczne – słabe oznaki przynależności terytorialnej
 7. Przestrzenie publiczne
- I. Miejsca pełniące rolę rewirów przenośnych – prawa do terytorium czytelnie odbierane i na ogół respektowane
 - II. Miejsca pełniące czasami rolę rewirów przenośnych – prawa do terytorium odbierane niezbyt czytelnie i nie zawsze respektowane

Ryc. 4. Cechy terytorialne przestrzeni wewnątrzblokowej na Pilczycach – wyniki analiz

Fig. 4. Territorial features of the interblock space in Pilczyce – the results of the analysis

ności trzech czynników: możliwości i skłonności do pasywnych kontaktów, bliskości (sąsiedztwa) z innymi oraz odpowiedniej przestrzeni do interakcji. Elementy te wskazują na istotną rolę, jaką odgrywa sposób ukształtowania przestrzeni w formowaniu się kontaktów między mieszkańcami osiedla.

Prowadzone przez autorkę badania miały, między innymi, na celu ustalenie, jakie cechy w określonych, zróżnicowanych na badanych terenach, sytuacjach przestrzennych i społecznych wpływają na częstotli-

wość kontaktów pomiędzy użytkownikami. Najczęściej badane są kontakty bezpośrednie, jak wspólne rozmowy, zabawy, pozdrawianie napotkanych osób itp. ale, jak zauważa Shu-Chun (2006), do zachowań społecznych zaliczyć można także kontakty pasywne, jak kontakty wzrokowe i ukłony, obserwacja wydarzeń czy słuchanie innych [Shu-Chun 2006, s. 194]. Dlatego, w celu określenia tych zależności, analizowano nie tylko intensywność kontaktów społecznych, ale także ich rodzaj.

Oznaczenia:

1. Przestrzenie, których cechą jest częste występowanie kontaktów społecznych
2. Przestrzenie cechujące się średnią intensywnością zachodzących w ich obrębie kontaktów społecznych
3. Przestrzenie, w obrębie których kontakty społeczne zachodzą rzadko lub nie ma ich wcale
 - A. Kontakty w obrębie grup społecznych (interakcje)
 - B. Kontakty oparte na słabych więziach społecznych.
 - C. Kontakty bierne oparte na obserwacji innych osób i ich zachowań

Ryc. 5. Cechy interakcyjne przestrzeni wewnątrzblokowej na Pilzycach – wyniki analiz

Fig. 5. Interactive features of the interblock space in Pilzycze – the results of the analysis

Jednostki analiz

Przyjęto dwa kryteria podziału przestrzeni ze względu na jej cechy interakcyjne. Pierwszym kryterium była częstotliwość kontaktów społecznych, w ramach której wyróżniono trzy typy przestrzeni:

1. Przestrzenie, których cechą jest częste występowanie kontaktów społecznych;
2. Przestrzenie cechujące się średnią intensywnością zachodzących w ich obrębie kontaktów społecznych;
3. Przestrzenie, w obrębie których kontakty społeczne zachodzą rzadko lub nie ma ich wcale.

Drugim kryterium, były dominujące rodzaje występujących w nich kontaktów społecznych, gdzie wyróżniono:

- A. Kontakty w obrębie grup społecznych (spotkania w grupach rodzinnych, sąsiedzkich, towarzyskich itp., często planowane);
- B. Kontakty oparte na słabych więziach społecznych (spotkania osób z sąsiedztwa nie tworzących grup towarzyskich lub rodzinnych mające na ogół charakter przypadkowy);
- C. Kontakty bierne oparte na obserwacji innych osób i ich zachowań.

Na ogół przestrzenie mieszczące się na badanych terenach są miejscem kontaktów różnego typu. Analizując cechy interakcyjne przestrzeni oznaczono, dla poszczególnych miejsc, te typy kontaktów, które są dla nich przeważające (ryc. 5).

Ryc. 6. Cechy wizualne przestrzeni wewnątrzblokowej na Pilzycach – wyniki analiz

Fig. 6. Visual features of the interblock space in Pilzycze – the results of the analysis

Oznaczenia:

- I. Najładniejsze na osiedlu, II. Oceniane negatywnie
1. Przestrzeń, w zagospodarowaniu których przeważają formy przyrodnicze
 2. Przestrzeń, w których formy przyrodnicze zdecydowanie dominują nad formami architektonicznymi
 3. Przestrzeń, które ukształtowane są zarówno przez formy przyrodnicze o charakterze naturalnym, jak i formy architektoniczne oraz ogrodowe
 4. Przestrzeń, w których dominującą rolę odgrywają formy architektoniczne
- A. Przestrzeń o ponadstandardowym poziomie urządzenia i utrzymania
 B. Przestrzeń o przeciętnym wyglądzie i standardowym poziomie utrzymania (podstawowe prace konserwatorskie i pielęgnacyjne)
 C. Przestrzeń zaniedbane lub zdewastowane

Aspekt wizualny

Visual aspect

Tendencje w polityce mieszkaniowej w Polsce w latach powojennych, a szczególnie w okresie masowego wznoszenia osiedli mieszkaniowych w technologiach prefabrykowanych, negatywnie zaważyły na ich jakości w odniesieniu zarówno do samych budynków, materiałów, z jakich były budowane, standardów mieszkań, jak i do zagospodarowania terenu. Wprowadzane oszczędności, których celem było jak najszybsze zapewnienie mieszkań społeczeństwu sprawiło, że wszelkie inwestycje, które nie były konieczne, w tym inwestycje związane z urządzeniem terenów rekreacyjnych na nowo wznoszonych osiedlach, były zaniechane lub odkładane na dłuższy czas. W efekcie zarówno poziom zainwestowania, jak i utrzymania terenu odbiega na ogół daleko od oczekiwanego. W szczególności daje się zauważyć niedostatek form zieleni, najczęściej ubogiej i źle utrzymanej, na co mieszkańcy zwracają uwagę powszechnie w swoich wypowiedziach. Brak bogatej i dobrze utrzymanej szaty roślinnej ma wpływ nie tylko na niską ocenę estetyki terenu osiedli ale także na odczucia mieszkańców, których naturalne potrzeby związane z kontaktem z przyrodą nie zostają, w stopniu wystarczającym dla rekreacji codziennej, zaspokojone.

Poczynione obserwacje i badania autorki wykazały, że tymi elementami związanymi z formą i treścią przestrzeni, które najsilniej wpływają na jej ocenę oraz preferencje wyrażające się wyborem miejsc rekreacji są: stan utrzymania terenu i obecność elementów naturalnych. Te czynniki w efekcie przyjęto jako jednostki analizy przy ocenie wizualnej badanych osiedli.

Jednostki analiz

Jako podstawowe kryterium analizy cech wizualnych przestrzeni przyjęto ocenę jej wyglądu przez mieszkańców. Oznaczono i opisa-

no te elementy, które wymieniane były jako:

- I. najładniejsze na osiedlu,
- II. oceniane negatywnie.

Ponadto, biorąc pod uwagę wnioski dotyczące kryteriów oceny estetycznej terenu osiedla przez jego mieszkańców, przyjęto dwie pomocnicze jednostki analizy. Pierwszą był udział form przyrodniczych w zagospodarowaniu terenu. Wyróżniono:

1. przestrzeń, w zagospodarowaniu których przeważają formy przyrodnicze;
2. przestrzeń, w których formy przyrodnicze zdecydowanie do-

- minują nad formami architektonicznymi;
3. przestrzenie, które ukształtowane są zarówno przez formy przyrodnicze o charakterze naturalnym, jak i formy architektoniczne oraz ogrodowe (przyroda wyraźnie przekształcona przez człowieka);
 4. przestrzenie, w których dominującą rolę odgrywają formy architektoniczne, formy przyrodnicze jedynie im towarzyszą.

Drugą pomocniczą jednostką analizy był stan techniczny i poziom urządzenia i utrzymania terenu. Wyróżniono:

- A. przestrzenie o ponadstandardowym poziomie urządzenia i utrzymania;
- B. przestrzenie o przeciętnym wyglądzie i standardowym poziomie utrzymania (podstawowe prace konserwatorskie i pielęgnacyjne);
- C. przestrzenie zaniedbane lub zdegradowane.

Przykładowe, wybrane wyniki analiz przedstawiano w formie graficznej (ryc. 6).

Wykorzystanie wyników badań i analiz

Using the results of research and analysis

Uzyskane wyniki badań wykorzystano kolejno do:

- wyodrębnienia, w wyniku analizy typów zachowań mających miejsce w opisanych ośrodkach aktywności, charakterystycznych układów zachowań, które występują na wszystkich lub prawie wszystkich badanych osiedlach, określenia ich struktury z wyszczególnieniem zachowań podstawowych, generujących inne zachowania, i zachowań towarzyszących, gdzie te pierwsze uważa się za podstawę określania programów funkcjonalnych terenów osiedla;
- określenie, w wyniku analizy struktury przestrzeni pod kątem jej cech terytorialnych, społecznych i wizualnych wpływu cech fizycznych badanego środowiska na: (1) zachowania terytorialne i na odbiór przestrzeni jako terytoriów na różnych poziomach hierarchii; (2) na kontakty społeczne; (3) na odbiór i ocenę wyglądu przestrzeni przez mieszkańców osiedla;
- sformułowanie wniosków dotyczących cech przestrzeni terenów rekreacyjnych w zespołach mieszkaniowych pożądanym ze względu na ich oddziaływanie na zachowania i odczucia mieszkańców w analizowanych aspektach (użytkowym, terytorialnym, interakcyjnym i wizualnym).
- budowy modelu strefowego, w trzech etapach postępowania: ETAP 1. wyznaczenie zbioru zachowań stanowiących punkt wyjścia do rozwiązań modelowych

oraz określenie dla nich wymagań przestrzennych;

ETAP 2. segregacja zachowań ze względu na wzajemne relacje i zgodność cech przestrzennych – wyznaczenie podstawowych stref;

ETAP 3. propozycja modelu strefowego.

Podsumowanie

Conclusion

W tradycyjnym sposobie myślenia o projektowaniu, także kształtowaniu środowiska mieszkaniowego, jako kategorię wyjściową przyjmowano potrzebę człowieka, która stawała się podstawą do formułowania wskazań i wytycznych dotyczących zagospodarowania terenu, jego wyposażenia i formy przestrzennej. Potrzeby takie określano najczęściej dla różnych grup użytkowników (głównie grup wiekowych). Podejście to ma taką wadę, że w zbyt małym stopniu uwzględnia zachowania ludzi w przestrzeni albo, ujmując problem szerzej, rolę, jaką pełni człowiek w tej przestrzeni dla zachowań i zaspakajania potrzeb innych ludzi. Przestrzeń, o czym nie można zapominać – to nie tylko formy fizyczne, ale także znajdujący się w tej przestrzeni ludzie i ich zachowania. Niejednokrotnie to właśnie ludzie stanowią podstawę wyboru przestrzeni jako miejsca zachowań rekreacyjnych i to oni mają istotny, a czasem decydujący, wpływ na pojawiające

się formy zachowań. Tylko traktowanie obu, budujących miejsce, systemów – środowiska fizycznego i społecznego – może dać prawdziwy obraz sytuacji, w jakiej funkcjonuje człowiek. Człowiek ten, jest z jednej strony podmiotem w projektowaniu, którego celem jest zaspokojenie jego potrzeb, z drugiej – staje się przedmiotem – elementem projektowanego środowiska.

Prezentowana metodologia oparta na obserwacji zachowań ludzi i ich relacji ze środowiskiem fizycznym i społecznym przestrzeni w różnych aspektach nie była dotychczas stosowana przy badaniu relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem mieszkaniowym. Wyniki badań stanowią nie tylko efekt rozpoznania zachowań pojawiających się w danych sytuacjach przestrzennych, ale także pozwalają na lepsze zrozumienie i opisanie zjawisk związanych z mechanizmami tych zachowań w środowisku przestrzeni społecznej.

Ryciny wykonała autorka.

Figures made by author.

Aleksandra Lis

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Literatura

1. Bańka A., 2002, *Społeczna psychologia środowiskowa*. Seria: „Wykłady z Psychologii”, Naukowe Scholar, Warszawa, t. 9.
2. Barker R. G., 1987, *Prospecting in environmental psychology: Oslo revisited* [w:] „Handbook of environmental psychology” pod red. D. Stockols, I. Altman, t. 2, s. 1413-1432.
3. Barker R. G., 1990, *Recollections of the Midwest Psychological Field Station* [w:] „Environment and Behavior”, 22, s. 503–513.
4. Chmielewski J.M., Mirecka M., 2007, *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*, Oficyna Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
5. Cooper M. C.C, Francis C, 1998, *People places: design guidelines for urban open space*, John Wiley & Sons, New York
6. Cooper M. C.C, Sarkissian W., 1986, *Housing As If People Mattered*, University of California Press, Berkeley.
7. Festinger L.A., Schachter S., Back K., 1950, *Social pressures in informal groups*, New York Harper & Row.
8. Francis M., 1989, *Changing values for public spaces* [w:] „Landscape Architecture”, January/February, s. 54–59.
9. Krzymowska-Kostrowicka A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, PWN, Warszawa.
10. Lay M. C., 1996, *Relationships between site layout and spatial behaviour in low-income housing schemes* [in:] *Evolving Environmental Ideas – Changing Way of Life, Values and Design Practices*” pod red. M. Gray, IAPS 14 Conference Proceedings, 30 July – 3 August 1996, s. 159–168.
11. Lay M. C., 1998, *Site layout, territorial organization and social behaviour in residential environments* [w:] „Shifting Balances – Changing Roles in Policy, Research and Design” pod red. J. Tecklenburg, J. Van Anandel, J. Smeets, A. Seidel, Proceedings of the 15th International Association for People-Environment Studies Conference, s. 187–201.
12. Lay M. C., Reis A., 1994, *The impact of housing quality on the urban image* [w:] „The Urban Experience – A People –Environment Perspective” pod red. S. J. Neary, M. S. Symes and F. E. Brown, Proceedings 13th International Conference of the IAPS, Manchester (UK) 13–15 July 2001.
13. Newman O., 1972, *Defensible space: crime prevention through urban design*, MacMillan, New York.
14. Proshansky, Ittelson W. H., Rivlin L. G. (red.), *Environmental Psychology: Man and His Physical Setting*, Holt, Rinehart & Winston, New York.
15. Shu-Chun L. H., 2006, *A study of outdoor interactional spaces in high-rise housing*. „Landscape and Urban Planning”, 78, s. 193–204.
16. Skjaeveland O., Gärling T., 1997, *Effects of interactional space of neighbouring* [w:] „Journal of Environmental Psychology”, 17, s. 181–198.
17. Studer R. G., 1970, *The Dynamics of Behavior Contingent Physical System* [w:] H.M.

Rola architekta krajobrazu w kreowaniu przestrzeni na terenach wiejskich

Bogusław Wijiatyk

The Role of
Landscape
Architect in the
Creation of Space
in the Rural Areas

Kształtowanie krajobrazu ma wielkie znaczenie dla współczesnego człowieka. Działalność na terenach wiejskich wiąże się z modelowaniem przestrzeni, na którą składają się lokalne zasoby naturalne. Tereny te muszą być rozwijane w dialogu z potrzebami ludzi, w harmonii ze środowiskiem naturalnym z uwzględnieniem walorów historycznych danego obszaru. Obecnie ponad połowa ludności świata mieszka w miastach, ale należy pamiętać, iż rozwój miast nieodłącznie wiąże się z ekspansywną urbanizacją obszarów wiejskich, zwłaszcza tych sąsiadujących bezpośrednio z mniejszymi lub większymi aglomeracjami. Jest to zazwyczaj wynik kolejnej reorganizacji gruntów w celu dostosowania i wykorzystania ich struktury przestrzennej do zmieniających się potrzeb społecznych.

Połączone działanie sił napędowych, takich jak urbanizacja, globalizacja oraz oddziaływanie katastrof i konfliktów były różne w poszczególnych okresach dziejów. W Polsce i Europie zachodziło wiele procesów niekorzystnie wpływających na krajobraz uszeregowanych w trzech różnych periodach historycznych. Istotne zmiany rozpoczęły się już w osiemnastym wieku. Potem wpływ na krajobraz miały burzliwe wydarzenia dziewiętnastego i zwłaszcza dwudziestego wieku, aby wreszcie mógł nastąpić nowy postmodernistyczny etap w kształtowaniu otaczającej nas przestrzeni. Dlatego obecnie zmiany często są postrzegane jako zagrożenie, jako negatywne zjawisko, które może spowodować utratę różnorodności, spójności i tożsamości, które

z kolei były bardzo charakterystyczne dla znikającej niestety, tradycyjnej przestrzeni kulturowej. Obawy te wyrażono m. in. w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej z 2000 roku¹, gdzie krajobraz uznano za podstawowy składnik naturalnego i kulturowego dziedzictwa Europy i nie chodzi tu o jeden określony typ krajobrazu, ale o jego różnorodność i bogactwo. Przyszłość będzie wymagała więc od urbanistów i architektów dokładnej metodologii projektowania w celu przeciwdziałania banalizacji i niszczeniu, jakże cennych, zasobów obszarów wiejskich w Polsce i Europie.

Różnorodność i tożsamość krajobrazu kulturowego są to kluczowe zagadnienia w dyskusji na temat przyszłości wsi. Spójność między drobnymi elementami tworzącymi szerszy kontekst przestrzenny jest ważny dla czytelności krajobrazu. Zdolność mówienia o miejscu, silnie wzmacnia tożsamość i wartości ogólne w danej społeczności. Daje to możliwość wyłonienia kryteriów inwentaryzacji i oceny krajobrazu, które są niezbędne do określenia przyszłego zarządzania i postępu. Mimo, że ogólne tendencje przyszłego rozwoju europejskiego krajobrazu są pozornie dość dobrze znane, planowanie i zarządzanie ciągle sprawia wiele trudności i jest bardzo niepewne. Pozostaje nadzieja, iż procesy zachodzące w przeszłości i różnorodne relacje ludzi wobec środowiska generują cenną wiedzę na rzecz bardziej zrównoważonego planowania i zarządzania dla przyszłych pokoleń.

Główną siłą napędową zmian jest sfera ludzka, co wytwarza pre-

się na stan zagospodarowania przestrzennego. W oczywisty sposób ma to wpływ na środowisko, jego zasoby naturalne i ekosystemy. Sferę tę charakteryzuje system społeczno-gospodarczy wsi i obejmuje: ludność, gospodarstwa domowe, planowanie przestrzenne i zarządzanie, rynek nieruchomości, działalność handlową i infrastrukturę, w tym także transport. Środowisko ma z kolei ogromny wpływ na jakość życia człowieka. Ważne jest, aby każdy człowiek miał swój udział w podejmowaniu decyzji dotyczących kreowania krajobrazu. Wychodząc naprzeciw potrzebom i jednocześnie rozumiejąc tempo oraz charakter zmian na obszarach wiejskich Samorząd Województwa uruchomił program pn. „Odnowa Dolnośląskiej Wsi”.

Odnowa wsi jest największym i najdłużej działającym regionalnym programem aktywizacji społeczności lokalnych. Program zapoczątkowano w województwie opolskim w 1997 roku. Opiera się on na strategii długoterminowego planowania pożytecznych przedsięwzięć na poziomie sołectwa. Opracowane na Opolszczyźnie rozwiązania i metody zyskały naśladowców w całym kraju. Program z powodzeniem realizowany jest w województwach pomorskim i śląskim, a od 2009 roku także w województwie dolnośląskim (oficjalna inauguracja miała miejsce w 2008 roku). Do dnia dzisiejszego do Odnowy Dolnośląskiej Wsi zgłoszonych zostało 650 sołectw ze 100 gmin i świadczy to o dużym, a wręcz o rosnącym zainteresowaniem programem.

Program Odnowa Wsi tworzony był w oparciu o europejskie wzorce, a konkretnie bazowano na doświadczeniach Nadrenii – Palatynatu. Niemcy opracowali koncepcją ochrony i poprawy wizerunku, a także przywrócenia i zachowania jedności krajobrazu wsi. Wylansowali skuteczny sposób na wspieranie samodzielnych inicjatyw mieszkańców w miejscowościach objętych moderacją. To właśnie w oparciu o ich doświadczenia rozwijała się Odnowa Wsi na Opolszczyźnie. Analogicznych podobieństw można dopatrywać się także w innych programach. Na uwagę zasługuje włoska inicjatywa Stowarzyszenia Cittaslow² kierowana do małych miast i miasteczek o bogatym zapleczu historycznym. Miejscowości, które przystępują do stowarzyszenia motywowane są do dbałości o zachowanie historycznego charakteru, do promowania naturalnych produktów i dobrego jedzenia, do eksponowania lokalnych tradycji rzemieślniczych, do zachowania ducha i dziewiczych krajobrazów, spontaniczności obrzędów religijnych oraz do poszanowania tradycji poprzez radość powolnego i spokojnego życia. Celem ma być stworzenie przyjaznego środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń w odniesieniu do małych ojczyzn w coraz bardziej zglobalizowanym świecie. Mimo, iż cel wydaje się być utopią, od 1999 r. ruch rozrósł się do 100 małych miasteczek z silnymi wspólnotami (wśród 10 krajów Polskę reprezentują miejscowości z Warmii i Mazur: Biskupiec, Bisztynek, Lidzbark Warmiń-

ski, Reszel i Nowe Miasto Lubawskie oraz z Wielkopolski – Murowana Goślina). W Europie działają i powstają nowe stowarzyszenia i organizacje, które ukierunkowane są na dbanie o krajobraz i ochronę środowiska. Zrzeszają się w nich artyści, rolnicy, naukowcy, ekolodzy, historycy – ludzie różnych profesji, którzy angażują się w procesy związane z kreowaniem otaczającego krajobrazu i środowiska tj. np. belgijsko-holenderska Arpia³, która jest organizacją realizującą ciekawe projekty związane z inwentaryzacją krajobrazu.

Wymyślone przez Niemców, Włochów, Holendrów i Belgów programy są właściwym kierunkiem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich przeszczepianym w ostatnich latach na polski grunt. Nasz dolnośląski program „Odnowa Dolnośląskiej Wsi” wspiera działania, które służą inicjatywom na rzecz aktywizacji i integracji społeczności wiejskich. Jego istotą jest zachęcanie mieszkańców sołectw do realizowania przedsięwzięć dotyczących własnej wsi, które jednocześnie przyczyniają się do podnoszenia standardów jakości życia na wsi. Uspołeczniony charakter podejmowanych działań przynosi wymierne efekty przy relatywnie niewielkich nakładach finansowych angażowanych w projekty opracowywane przez grupy odnowy wsi, co jest dość istotną kwestią w warunkach słabej kondycji ekonomicznej niektórych gmin. Za sprawą programu następuje dekoncentracja, przeniesienie wykonywanych przez lokalne samorządy zadań na rzecz sołectw, których rola i znaczenie real-

nie wzrasta w procesie decyzyjnym. Tworzą się w ten sposób sprzyjające i bardzo korzystne warunki do rozwoju szeroko rozumianej przedsiębiorczości wśród mieszkańców obszarów wiejskich. Otwiera się pole do działania dla architektów krajobrazu, których wiedza i umiejętności mogą porządkować i usystematyzować kierunki zagospodarowania przestrzennego dolnośląskiej wsi.

Mieszkańcy terenów wiejskich chętnie angażują się w proponowane przedsięwzięcia. Biorą czynny udział w organizowanych szkoleniach, podróżach studyjnych. Ogłaszane konkursy cieszą się dużą popularnością, a liderzy wiejscy chętnie i sprawnie korzystają z możliwości wsparcia na realizację zaplanowanych w sołectwach strategii projektów. Oddolna mobilizacja zasobów wiejskich nie jest możliwa bez integracji, którą osiąga się chociażby przez organizację wspólnych imprez i przeróżnego rodzaju festynów o charakterze lokalnym. Zasoby ludzkie stanowią bowiem podstawę trwałego progresu i warunkują efektywne wykorzystanie wewnętrznego potencjału rozwojowego.

Odnowa Wsi, jako program wspierany przez Samorząd Województwa, jest alternatywą, konkretną propozycją przeciwko tendencji bezmyślnego umiastowienia wsi i jednocześnie szansą na zachowaniu dotychczasowego charakteru tejże bez rezygnacji z korzystania z osiągnięć i dorobku współczesnego świata.

Największym sukcesem odnowy wsi w województwie dolnośląskim, w którym jak wyżej wspomnia-

no, program realizowany jest od 2008 roku, nastąpiła zmiana świadomości mieszkańców. Zmieniło się nastawienie do wspólnej pracy w miejscowościach, które przystąpiły do programu. Celem nadrzędnym Odnowy Wsi jest bowiem szeroko rozumiana poprawa warunków życia poprzez osiągnięcie stanu ekonomicznej niezależności wsi. Bazując na zasobach wsi i na dorobku minionych pokoleń można wypracować model, dzięki któremu mieszkańcy będą bardziej utożsamiać się ze swoją miejscowością i ze swoim lokalnym środowiskiem.

Wzorcowy model można osiągnąć poprzez trwałe upodmiotowienie i dowartościowanie społeczności lokalnych tworząc poczucie odpowiedzialności za przyszłość własnej wsi poprzez zapewnienie wiedzy, umiejętności i wykorzystania wsparcia zewnętrznego. Mając na uwadze powyższe, Urząd Marszałkowski usilnie wspiera aktywność grup odnowy i stowarzyszeń działających na poziomie powiatów i gmin województwa dolnośląskiego.

Dotychczas w województwie dolnośląskim przygotowano i przeprowadzono cztery cykle szkoleń dla Moderatorów Odnowy Wsi, w których udział wzięło prawie 80 słuchaczy. Egzamin z pozytywną oceną zakończyło 35 osób uzyskując Certyfikat Wicemarszałka Województwa Dolnośląskiego, legitymizujący kompetencje i nadający uprawnienia wyłonionym moderatorom do pracy ze społecznością wiejską. Obecnie w terenie pracuje 33 specjalistów.

W celu rozpropagowania idei Odnowy Wsi podjęto szeroką

współpracę z instytucjami naukowo-badawczymi. W 2009 roku podpisane zostały dwie umowy intencyjne o współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim i z Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu⁴. W trosce o zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, dbając o kształtowanie świadomości lokalnej oraz mając na uwadze urządzenie terenów wiejskich, przy uwzględnieniu potrzeb modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa, strony umów wyraziły wolę współpracy w ramach realizowanej „Odnowy Wsi w Województwie Dolnośląskim” ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień w zakresie planowania przestrzennego, urządzania wsi i terenów wiejskich oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi dolnośląskiej. Na Uniwersytecie Przyrodniczym zagadnienia w tym obszarze realizuje Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. Strony podkreśliły wolę współpracy i poszerzania kontaktów w wielu obszarach. Przyjęto, że odnowa wsi to nowoczesna i praktyczna metoda rozwoju obszarów wiejskich w województwie dolnośląskim ze szczególnym uwzględnieniem doradztwa w zakresie planowania przestrzennego, urządzania wsi i terenów wiejskich oraz zachowania dziedzictwa kulturowego.

Instytut Architektury Krajobrazu opracowuje ekspertyzy i analizy z zakresu dyscyplin reprezentowanych przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, współuczestniczy w organizowaniu konferencji i seminariów z zakresu gospodarki przestrzen-

nej, socjologii wsi, rozwoju obszarów wiejskich oraz innych zagadnień dotyczących obszarów wiejskich. Organizowane są szkolenia i prowadzone jest doradztwo z zakresu planowania przestrzennego na obszarach wiejskich.

Naukowcy i studenci biorą czynny udział w opracowywaniu zestawień stanu faktycznego zasobów kultury materialnej poszczególnych miejscowości. W kooperacji z uniwersytetami 14 sołectw otrzymało gotowe opracowania inwentaryzujące zasoby przestrzeni wiejskiej wykonane przez studentów i pracowników Zakładu Historii Kultury Materialnej Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Kęsika. Widoczne są również gołym okiem pierwsze efekty pracy moderatorów w terenie. Znaczna część sołectw pod ich okiem przeszła warsztaty z planowania rozwoju i posiada już gotowe, solidnie i rzeczowo opracowane sołectkie strategie rozwoju.

O przychylnym nastawieniu mieszkańców do idei programu może świadczyć ich udział w konkursach pn. „Piękna Wieś Dolnośląska 2009” i „Piękna Wieś Dolnośląska 2010” organizowanym przez Wydział Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego jako jeden z elementów wsparcia dla sołectw i gmin województwa dolnośląskiego. Celem konkursów było wyłonienie najbardziej innowacyjnych i wzorcowych przedsięwzięć obrazujących aktywność mieszkańców obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego. W 2009 roku tytuł najpiękniejszej wsi na Dolnym Śląsku otrzymała

wieś Mościsko (gmina Dzierżoniów), a w 2010 roku Jaszkowa Górna (gmina Kłodzko). Nagrodzone wsie i projekty to przykłady niezwyklej aktywności i nakładu pracy mieszkańców przy realizacji wielu, czasem bardzo innowacyjnych i wzorcowych projektów, które w sposób istotny zmieniły zarówno krajobraz wsi, jak i samych mieszkańców. Zamysłem organizatorów konkursów było zidentyfikowanie najwartościowszych i wypromowanie najbardziej spektakularnych inicjatyw zrealizowanych na Dolnym Śląsku, przy uwzględnieniu zarówno ekonomicznego, jak i kulturowego kontekstu. Zwycięzcy, oprócz niewątpliwej promocji, zostali uhonorowani finansowo. Mieszkańcy gminy Dzierżoniów wdrażając liczne inicjatywy oddolne samodzielnie nauczyli się pozyskiwać środki warunkujące wielokierunkowy rozwój. Spektakularne i godne naśladowania osiągnięcia mieszkańców ziemi dzierżoniowskiej przy realizacji oddolnych inicjatyw zostały docenione. Gmina Dzierżoniów otrzymała prestiżową nagrodę w konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi 2010. Organizatorem konkursu jest Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE w Wiedniu⁵.

Głównym bogactwem każdej wsi, każdego sołectwa są jednak przede wszystkim mieszkańcy. Należy im tylko w niewielkim stopniu pomóc, pokazać drogi wyboru, szanse jakie przed nimi stoją. Przeszkoleni w Urzędzie Marszałkowskim liderzy i koordynatorzy Odnowy Wsi skutecznie, dzięki nabytej wiedzy,

są przygotowani do umiejętnego pozyskiwania środków finansowych na realizację zaplanowanych projektów nie tylko z budżetów gminnych, ale także ze środków zewnętrznych. Ludzie ci są otwarci i przygotowani do współpracy z przedstawicielami różnych środowisk. Także z tymi, od których zależy kształtowanie krajobrazu i środowiska. Ostatnio wysokie tempo wzrostu, postępująca urbanizacja obszarów wiejskich w niektórych krajach rozwijających się doprowadziły do zanieczyszczenia środowiska i destrukcji krajobrazu. Aby nie pójść tą drogą, należy tworzyć na przyszłość scenariusze dotyczące użytkowania terenów wiejskich, koniecznie z poszanowaniem tożsamości obszaru i zawsze z uwzględnieniem oceny zmian pod kątem wpływu na środowisko.

Bogusław Wijatyk

Departament Europejskiego Funduszu Społecznego i Obszarów Wiejskich
Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego
Department of the European Social Fund and Rural Development
Marshal Office of Lower Silesia

Przypisy

¹ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.

² <http://www.cittaslow.org>

³ <http://www.arpia-art.be>

⁴ W ramach Umowy z Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu opracowano Logo programu Odnowa Dolnośląskiej Wsi.

⁵ <http://www.landentwicklung.org/website/output.php?id=1001>

Edukacja ekologiczna a architektura krajobrazu

Krzysztof Czajka

Ecological
Education and
Landscape
Architecture

*Świadomość ludzka powstała
zaledwie minutę przed północą
na zegarze geologicznym. Ale
my, jednodniówki, wciąż staramy
się nagiąć odwieczny świat
do naszych celów, nieświadomi
informacji ukrytych w jego
długich dziejach.*

Stephaen Jay Gould

Wyjątkowość tej myśli polega na uświadomieniu człowiekowi, rodzajowi ludzkiemu, że Jego obecność w świecie Natury charakteryzuje, z jednej strony, „chwilowość”, z drugiej zaś niewytłumaczalna „zachłanność” w bezpodstawnym podporządkowywaniu sobie Jej darów. Odwieczna eksploracja Natury, brutalna ingerencja w Jej prawa, determinizm ekonomiczny w imię wszechogarniającego konsumeryzmu, sprawiają, że zaciekleścią „szaleńca” naruszamy fundament naszej egzystencji – życia w symbiozie z Naturą. I tutaj, właśnie, znajduje się ogromna przestrzeń dla działań w obszarze „edukacji ekologicznej”. Edukacji, która jest podstawą tworzenia i rozszerzania możliwości ludzi w rozwiązywaniu problemów związanych z ochroną środowiska oraz trwałym i zrównoważonym rozwojem. Temu między innymi służy Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, która zobowiązuje samorządy terytorialne do utrzymywania ścisłej współpracy ze szkołami, zapewniając im warunki do prowadzenia edukacji ekologicznej.

Natomiast „Program zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska województwa dolnośląskiego” przewiduje powołanie spójnego organizacyjnie i metodycznie systemu ośrodków edukacji ekologicznej, które będą ze sobą współpracować. Właśnie na szczeblu regionalnym idea „zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska” ma priorytetowe znaczenie. Uwzględnia bowiem lokalne uwarunkowania, możliwości działania, konkretyzuje przedsięwzięcia proekologiczne na szczeblu gmin, powiatów i województw.

Takim programem jest z pewnością „Program edukacji ekologicznej dla Dolnego Śląska”, który ma służyć rozwojowi świadomości ekologicznej jego mieszkańców, racjonalnemu wykorzystaniu bazy służącej powszechnej edukacji ekologicznej, a przede wszystkim ma doprowadzić do wypracowania spójnego systemu międzysektorowej współpracy poprzez ustawiczny dialog społeczny.

Cele określone w w/w programie to między innymi: propagowanie idei zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska, wspieranie edukacji ekologicznej dzieci i młodzieży na wszystkich szczeblach nauczania, promowanie i wdrażanie do placówek oświatowych regionalnych, krajowych oraz międzynarodowych programów edukacyjnych, wreszcie wspieranie pozarządowych organizacji ekologicznych w podejmowaniu działań na rzecz ochrony środowiska.

Istotne znaczenie dla realizacji w/w idei na poziomie działań Wydziału Edukacji oraz wrocławskich szkół i placówek oświatowych ma program „Szare na zielone” z powodzeniem realizowanym w kilkunastu placówkach prowadzonych przez Samorząd Miasta. Przedmiotem programu jest zazielenianie terenów przy placówkach oświatowych poprzez: nasadzenie drzew, krzewów i roślin okrywowych (w tym np. tworzenie tzw. „zielonych ekranów”, ogrodów tematycznych, nasadzeń zielenią ozdobną), realizacja elementów „małej architektury” związanej z aranżacją stref zielonych (np. trejaże, pergole, murki oporowe, podpory dla roślin) oraz prace ratowniczo-pielęgnacyjne w istniejącym drzewostanie.

Jednym słowem to program, który nie tylko wzbogaca estetykę miejsc, ale także poprawia warunki bezpieczeństwa przebywających na terenie szkół, przedszkoli podopiecznych. Realizatorami programu „Szare na zielone” są: Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, studenci koła Dendrologii Stosowanej (autorzy projektów) i Wydział Edukacji Urzędu Miejskiego we Wrocławiu oraz placówki oświatowe prowadzone przez Samorząd. W ramach realizacji programu w ciągu roku akademickiego 2009/2010 powstały ostatecznie 3 projekty, z których – na chwilę obecną – zrealizowano jeden, w Szkole Podstawowej nr 85 przy ul. Traugutta. Zgodnie z opra-

cowanym projektem uporządkowano teren, wybudowano murki oporowe, zrealizowano część nasadzeń, a obecnie prowadzone są prace pielęgnacyjne 18 drzew oraz nasadzenia 13 kolejnych drzew, 10 pnączy i 2240 krzewów. Podczas etapu projektowania skupiono się na stworzeniu przyjaznej, zielonej przestrzeni dla dzieci i młodzieży. Dzięki odpowiedniemu doborowi roślin najmłodszy mogli obserwować florę, jej piękno i zmienność w czasie (projekt jest realizowany etapami).

Łącznie na realizację programu „Szare na zielone”, których beneficjentami jest 11 placówek oświatowych w roku szkolnym 2009/2010 roku wydatkowano kwotę 100 tys. zł (głównie na prace pielęgnacyjno-ratownicze w drzewostanie oraz nasadzenia). Natomiast na rok 2010/2011 na ten cel dysponujemy kwotą 200 tys. zł, co pozwoli nam na realizację nasadzeń i prowadzenie prac pielęgnacyjnych drzewostanu w ok. 15 placówkach, co stanowić będzie jedno z priorytetowych zadań Wydziału Edukacji. Zatem perspektywy praktycznie pojmowanej „edukacji ekologicznej” rysują się nie najgorzej.

Razem z pracownikami naukowymi oraz studentami Instytutu Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu skupimy się nad opracowaniem projektów zagospodarowania terenów zieleni, projektów ekranów akustycznych, ogródków tematycznych, zielonych ścian na budynkach wytypo-

wanych placówek. To ważna i wcale niełatwa praca, która wymaga nie tylko przygotowania merytorycznego, ale i umiejętności motywowania do działania innych: dzieci i młodzieży, rodziców, a nawet dyrektorów placówek, którzy są gospodarzami terenów przyszkolnych. To praca, której celem jest doprowadzenie do takiego stanu świadomości społecznej, w której edukacja ekologiczna oraz jej efekty muszą być postrzegane jako niezbędny warunek postępu społecznego.

DBAJCIE – SZANUJCIE –
PAMIETAJCIE ...

DBAJCIE ... o *Leśmianowe malinowe chruśniaki ...*,

SZANUJCIE ... *Norwidowe gniazda na gruszy bocianie – bo wszystkim służą*,
PAMIETAJCIE ... o *Ogrodach, przecież stamtąd wyszliśmy*

*W żar epoki nie użyczy Wam chłodu
Żaden schron, żaden beton*

(Janusz Kofta, poeta, bard krakowski).

Krzysztof Czaja

Wydział Edukacji
Departament Spraw Społecznych
Urząd Miejski Wrocławia
Division of Education
Department of Social Affairs
Municipality of Wrocław

Rozpoznanie konserwatorskie wartości architektonicznych, krajobrazowych i kulturowych kleszczowego Fortu Prusy w Nysie

Jerzy Potyrała

Conservation
Recognition of
the Architectural,
Landscape and
Cultural Values of
the Tenaille Fort
Prusy in Nysa

Ryc. 1. Współczesny widok na Fort Prusy (fot. J. Potyrała)

Fig. 1. The contemporary view of the Fort Prusy (photo by J. Potyrała)

Wartości architektoniczne

Architectural values

Początków obronnego systemu kleszczowego fortyfikacji nowożytnych możemy szukać w rozważaniach Francesco Martiniego z 1495 r., rozwiniętych w 1712 r. przez Ludwika Landsberga. Zwieńczeniem prac na ten temat jest wydana w Paryżu w 1787 r. rozprawa gen. Marca Montalemberta pt. *Fortyfikacja prostopadła*. System kleszczowy rozwijał się równolegle, ale nieco w cieniu systemu bastionowego, który zdominował realizację fortyfikacji w XVII i XVIII wieku i obiekty tego typu są znacznie rzadziej spotykane. Na terenie Śląska powstało kilka tego typu obiektów, a związane jest to z działalnością na tym obszarze generała majora Gerharda Corneliusa de Walrave. Ten wybitny inżynier, z pochodzenia Holender, był bez wątpienia filarem pruskiej sztuki fortyfikacyjnej w połowie XVIII w. Jego rozwiązania dzieł obronnych, głównie fortów w syste-

mie kleszczowym oraz rozbudowane układy chodników kontrminerskich w przeciwskarpach znalazły zastosowanie m.in. w Brzegu, Głogowie, Nysie, Kłodzku, Koźlu, pod Skorogoszczą oraz w Świdnicy. Tak więc teren Śląska wyróżnia nagromadzenie osiemnastowiecznych fortów kleszczowych [Małachowicz 1998].

W bardzo dobrym stanie zachował się kleszczowy fort gwiazdasty w Nysie, Fort Prusy, cytadela obozu warownego na lewym brzegu rzeki Nysy Kłodzkiej (garnizonowe miasto Friedrichstadt). Ma formę regularnej gwiazdy pięcioramiennej, o kamiennym oskarpowaniu i pięciobocznym dziedzińcu, na środku którego znajduje się murowany blokhaus chroniący główną studnię fortu. Otacza go fosa główna oraz pierścień rawelinów i kontrgard. Za nim znajduje się fosa zewnętrzna z drogą krytą. Północny front umacniały trzy flesze poprzedzone wałem ziemnym (ryc. 1, 2).

Fort Prusy ze względu na swą XVIII wieczną formę fortu kleszczowego, osobę budowniczego i dobry stan zachowania oryginalnych ele-

Ryc. 2. Widok na Fort Prusy z pierwszej połowy XX w (fragment ilustracji z [Klose 1980])

Fig. 2. View of the Fort Prusy in the first half of XX (illustration fragment in [Klose 1980])

mentów reprezentuje wartości unikatowe. Porównywalny z nim w Polsce jest jedynie kleszczowy Fort Owcza Góra w Kłodzku (ten sam autor, czas powstania: lata 1743–1762, stan zachowania, lecz inna forma architektoniczna i system obrony bliskiej). Ogromną wartość posiada również dobrze zachowana i dostępna sieć chodników kontrminerskich Fortu Prusy (widoczne na rycinie 3 czerwone linie).

Autorzy, historia i określenie stylu

The authors, history and definition of style

W czasie drugiej wojny śląskiej w 1741 r., po trwającym blisko rok oblężeniu należącej wówczas do Austrii Nysy, wojska pruskie pod wodzą Fryderyka II Wielkiego zdobyły twierdzę. Nie pomógł pierścień fortyfikacji wokół miasta zbudowany wg szkoły holenderskiej i nowowłoskiej w XVII i XVIII w., ani determinacja broniących. Na mocy traktatu zawartego w roku 1742 we Wrocławiu Śląsk przeszedł we władanie pruskie. Fryderyk II rozpoczął wówczas budowę zespołu fortyfikacji na lewym brzegu rzeki, umacniając ważne strategicznie wzgórze wg szkoły staropruskiej. Powstały umocnienia: Wysokie, Jerozolimskie Zewnętrzne i Wewnętrzne oraz Fort Prusy [Małachowicz 2000].

Budowa fortu ruszyła w roku 1743. Fryderyk II osobiście nadzo-

Ryc. 3. Fragment mapy twierdzy nyskiej z 1780 r. przedstawiający Fort Prusy (skan mapy ze zbiorów prywatnych autora)

Fig. 3. A map fragment of the Nysa fortress from 1780 showing Fort Prusy (a map scan from the private collections of the author)

rował prace, a głównym projektantem fortyfikacji został generał major Gerhard Cornelius de Walrave. Fort otrzymał ostatecznie formę pięcioramienną gwiazdy, chociaż pierwsze plany dotyczyły narysu gwiazdy sześcioramienną. Wielokrotnie cytowana data rozpoczęcia budowy to 30.3.1743 r. Napis na budynku studni na majdanie fortu z inicjałem Fryderyka II: „Anno FR 30.1.44 („1744”), ma jedynie ograniczoną wartość historyczną, a odgrywał zapewne rolę propagandową terminu oddania budowli. W roku 1744 zasadnicza budowa była zakończona, ale fort nie był jeszcze w pełni gotowy i uzbrojony. Ukończono prace w 1745 r. [Klose 1980].

W latach 1771–1774 trwała rozbudowa chodników kontrminerskich, a w latach 1775–1776 budowa trzech flesz z systemem kontrmin dla nich przeznaczonym, a wykonanym w latach 1780–1783. W 1864 r. sprowadzono duńskich jeńców wojennych do wykonania różnych prac na Forcie. W latach 1865–1867 została przeprowadzona zmiana układu przestrzennego i zmieniona wysokość wału głównego fortu, dostosowana do nowego rodzaju artylerii. Powstało kilka małych schronów o różnym przeznaczeniu na wale głównym (dwie potężne komunikacji, magazyn amunicyjny, laboratorium amunicyjne, nastąpiła przebudowa galerii strzeleckiej w kleszczu szyjowym (pozostaje mały odcinek w saliancie pd-zach, w formie pół-

kaponiery) i budowa kaponiery sztykowej [Klose 1980].

W roku 1872 zmieniono nachylenie stoku bojowego flesz (dalsze korekty na jego pochyłości wraz z niwelacją flesz w 1888 r.). W tym czasie następuje również budowa dwóch schronów remizowych, a także przebudowa laboratorium amunicyjnego na wale głównym fortu (na tyłach saliantu pd.-wsch.). Późniejsze przebudowy (po 1888 r.) dotyczą jedynie zmian układu ścian działowych w kazamatach koszarowych fortu [Klose 1980].

Twierdza była dwukrotnie oblegana w czasie trzeciej wojny śląskiej, a zdobyta w 1807 r. przez wojska francuskie, po przystąpieniu Prus do IV koalicji antyfrancuskiej. Po niespełna dwóch latach twierdza wróciła pod zarządek Prus. Po oblężeniu w 1807 r. fort nie został już wykorzystany bojowo, w latach 1859–1869 służył jako koszary i tymczasowe zakwaterowanie osadzonych tu jeńców (1864/1870/1871). Najbardziej znanym więźniem był Lafayette (w roku 1794). W czasie pierwszej wojny światowej wszelkiego rodzaju jednostki armii obozowały w forcie; w 1933 r. została zorganizowana strzelnica broni długiej i krótkiej w fosie głównej fortu; kazamaty koszarowe zostały wykorzystywane do przechowywania amunicji. Cały układ przestrzenny fortu jest do dziś zachowany. Jednak chronologia prac budowlanych poszczególnych części fortu do 1865 r. i ocena pierwotnego układu jego elementów wyma-

gają jeszcze specjalistycznych, architektonicznych prac badawczych [Małachowicz 2000].

Opis fortu i etapy budowy (na podstawie [Klose 1980])

Description of the fort and the stages of construction (based on [Klose 1980])

ETAP I: lata 1743–1783

PHASE I: years 1743-1783

Umocnienia centralnej gwiazdy fortu *Strengthenings of the central fort star*

Umocnienia bojowe centralnej gwiazdy przed rokiem 1865 składały się z dwóch linii wałów: dolnej, przeznaczonej dla stanowisk broni strzeleckiej (zabezpieczanie z ławek strzeleckich kleszczowych kurtyn fortu, poszczególnych odcinków fosy głównej i elementów drugiego pierścienia obronnego (tu zarzuty, że prowadzony z nich ogień mógł trafiać w bankiety rawelinów i kontrgard) oraz górnej, ze stanowiskami artyleryjskimi na saliantach (nadszańce na ich osiach), przeznaczonymi do obrony dalekiej.

Do dziś zachował się w dobrym stanie, wbudowany w pod-

walnię, pięcioboczny, skazamato- wany blok koszarowy. Ma sklepie- nie kolebowe na osi poszczególnych boków, a drewniany strop oddzie- lał kiedyś (prawdopodobnie do oko- ło 1914 r.) dwie kondygnacje. Do- świetlają go dwa rzędy okien z ka- miennymi obramieniami (piasko- wiec). Mur do wysokości dolnej kon- dygnacji zbudowany jest z łamane- go piaskowca, a powyżej z cegły li- cówki. Ścianę wieńczy konsolkowy fryz ceglany podtrzymujący grani- towy gzyms. Wjazd z fosy głównej na majdan fortu umożliwia poterna umieszczona na osi kapitałnej fortu. W skrzydłach pd.-zach. i pd.-wsch. koszar zlokalizowano dwie poter- ny prowadzące na dolny wał for- tu (zamurowane w czasie przebu- dowy wału ok. 1865 r.), a umożli- wiające wtoczenie tam dział i dalej rampą w części szyjowej (nad poter- ną główną) na wał główny ze stano- wiskami artyleryjskimi. W narożni- kach pn. i pn.-zach. poprowadzono dwie klatki schodowe, wychodzące na wał górny. Wlot głównej poter- ny prowadzących na dolny wał ak- centowane są ryzalitami na całą wy- sokość elewacji. Mury wewnętrzne kazamat zdylatowane są na każdym narożniku pentagonu. Długość każ- dego segmentu kazamat wynosi ok. 43 m, szerokość około 11,5 m, a wy- sokość 6,5 m. Kazamaty koszarowe przeznaczone były dla około 1000 żołnierzy, stanowiących załogę for- tu oraz na magazyn broni i sprzętu.

Brak było systemu pozyskiwa- nia wody opadowej na dziedzińcu (jedynie okap gzymsu), a woda od- prowadzana była w głąb masywu wału. Do 1815 roku prawdopodob- nie nie było również systemu wenty- lacyjnego kazamat, co powodowało to dużą wilgotność powietrza w ka- zamatach. Z tego powodu wydano zakaz przechowywania tam żywno- ści przez dłuższy czas.

Na środku majdanu znajduje się blokhauz, budynek studni z po- mieszczeniem wartowniczym, w ca- łości wykonany z cegły i przekry- ty wałem ziemnym. Studnia zloka- lizowana w tej budowlu, o głębokości 32 m stanowiła główne źródło wody pitnej w forcie. Oprócz niej jeszcze jedna studnia z wodą pitną zloka- lizowana została w systemie chodni- ków kontrminerskich pod rawelinem Westfalia. W fosie głównej znajdują się cztery studnie chłonne połączo- ne drenarzem biegnącym w osi fosy.

Mury fos zostały wykonane w konstrukcji łuków opróżnionych, o licu z łamanego piaskowca, przy czym krawędzie saliantów wzmoc- niono i zaakcentowano dużymi, for- mowanymi blokami. Średnia szerokość fosy głównej wynosi około 16 m. Wysokość linii ogniowej wału dolnego wynosiła 7 m nad pozio- mem fosy głównej (wysokość muru 5 m), a linii ognia artylerii na wale głównym 12 m. Długość głównej li- nii ogniowej wynosiła około 670 m, a na wale dolnym około 790 m. Przy- puszczałnie łączna długość wszyst- kich linii obronnych jądra fortu (cen-

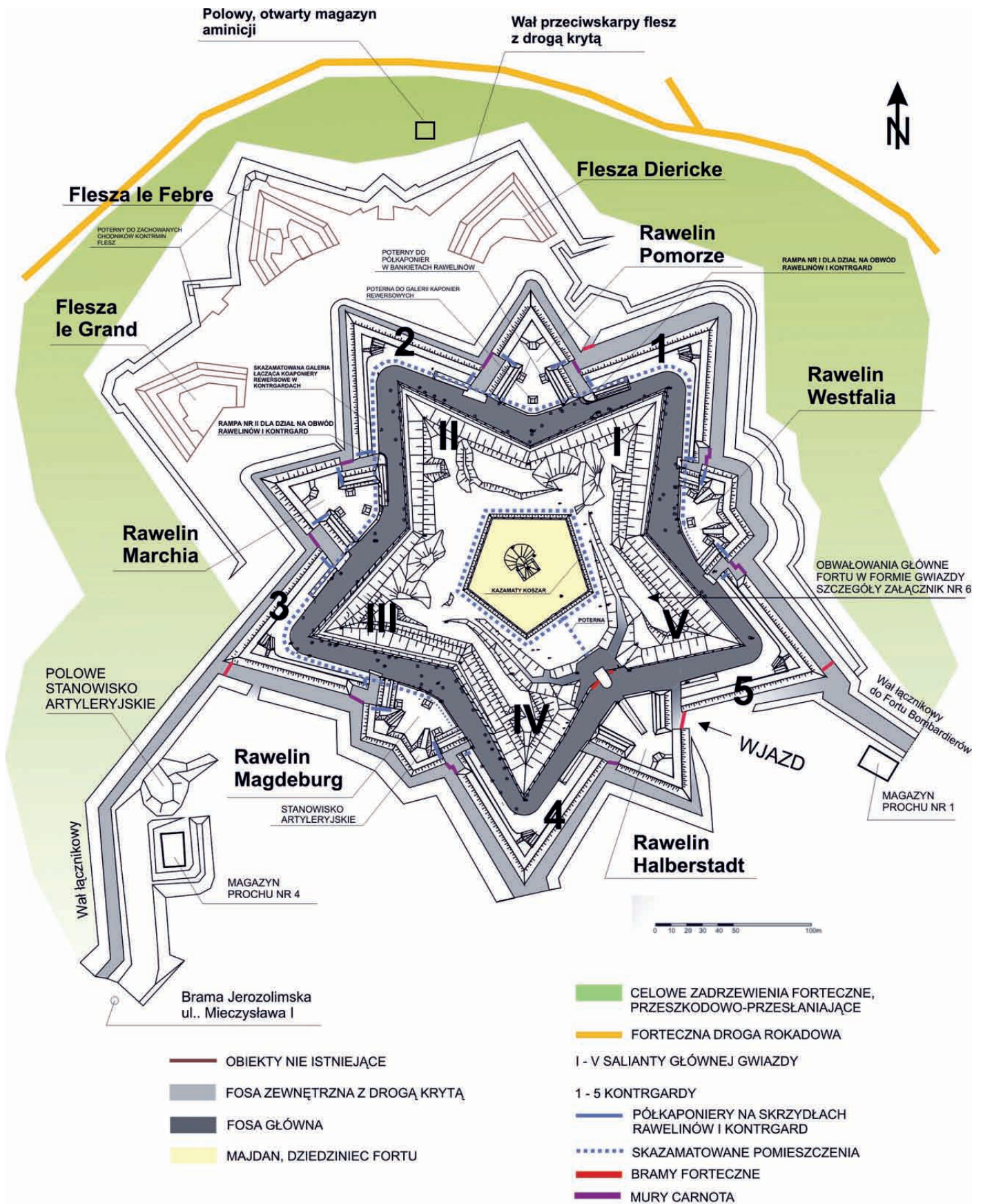
tralna gwiazda) miała długość oko- ło 1460 m.

Linia rawelinów i kontrgard ***Ravelin and counterguard line***

Drugą linię obrony fortu stano- wił pierścień złożony z pięciu raweli- nów i oddzielających je pięciu kontr- gard w formie dwuramienników. Trzy z rawelinów o nazwach Pomo- rze, Marchia i Halberstadt otrzyma- ły formę oddzielonego, klasycznego bastionu, natomiast dwa, Westfalia i Magdeburg mają czoła kleszczo- we w układzie biretu. Raweliny po- siadają w barkach skazamatowane pozycje strzeleckie w formie półka- pionier, w celu obrony przejścia mię- dzy rawelinem a kontrgardą. Na wale raweliny wyposażono w stanowis- ka artyleryjskie, potermy prowadzą- ce do półkaponier, podręczne labo- ratoria amunicyjne oraz potermy łą- czące z systemem kontrmin i oka- lającą fosę główną rewersowa gale- rią strzelecką. W podziemnym sys- temie kontrmin rawelinu Westfalia wybudowano studnię zaopatrująca w wodę tę linię obrony.

Kontrgardy 1, 2, i 3 (ryc. 4) wy- wyposażono w rewersowe galerie strze- leckie, spełniające funkcję kaponier, broniących poszczególnych odcin- ków fosy głównej. Spełniały też funk- cję kazamat koszarowych i stajni. Wały kontrgard przeznaczone były dla stanowisk strzeleckich.

Nad skazamatowaną galerią okalającą fosę główną poprowadzo- no naziemną drogę komunikacyjną. Z poziomu przestrzeni między rawe-

Ryc. 4. Elementy Fortu Prusy (rys. J. Potyrała)

Fig. 4. Elements of Fort Prusy (fig. J. Potyrała)

Ryc. 5. Schrony na wale głównym Fortu Prusy (rys. J. Potyrała)

Fig. 5. Shelters on the main shaft of Fort Prusy (fig. J. Potyrała)

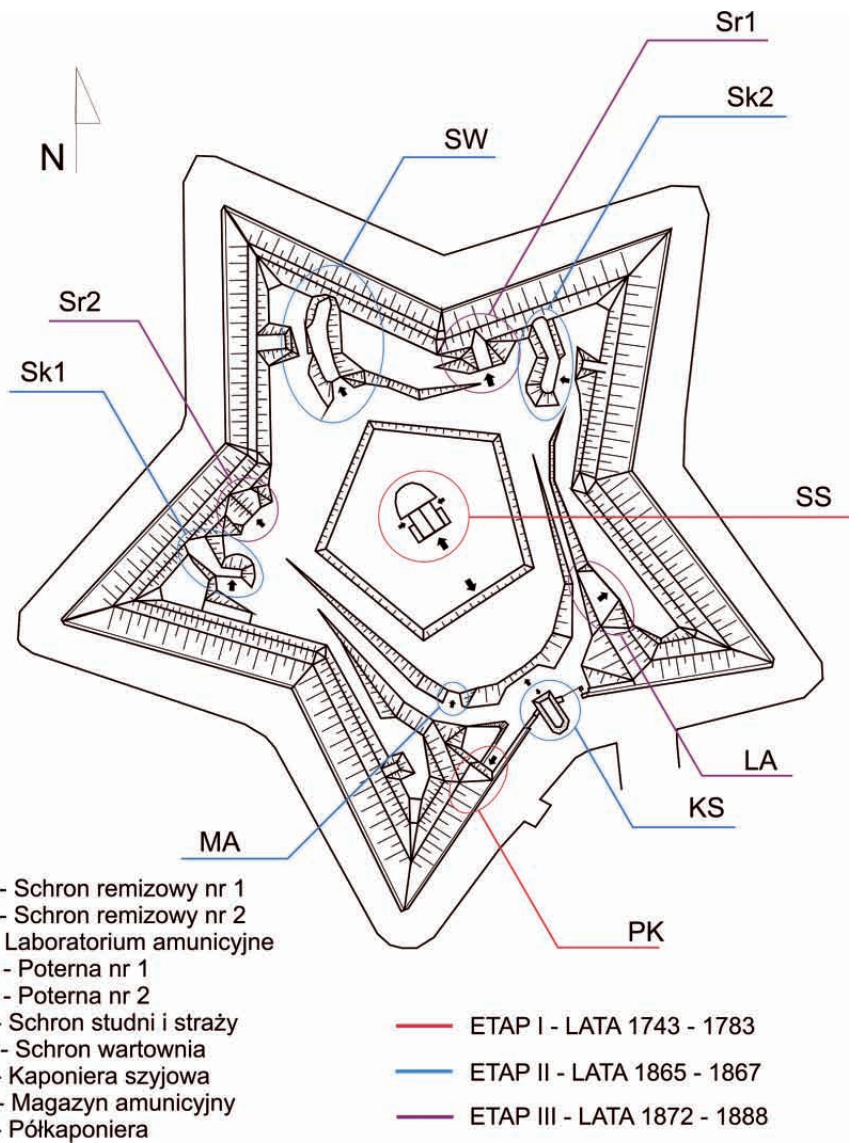
linem a kontrgardą (poziom fosa zewnętrzna, wyższy o ok. 2 m od poziomu fosi głównej) dwie rampy (pochylnie) umożliwiały wjazd (np. dział) na obie budowle. Na tę pętlę komunikacyjną możliwy był wjazd z fosi głównej dwoma pochylniami zlokalizowanymi przy rawelinach Pomorze i Marchia.

Cały pierścień otacza sucha fosa zewnętrzna, wyposażona w drogę ukrytą w wale rewersu. Łączna długość linii obrony pierścienia rawelinów i kontrgard wyniosła około 1250 m (ryc. 5).

System chodników kontrminerskich
System of countermine sidewalks

W trakcie budowy zrezygnowano z systemu kontrmin i chodników demolacyjnych w obrębie centralnej gwiazdy fortu. Całość podziemnego układu obronnego zbudowano począwszy od pierścienia rawelinów i kontrgard. Zachowane plany wskazują na brak połączenia głównych kazamat koszarowych z tym systemem. Odnaleziono chodnik biegnący z rawelinu Pomorze pod fosą główną, jednak jest on zasypywany po kilku metrach. Na planie z roku 1780 zaznaczono, że biegnie on jedynie do studni chłonnej w fosi głównej.

Główne korytarze systemu budowano wraz z obiektami nad nimi położonymi (raweliny, kontrgardy, flesze), z zachowaniem maksimum tajności. Są one zbudowane z cegły, sklepienie osiowo kolebą, a ich wysokość mierzy od 1,8–1,5 m. Dalsze

- Sr1 - Schron remizowy nr 1
- Sr2 - Schron remizowy nr 2
- LA - Laboratorium amunicyjne
- SK1 - Poterna nr 1
- SK2 - Poterna nr 2
- SS - Schron studni i straży
- SW - Schron wartownia
- KS - Kaponiera szyjowa
- MA - Magazyn amunicyjny
- PK - Półkaponiera

- ETAP I - LATA 1743 - 1783
- ETAP II - LATA 1865 - 1867
- ETAP III - LATA 1872 - 1888

Ryc. 6. Jeden z chodników kontrminerskich (fot. W. Bartzak)

Fig. 6. One of the countermine sidewalks (photo by W. Bartzak)

Ryc. 7. Elewacje kazamat koszarowych fortu, na drugim planie wieża ciśniści (fot. K. Porębną)

Fig. 7. Elevations of barrack casemates of the fort, the water tower in the background (photo by K. Porębną)

rozgałęzienia i ostatnie odcinki prowadzące do miejsc nasłuchu i ewentualnej detonacji czyli tzw. piecyków wykonywano metodą górniczą. Tam można poruszać się już jedynie na kolanach. Zachowane zakończenia chodników sięgają pod stoki bojowym średnio ok. 25 m poza fosę zewnętrzną. Północno-zachodnie dzieła obronne fortu, trzy flesze i dwa dwuramienniki okala wysunięty w przedpole na ok. 50 m chodnik połączony poternami z tymi obiektami obronnymi. Z niego odchodzi pod stoki bojowym kilkanaście chodników zakończonych „piecykami”. Cały system obrony podziemnej liczy około 90 „piecyków”, a łączna długość jego chodników wynosi ok. 2 km.

Flesze – wysunięta północno-zachodnia linia obrony

Flashes – extended north-west line of defense

Dla wzmocnienia głównego kierunku obrony fortu, na jego północnym przedpolu (przedłużenie osi głównej fortu) wybudowano trzy flesze, budowle o konstrukcji murowo-ziemnej. Środkowa o formie symetrycznej lunety otrzymała nazwę leFebvre, a pozostałe leGrand i Diericke. Ich międzypola wzmocniono na zachodzie małą strzałką (dwuramiennik), a na wschodzie barkanem. Flesze otrzymały system obrony podziemnej wybiegający głęboko w północne przedpole, a połączony z chodnikami kontrminerskimi rawelinu Pomorze, Mar-

chia i kontrgardy „2”. Każda z flesz miała w części szyjowej blokhauz koszarowo-magazynowy, połączony z systemem kontrmin.

Pod koniec XVIII w. łączna długość wszystkich linii obrony Fortu Prusy wynosiła około 4530 m.

ETAP II: lata 1865–1867

PHASE II: years 1865–1867

W tym okresie nastąpiła przebudowa wału głównego na centralnej gwiazdzie fortu, wynikająca z potrzeby dostosowania pozycji do współczesnych możliwości artylerii. Zrezygnowano z dwóch linii obrony, podniesiono wysokość wału ziemnego o średnio 2 m likwidując przy tym pozycję dolną, strzelecką. W połowie stoku bojowego wału uformowano okalającą go półkę. Na każdym saliancie utworzono stanowiska artyleryjskie. Wjazd na koronę wału umożliwiały dwie, symetryczne pochylnie, położone

w części szyjowej fortu. Spowodowało to obniżenie poziomu wału szyjowego do poziomu fosy głównej. Dla obrony tej części wybudowano artyleryjską kaponierę szyjową z bramami przy jej obu bokach. Powstały dwie nowe poterny ze schodami, prowadzące z drugiego poziomu kazamat na nowy wał, a dotychczasowe poterny dla wprowadzania armat z kazamat fortu na wał zamurowano. Na koronie wału głównego powstała jeszcze schron pogotowia artyleryjskiego, laboratorium amunicyjne i mały magazyn amunicji. Z półkaponier broniących części szyjowej fortu pozostawiono jedynie mały odcinek w saliancie IV z dwiema strzelnicami.

Zmiany w obrębie pierścienia rawelinów i kontrgard polegały na budowie przegród w formie „muru Carnota”, oddzielających przestrzenie między rawelinami i kontrgardami od fosy zewnętrznej. Powstały również cztery bramy

Ryc. 8. Rzut części pomieszczeń w głównym trzonie fortu (rys. autor we współpracy z M. Raduchowskim i K. Stobiecką)

Fig. 8. Projection of some rooms in the main stem of the fort (fig. author in collaboration with M. Raduchowski and K. Stobiecka)

w fosie zewnętrznej oraz główna brama wjazdowa na teren fortu między rawelinem Halberstadt i kontrgardą 5. Komunikację między jądrem fortu a flesztami umożliwiał most zwodzony w fosie zewnętrznej, położony obok rawelinu Pomorze.

Przy wałach łącznikowych w kierunku Fortu Bombardierów i Bramy Jerozolimskiej wybudowano dwa duże magazyny prochowe.

ETAP III: lata 1872–1888

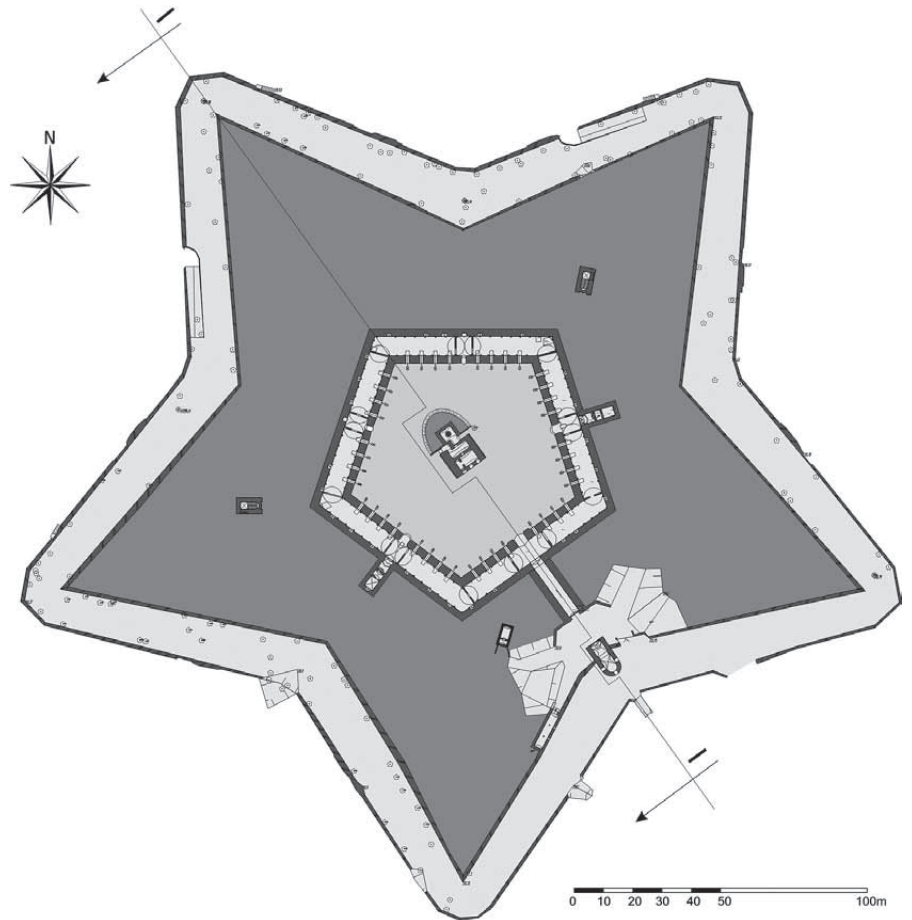
PHASE III: years 1872–1888

W latach 70. XIX w. nastąpiła likwidacja strzałek między flesztami. Front obronny fleszt wzmocniono budową poligonalnej linii wałów, usytuowanej przed nimi. Na wale głównym fortu powstały dwa schrony remizowe, a laboratorium amunicyjne w szyi saliantu V zostało przebudowane (skrótowo głębokość poprzez cofnięcie ściany szyjowej oraz wzmocniono przekrycie warstwą betonu mieszanego z gruzem ceglany). Całkowita długość wszystkich linii obronnych fortu w 1883 r. wynosiła niewiele ponad 3700 m. W roku 1888 nastąpiła likwidacja fleszt.

Stan zachowania

Conservation status

W latach 2003–2005 pod kierunkiem autora wykonano pomiary i rysunki inwentaryzacji architektonicznej i geodezyjnej obwałowań centralnej części fortu oraz obiektów

kubaturowych znajdujących się w tej części. Prace prowadzono w ramach działalności trzech studenckich kół naukowych: architektury krajobrazu, budownictwa i geodezji.

Elewacje bloku koszarowego *Elevations of a barracks block*

Ich stan ogólny jest dobry, lico muru zdrowe, nieliczne wypłukania spoin w pasie ceglany na poziomie drugiej linii okien. Mur kamienny w części przyziemia częściowo porastają mchy, porosty i glony. Natomiast kamienne elementy wystroju elewacji (opaski okien i gzymsy) są w dobrym stanie. Północne naroże ścian majdanu, z powodu uszkodzenia gzymsu wieńczącego, a w wyniku działania wody opadowej uległo

znacznej erozji mechanicznej i biologicznej (we wnętrzu zacieki i powierzchnie pokryte pleśnią i grzybami). Brak jest stolarki okiennej i drzwiowej.

Ryc. 9. Fragment kazamaty koszarowej fortu (fot. M. Raduchowski)

Fig. 9. Fragment of the barracks casemate of the fort (photo by M. Raduchowski)

Wnętrze bloku koszarowego **The interior of the barracks block**

Wapienne tynki wewnętrzne i mury ceglane są w większości suche. Sprawily to dobre przewietrzanie obiektu z powodu braku stolarki okiennej i drożność części przewodów wentylacyjnych. Całe wnętrze ma posadzkę cementową, prawdopodobnie z okresu międzywojennego. Brak jest instalacji wewnętrznych, jedynie spotyka się ślady po natynkowych przewodach elektrycznych. W poternie wjazdowej na majdan została zniszczona posadzka i wyryto bruzdy na sklepieniu. Zniszczeń tych dokonano w celu umożliwienia wjazdu ciężarówkom na majdan w czasie, gdy mieściła się tam hurtownia win (przełom lat 80. i 90. XX w.). W kazamatach przylegających z obu stron do poterny jest uszkodzona posadzka, znajdują się ślady po wyburzonych ścianach działowych i rozkute otwory drzwiowe (ryc. 8, 9).

Nie zachował się strop drewniany nad partrem (na tym poziomie wychodzą dwie poterny ze schodami, prowadzące na wał główny po przebudowie w 1865 r.). Zachowane są jednak kamienne konsole podtrzymujące kiedyś belki stropowe.

Zinventaryzowane budowle z XVIII w. na terenie fortu

The inventoried buildings of the eighteenth century in the area of the fort

Schron studni i straży (SS) składa się z trzech pomieszczeń sklepionych kolebkowo, a wykonany jest z cegły. Dwa południowe to pomieszczenia straży, północne zawiera studnię forteczną. Na ścianie szczytowej wmurowany kamienny inicjał Fryderyka II i data 1744. Wnętrze tynkowane, zawilgocone, posadzka cementowa i ceglana, brak stolarki okiennej i drzwiowej (zachowane jedynie wrota wschodnie, okres międzywojenny). Lico murów ceglanych zawiera liczne spęknięcia, ubytki cegły, wypłukane spoiny, wiele mchów i porostów.

Wokół budynku studni fortecznej rozpościera się płaski teren porośnięty niską roślinnością, skupiskami krzewów – głównie siewkami klonu pospolitego (*Acer plantanoides*) i bzu czarnego (*Sambucus nigra*) oraz pokrzywą zwyczajną (*Urtica dioica*), pępową dwuletnią (*Crepis biennis*). Gdzieś niegdzie na murach pojawiają się gatunki roślin pnących, takich jak winorośl właściwa (*Vitis vinifera*) czy bluszcz pospolity (*Hedera helix*). Sam budynek studni fortecznej – głównie nasyp ziemny pokrywający go od strony pn. jest również gęsto porośnięty przez krzewy takie jak bez czarny (*Sambucus nigra*), jeżyna

południowa (*Rubus plicatus*), pępową dwuletnią (*Crepis bennis*) oraz młode siewki klonu i dębu. Występują różne gatunki traw [Potyrała 2008].

Dane wielkościowe:

Szerokość ściany szyjowej – 361 cm, wysokość – 330 cm, głębokość wnętrza – 1120 cm. Grubość pokrywy ziemnej ok. 120 cm. Powierzchnia wnętrza – 35,4 m², kubatura – 154,9 m³. Materiał: kamień i cegła.

Półkaponiera (PK) wykonana z cegły i kamienia ma jednoprzestrzenne wnętrze, sklepienie kolebkowe, posadzka wykonana jest z cegły. W ścianie południowej dwie strzelnice, zamurowane. Na osi sklepienia dwa otwory wentylacyjne. Zachowane drewniane drzwi dwuskrzydłowe z późniejszego okresu. Stan zachowania murów dobry, wnętrze suche.

Teren wokół (saliant IV) porośnięty jest drzewami i krzewami średniej wysokości, dominują klon pospolity (*Acer plantanoides*) i jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*). Wraz z takimi gatunkami jak bez czarny (*Sambucus nigra*), wiąz górski (*Ulmus glabra*) i lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*) tworzą gęste skupisko zieleni. Mury fosy porośnięte są tutaj bluszczem pospolitym (*Hedera helix*), powojnikiem pnącym (*Clematis vitalba*) oraz pokrzywą zwyczajną (*Urtica dioica*) i trawami. Od strony kaponierzy szyjowej dominuje niska zieleń, gdzie obok wymienionych występuje trawa bielica (*Artemisia vulgaris*), nawłóć pospolita (*Solidago*

virgauer), winorośl właściwa (*Vitis vinifera*), a także siewki brzozy brodawkowatej (*Betula pendula*) i kłonu zwyczajnego (*Acer plantanoides*).

Koronę tej części obwarowań, a także nasyp wewnętrzny od strony zachodniej porastają bardzo gęsto śliwa tarnina (*Prunus spinosa*), dereń biały (*Cornus alba*) oraz wysokie trawy. Ta część fortu należy do najbardziej zarośniętych dzięki roślinnością. Zieleni ta ze względu na dużą ekspansję powinna zostać przeredzona, aby poprawić komunikację i odsłonić założenie fortu [Potyrała 2008].

Budowle XIX wieczne w centralnej części fortu

Buildings of the nineteenth century in the central part of the fort

Na wale głównym fortu znajdują się dwie potężne kłatek schodowych do podwalni fortu. (Sk 1 i Sk 2 wg ryc. 5), dwa schrony remizowe (Sr 1 i Sr 2 wg ryc. 5), schron pogotowia artyleryjskiego – wartownia (SW), podręczny magazyn amunicji (MA) oraz przebudowany schron laboratorium amunicyjnego (LA). Są to obiekty wykonane z cegły, a takie elementy jak gzymsy i schody wykonano z piaskowca (ryc. 10, 11, 12, 13).

Dla przykładu podany został opis schronu remizowego (Sr 2 wg ryc. 5).

Materiał użyty do budowy schronu to cegła licowa i kamień piaskowiec (gzyms wieńczący), oskarpowanie ziemne.

Stan muru i spoin dobry, kilka ubytków cegły w ościeżach przy sta-

lowych zawiasach. Nieznaczne spękania warstwy cegieł pod kamiennym gzymsem. Kilka cegieł ma łuszczące się lico (użycie przy remontach mocnej zaprawy cementowej do spoin). W dolnej partii muru występują porosty (wzorzec murowy), glony (pierwotek zwyczajny) i mchy. Wnętrze schronu jest suche, zachowane są drewniane wrota, a ich stan jest dobry (pochodzą prawdopodobnie z okresu międzywojennego).

Skarpa ziemna czytelna, wymaga usunięcia samosiewów i rekonstrukcji odarniowania.

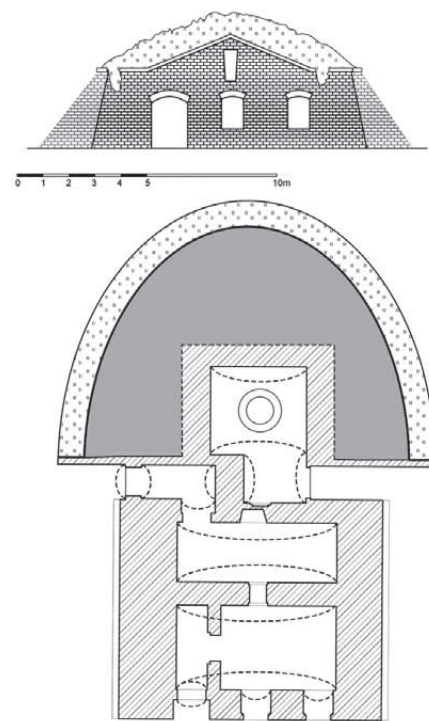
Saliant fortu, na którym zlokalizowany jest ten obiekt porośnięty jest głównie wysokimi drzewami, z gatunków: klon zwyczajny (*Acer plantanoides*), bez czarna (*Sambucus nigra*), lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*), jesion wyniosły (*Fraxinus exelsior*) oraz wiąz górski (*Ulmus glabra*). Drzewa te charakteryzują się wysokością w okolicach 15–17 m, niezbyt szeroką koroną z uwagi na mały dostęp promieni słonecznych. Skarpy pokryte są niskimi trawami, pokrzywami i paprociami. Natomiast podszyt stanowią głównie kilkuletnie siewki wyżej wymienionych drzew oraz krzewy takie jak dereń biały (*Cornus alba*), jeżyna popielica (*Rubus caesius*). Wewnętrzna część korony fortu oraz platformy i wewnętrzny nasyp porastają głównie w dużych skupiskach i zagęszczeniu dereń biały (*Cornus alba*), bez czarna (*Sambucus nigra*), śliwa tarnina (*Prunus spinosa*) oraz wysokie trawy. W okolicach Sk 1 (wg ryc. 5) może-

my spotkać skupisko młodych dębów szypułkowych (*Quercus robur*), grupę krzewów dzikiej róży (*Rosa canina*). Cały ten obszar pokryty jest bardzo ciemnymi krzewami śliwy tarniny (*Prunus spinosa*). W runie występują różne gatunki traw i rośliny zielne [Potyrała 2008].

Szczegółowe prace badawczo-projektowe

Detailed research and design work

Teren fortu stanowi doskonały poligon dla studentów, gdzie mogą ćwiczyć projektowanie prac konserwatorskich zarówno na etapie sporządzania planu ochrony obiektu, jak i opracowywania szczegółowych programów prac restauracyjnych dla poszczególnych budowli. W ramach ćwiczeń przedmiotu Konserwacja

Ryc. 10. Schron studni i straży – SS wg ryc. 5 (rys. J. Potyrała)

Fig. 10. Shelter of well and SS by fig. 5 – guard (fig. J. Potyrała)

Ryc. 12. Schron remizowy otoczony bujną zielenią inwazyjną (fot. A. Trepka)

Fig. 12. The shed shelter surrounded by lush invasive greenery (photo by A. Trepka)

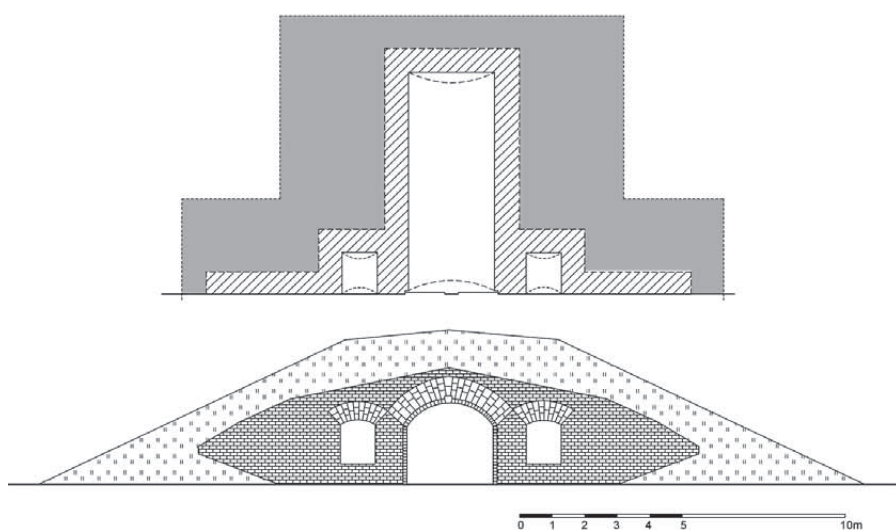

i rewaloryzacja studenci pod kierunkiem autora mogli zetknąć się z realnymi przypadkami zawilgocenia murów, poznać ich korozję chemiczną, biologiczną i mechaniczną. Zobaczyli występujące na murach glony, porosty i mchy. Mogli zastosować zdobytą wiedzę do projektowania robót mających na celu likwidację zieleni inwazyjnej i określać prace konserwatorskie

potrzebne do restauracji obiektów murowo-ziemnych.

Pierścień drugiej linii obrony
Ring of the second defense line

Skazamantowane obiekty znajdujące się na rawelinach i kontrgardach, pochodzące z XVIII w., wymagają przeprowadzenia pomiarów inwentaryzacyjnych architektonicznych i geodezyjnych oraz prac badawczych.

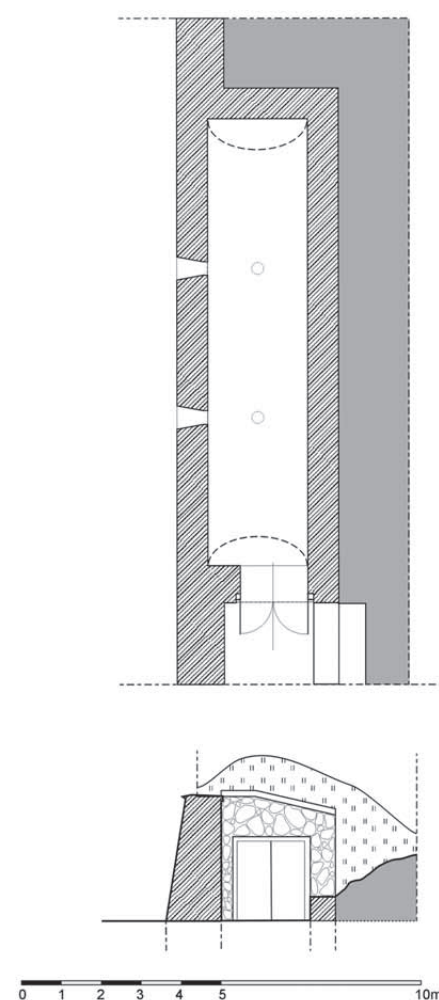

Ryc. 13. Schron remizowy – Sr 2 wg ryc. 5 (rys. J. Potyrała)

Fig. 13. The shed shelter – Sr 2 by fig. 5 (fig. J. Potyrała)

Ryc. 11. Półkaponiera – PK wg ryc. 5 (rys. J. Potyrała)

Fig. 11. Semi-caponiere – PK by fig. 5 (fig. J. Potyrała)

Charakterystyka zieleni na wale głównym fortu
Characteristics of the green on the main shaft of the fort

Zielen zdominowała ogólną dzisiaj przestrzeń fortu. Powoduje ona zupełną deformację przestrzenną układu obwałowań ziemnych i utrudnia odnalezienie obiektów fortecznych w terenie. W masie zieleni występują cenne gatunki ze względu na swoją osobliwość, wiekowość, a także walory krajobrazowe w danym miejscu. Teren ten stanowi schronienie dla wielu gatunków ptaków i ssaków. Jest to miej-

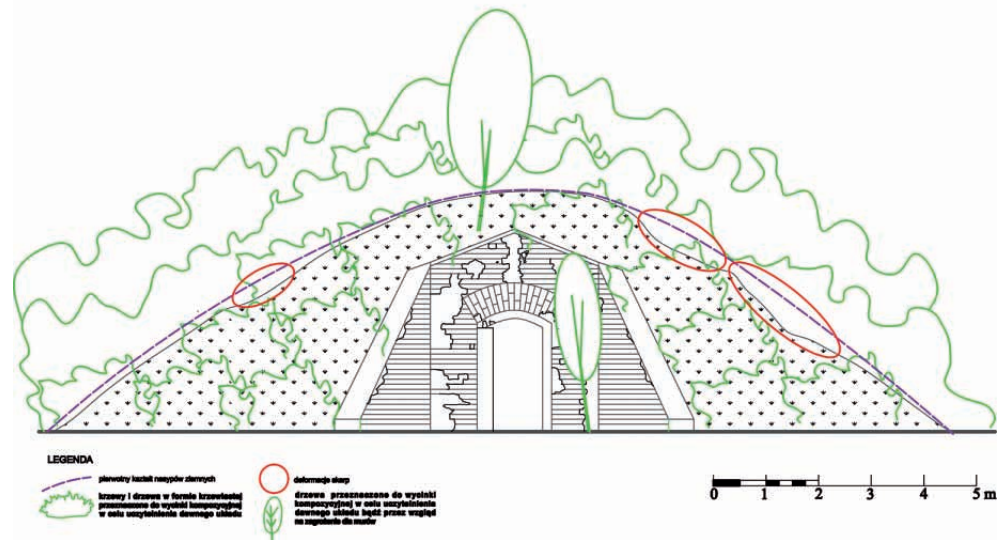
ANALIZA STANU ZACHOWANIA
WARTOWNIA - SKALA 1:50
ELEWACJA SZYJOWA

sce o ogromnych walorach historycznych i architektonicznych. Może ono fascynować nie tylko miłośników fortyfikacji i edukować młodzież, ale również zachwycać pięknem i przyciągać zwykłych spacerowiczów. Wiekowe okazy drzew podkreślają dawne powstanie dzieła, a więc jego oryginalność. Korzenie drzew jeśli tylko nie rozsadzają murów to przyczyniają się do zwiększenia spójności gruntu skarp. Korony drzew zacinając mury zmniejszają destrukcyjne działanie słońca. Porastająca wały i fosy roślinność skłania do refleksji nad przemijaniem czasu, wśród mroku zarośli wyobraźnia wywołuje minione przeżycia. W panującej tam ciszy można znaleźć ucieczkę przed skwarem upałów i gwarem miasta.

Ale żywiołowo porastająca ten teren zieleń powoduje zupełną deformację przestrzenną układu obwałowań ziemnych i utrudnia odnalezienie obiektów fortecznych. Trudno zrozumieć kształt umocnień, a więc i ich funkcja staje się trudna do wyobrażenia. Zieleń jest również przyczyną destrukcji murów i skarp. Korzenie rozsadzają strukturę budowlaną, ułatwiają penetrację wody w głąb ścian i stropów, narażając na oddziaływanie niskich temperatur.

Bardzo ważne jest zatem podjęcie właściwych działań dotyczących likwidacji zieleni i nowych nasadzeń (ryc. 14, 15, 16).

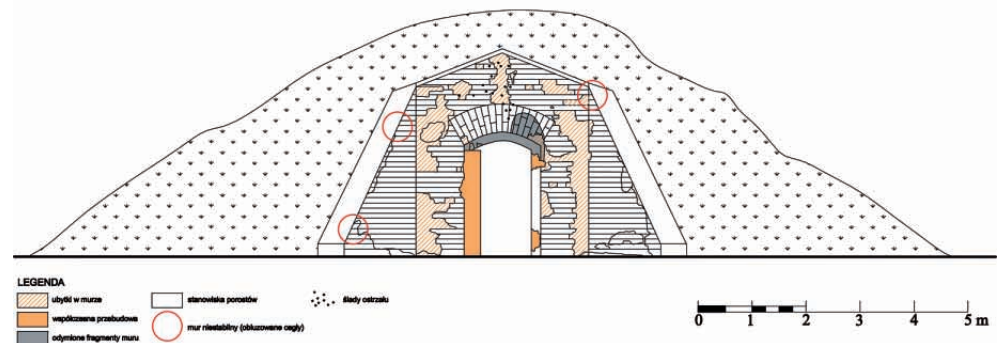
Istnieją tu również drzewa, które zagrażają swoim systemem korzeniowym strukturze muru. Do usunię-

Ryc. 14. Przykładowa analiza stanu zachowania (oprac. A. Rutkowska i A. Trepka)

Fig. 14. Sample analysis of the conservation status (elaboration of A. Rutkowska and A. Trepka)

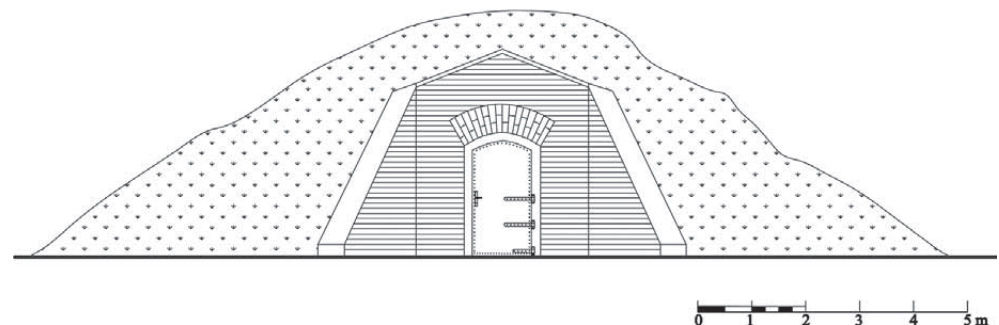
INWENTARYZACJA KONSERWATORSKA
WARTOWNIA - SKALA 1:50
ELEWACJA SZYJOWA

Ryc. 15. Przykładowa inwentaryzacja konserwatorska (oprac. A. Rutkowska i A. Trepka)

Fig. 15. Sample conservation inventory (elaboration of A. Rutkowska and A. Trepka)

PROJEKT RESTAURACJI
WARTOWNIA - SKALA 1:50
ELEWACJA SZYJOWA

Ryc. 16. Przykładowy projekt restauracji (oprac. A. Rutkowska i A. Trepka)

Fig. 16. Sample design of the restoration (elaboration of A. Rutkowska and A. Trepka)

Ryc. 17. Przykładowa wizualizacja (oprac. A. Staszewska, N. Szponar, A. Romaniak, M. Lachowicz)

Fig. 17. Sample visualization (elaboration of A. Staszewska, N. Szponar, A. Romaniak, M. Lachowicz)

cia w pierwszej kolejności: 1. klon jawor (*Acer pseudoplatanus*); 2. dąb szypułkowy (*Quercus robur*); 3. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*); 4. klon pospolity (*Acer platanoides*); 5. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*); 6. brzoza brodawkowata (*Betula pendula*); 7. klon pospolity (*Acer platanoides*); 8. jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*); 9-12. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*)

Pierścień rawelinów i kontrgard **Ravelin and counterguard ring**

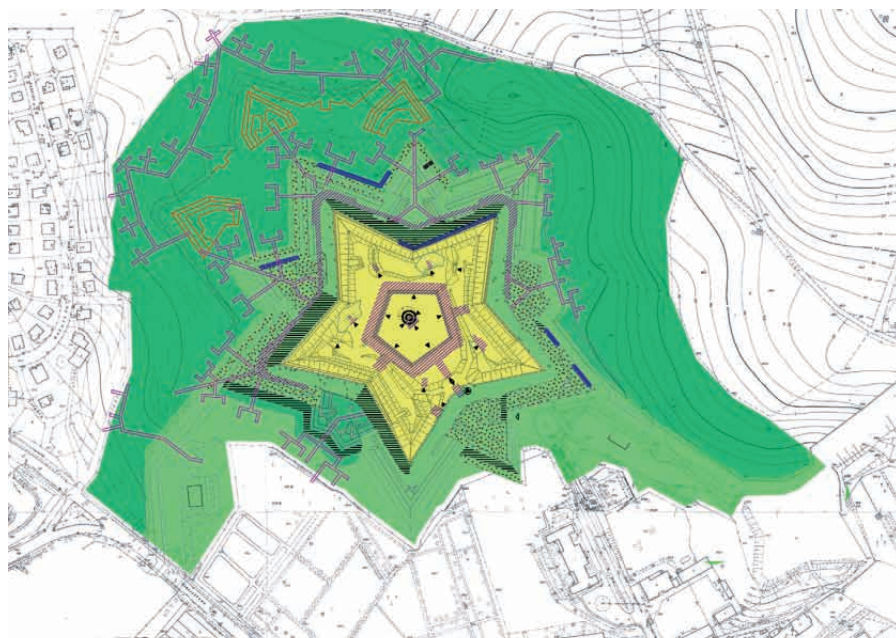
Najmniejsze nasycenie drzewami, ale i tak sięgające 90% występuje na kontrgardzie II, rawelinie Pomorze i kontrgardzie I. Około 50% drzew to okazy z lat 40. i 50. XX w. Przeważają klony. Najstarsze okazy drzew (około 120 lat) występują w pobliżu wejść do kazamat, rawelinów i kontrgard. Największe zakrzewienie posiadają tereny północne oraz północno-zachodnie. Cenne gatunki krzewów najliczniej występują na tych samych terenach. Zachodnia część posiada najbardziej gęsty podszyc (ryc. 17, 18).

Fosa zewnętrzna **Outer Moat**

Dobry stan murów w fosie zewnętrznej znajduje się w strefie północno-wschodniej, północnej i północno-zachodniej. Jedynie w rejonie rawelinu Pomorze i kontrgardy II występują ubytki cegły. Dno fosy jest w najgorszym stanie (kamienie, zakrzewienia, zadrzewienia) w części południowo-zachodniej i północno-

Ryc. 18. Przykładowy plan ochrony konserwatorskiej (oprac. K. Porębna i W. Sobieraj)

Fig. 18. Sample plan of the conservational protection (elaboration of K. Porębna and W. Sobieraj)

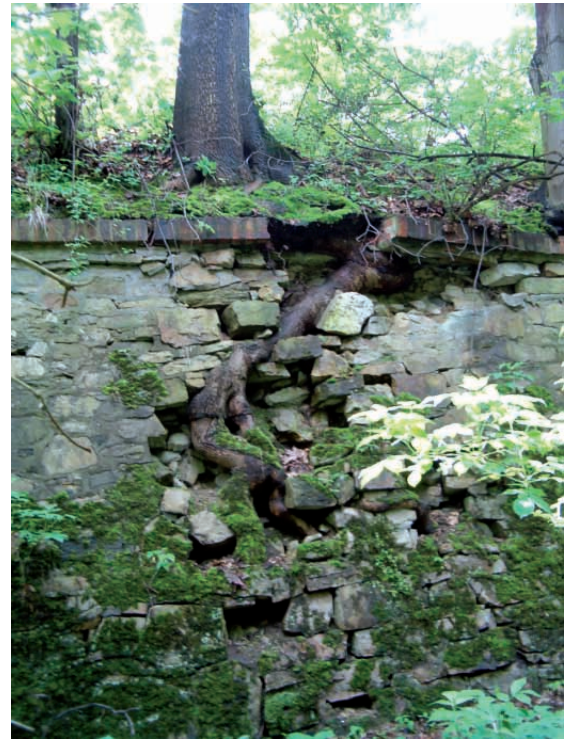

LEGENDA:

- Granica parku fortecznego
- Kazamaty przeznaczone do remontu i adaptacji
- Przywrócenie narysów obwałowań ziemnych
- Fosy wymagające odkopania
- Mury do uzupełnienia
- Obiekty niezachowane
- Mosty forteczne do odbudowy
- Kasy, miejsca kontroli wejść
- Wejścia
- Wjazdy
- Studnie forteczne do zabezpieczenia
- Obszary zieleni niskiej - wymagane usunięcie zieleni kolidującej z murami obiektów zabytkowych, utrzymanie lub przywrócenie nawierzchni trawiastych
- Wymagane korekty pielęgnacyjne zaniedbanych obszarów zielonych
- Wartościowe obszary zielone do utrzymania i konserwacji

Ryc. 19. Niszczący wpływ zieleni na strukturę budowli (fot. J. Potyrała)

Fig. 19. The devastating impact of green on the building structure (photo by J. Potyrała)

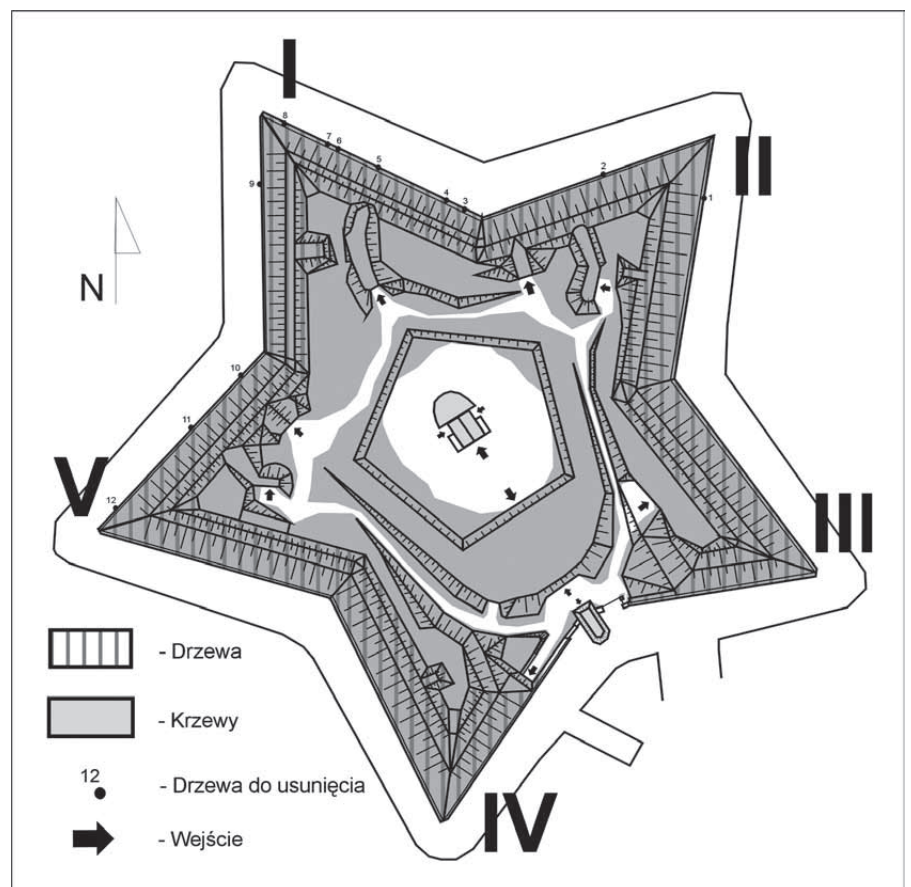
-zachodniej. Jednak północne rejon fosi, będące ogólnie w dobrym stanie, zawierają sporo miejsc podmokłych. Ten najlepiej zachowany obszar fosi zewnętrznej nie obfituje w okazy cenne pod względem wieku, gatunku czy wartości krajobrazowych. Cztery stukilkudziesięcioletnie dęby rosną w rejonie rawelinu Magdeburg. Około 60% drzew pochodzi z połowy ubiegłego stulecia.

Podsumowanie

Conclusion

Do najpilniejszych prac, jakie należy przeprowadzić na terenie Fortu Prusy należą:

- zabezpieczenie terenu kazamat przed dewastacją – odtworzyć: wrota bram poterny (zew. i wew.), wrota bram do koszar na dziedzińcu;
- usunięcie zieleni inwazyjnej (drzewa i ich siewki) na elementach murowych całego obiektu (zwolnienie z opłat na rzecz gminnych funduszy ochrony środowiska);
- oczyszczenie głównych obwałowań (centralna gwiazda fortu) z zieleni piętra średniego i drzew do 25 cm obwodu w pierśnicy (zwolnienie z opłat na rzecz gminnego funduszu ochrony środowiska); dalsze działania wymagają projektu architektoniczno-krajobrazowego, uzgodnionego z konserwatorem wojewódzkim (ryc. 19, 20, 21);

Ryc. 20. Zasób zieleni na wale głównym fortu (rys. J. Potyrała)

Istnieją tu również drzewa, które zagrażają swoim systemem korzeniowym strukturze muru. Do usunięcia w pierwszej kolejności: 1. klon jawor (*Acer pseudoplatanus*); 2. dąb szypułkowy (*Quercus robur*); 3. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*); 4. klon pospolity (*Acer platanoides*); 5. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*); 6. brzoza brodawkowata (*Betula pendula*); 7. klon pospolity (*Acer platanoides*); 8. jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*); 9-12. lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*)

Fig. 20. Resources of the green on the main shaft of the fort (fig. J. Potyrała)

There are also trees which threaten with their root system the structure of the wall. To remove in the first instance: 1. sycamore (*Acer pseudoplatanus*); 2. pedunculate oak (*Quercus robur*); 3. large-leaved linden (*Tilia platyphyllos*); 4. Norway maple (*Acer platanoides*); 5. large-leaved linden (*Tilia platyphyllos*); 6. silver birch (*Betula pendula*); 7. Norway maple (*Acer platanoides*); 8. common ash (*Fraxinus excelsior*); 9-12. large-leaved linden (*Tilia platyphyllos*)

Ryc. 21. Zieleni porastająca fosę główną fortu (fot. J. Potyrała)

Fig. 21. Green growing on the main moat of the fort (photo by J. Potyrała)

- usunięcie zieleni piętra wysokiego i średniego na terenie fos, kontrgard i rawelinów wymaga projektu architektoniczno-krajobrazowego uzgodnionego z konserwatorem wojewódzkim, z przeprowadzeniem wcześniejszej inwentaryzacji i stosownych analiz przyrodniczo-krajobrazowych;
- zapewnienie nadzoru konserwatorskiego przy budowlanych pracach remontowych i adaptacyjnych (ryc. 22).

Jerzy Potyrała

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Literatura

1. Klose A., 1980, *Festung Neise*, Hagen.
2. Małachowicz E., 1998, *Fortyfikacje pasma Sudetów*, seria Fortyfikacja, Wyd. Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa-Kraków, t. V, s. 199–202.
3. Małachowicz M., 2000, *Twierdza Nysa – stan zachowania, wartości*, seria Fortyfikacja, Wyd. Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa 2000, t. I, s. 19–21.
4. Potyrała J., Niedźwiecka-Filipiak I., 2004, *Krajobrazowe walory Fortu Prusy na terenie Twierdzy Nysa*, seria Fortyfikacja, Wyd. Towarzystwa Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa, t. XVI, s. 307–315.
5. Potyrała J., 2008, *Budowle z XVIII i XIX wieku na wale głównym Fortu Prusy w Nysie* [w:] „Architectus”, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, nr 2 (24), s. 51–60.

Ryc. 22. Autor w wirtualnej przestrzeni fortu (oprac. A. Staszewska, N. Szponar, A. Romaniak, M. Lachowicz)

Fig. 22. Author in the virtual space of the fort (elaboration of A. Staszewska, N. Szponar, A. Romaniak, M. Lachowicz)

Zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich

Zbigniew Kuriata, Irena Niedźwiecka-Filipik

Preservation
of the Cultural
Heritage in the
Rural Areas

Wprowadzenie

Introduction

W chwili obecnej daje się zauważyć tak w mieście, a szczególnie na wsi, postępujące zawłaszczanie przestrzeni poprzez nadmierną jej urbanizację. Odbywa się to bez analizy bliższego i dalszego otoczenia, istniejącego zagospodarowania czy historii danego miejsca. W wielu przypadkach, w wyniku takiego postępowania zamiast poprawiania warunków życia mieszkańców danej miejscowości następuje ich pogarszanie. Z pola widzenia umyka człowiek z jego potrzebami w zakresie podstawowych funkcji życiowych, na miarę XXI wieku i sferą duchową. Nie są brane pod uwagę rezultaty aktywności i twórczości poprzednich pokoleń, określane też czasem jako spuścizna historyczna [Chodyła 2005]. Całość tej spuścizny w materialnym (krajobraz kulturowy), jak i niematerialnym (przestrzeń historyczna) wymiarze określono mianem dziedzictwa kulturowego [Bogdanowski 1991, s. 13]. Kontekst tego pojęcia jest bardzo szeroki i ostatecznie można za *Wielką Interaktywną Encyklopedią Multimedialną* powiedzieć, że dziedzictwo kulturowe to ogół dorobku społeczeństw (narodów i środowisk) w zakresie nauki, sztuki, architektury oświaty i techniki, jaki został wytworzony w trakcie jego historycznego rozwoju. Istotne jest to, aby przekazywanie tego dorobku odbywało się cią-

gle, z pokolenia na pokolenie [*Wielka Interaktywna...*].

Zakres pojęcia dziedzictwo kulturowe powinien być precyzyjnie określony i przypisany do konkretnego miejsca bądź obszaru. W zależności od jego wielkości można mówić o dziedzictwie kulturowym miejscowości, regionu, czy szerzej kraju, a nawet świata. Ważnym staje się dokładne opisanie, w sposób naukowy, posiadanych zasobów, a następnie przekazanie tych informacji lokalnemu społeczeństwu, aby zwrócić jego uwagę na stan posiadania i wartość jaką mają poszczególne elementy składowe analizowanej przestrzeni. Znajomość tego, co w danym miejscu jest ważne, atrakcyjne, wyróżniające i wartościowe, co należy zachować a co pielęgnować, umacnia poczucie więzi i tożsamości społeczeństwa z tradycją. Wyzwała to potrzebę szanowania i ochrony tego wszystkiego, co wokół siebie znajduje, utrzymania pierwotnych wartości, które nawarstwiły się w ciągu wieków. W tym kontekście dziedzictwo kulturowe staje się własnością społeczną mieszkańców wsi lub miasta [Chodyła 2005, s. 40].

Krajobraz kulturowy

The cultural landscape

Elementem dziedzictwa kulturowego jest krajobraz kulturowy. Zdaniem M. Korneckiego *Krajobraz kulturowy jest zapisem historii w konkretnej przestrzeni i na jego*

Ryc. 1. Jednolita kolorystyka dachów wsi Księgienice Wielkie, 2006 (fot. Z. Kuriata)

Fig. 1. The uniform roof colouring of the village Księgienice Wielkie, 2006 (photo by Z. Kuriata)

kształt oraz cechy tożsamości złożyły się czynniki zarówno pierwotne, pochodne od natury, jak wtórne, będące wynikiem działalności człowieka [Kornecki 1991, s. 19]. Przy czym jest to działalność rozciągnięta w czasie. Poprzez tysiąclecia człowiek zmieniał warunki naturalne świata przyrody, przystosowując je do swoich potrzeb, uwzględniając jednocześnie postępujący rozwój cywiliza-

cyjny. W początkowym okresie nie było dysproporcji pomiędzy przyrodą, a tym co powstawało w jej obrębie. W miarę rozwoju potrzeb, techniki i organizacji społecznej wkroczenie w procesy przyrodnicze staje się coraz większe, silniejsze; w wielu przypadkach można mówić o degradacji środowiska naturalnego, w tym krajobrazu kulturowego czy wręcz o katastrofie ekologicznej.

Ryc. 2. Tradycyjna zabudowa wsi Radochów, 2008 (fot. Z. Kuriata)

Fig. 2. Traditional buildings of the village Radochów, 2008 (photo by Z. Kuriata)

Ogromnego znaczenia nabiera zatem konieczność odtworzenia tego środowiska, tj. zespołu elementów społeczno-ekonomicznych (osadnictwo, produkcja, kultura) i przyrodniczych, mając na uwadze ich wzajemne związki przestrzenne i genetyczne oraz występujące pomiędzy nimi współzależności [Plitt 2005].

Krajobraz kulturowy z całym bagażem dorobku materialnego i duchowego społeczności (czy społeczeństw) jest ściśle związany z określonym obszarem, który jest przez nią zamieszkiwany. Powstając w konkretnym miejscu odzwierciedla jej związki z położeniem geograficznym, zastanym środowiskiem naturalnym, podziałami politycznymi i terytorialno-administracyjnymi, rozwojem kultury materialnej i społeczno-gospodarczej. Do tego należy jeszcze dodać powstające nawarstwienia w czasie, wynikające ze zmian ustrojowych, postępującego rozwoju cywilizacyjnego, wpływów zewnętrznych różnych kultur czy panującej w danym okresie mody.

Zakres rzeczowy krajobrazu kulturowego jest szeroki i złożony, a do tego jeszcze zróżnicowany, stąd jego opisywanie powinno ograniczać się do konkretnego miejsca, obejmować jego poszczególne elementy i być odniesione do określonego okresu historycznego. Prowadzone badania przy tak złożonej strukturze powinny być badaniami interdyscyplinarnymi, co daje gwarancję prawidłowej rejestracji stanu wyjściowe-

go, z jakim mamy do czynienia w danej miejscowości, właściwie przeprowadzonych analiz i postawionych wniosków, a tym samym podjęcia prawidłowych decyzji co do dalszych kroków w zakresie zarówno ochrony elementów najcenniejszych, jak i wprowadzenia nowych wartości z korzyścią tak dla przyrody, jak i człowieka. Aby tak było należy przekonać społeczność lokalną do proponowanych rozwiązań, pokazując jednocześnie jakie wartości tkwiące w otaczającej przestrzeni są tymi elementami najważniejszymi, wyróżniającymi i stanowiącymi o tradycji danego miejsca. Istotne jest powiązanie każdego człowieka z otaczającą go przestrzenią, określenie zakresu współodpowiedzialności za jej kształt, a jednocześnie postawienie warunków jakie należy spełnić, aby powyższe postulaty zostały zaakceptowane, a w dalszej perspektywie zrealizowane. Stąd ważne jest znalezienie, czy określenie takich wyróżników przestrzeni¹, które będą ją definiowały i stanowiły wyraźne powiązanie z danym miejscem (ryc. 1, 2). Idzie zatem o jego głęboką charakterystykę, pozwalającą przypisać określone atrybuty, a jednocześnie dotrzeć do treści zawartych w danym wnętrzu. Zrozumienie sensu miejsca pozwala na prawidłową jego interpretację – ta z kolei na uzyskanie motywacji do właściwego działania, a jednocześnie utożsamiania się z tym miejscem każdego mieszkańca [Myczkowski 2003]. Tożsamość miejsca, bo o niej mowa,

jest tym elementem, na który należy zwracać szczególną uwagę w przypadku podejmowania działań w zakresie nowego ładu przestrzennego i zagospodarowania danej przestrzeni zgodnie z aktualnymi potrzebami, tak aby pogodzić działania człowieka z przyrodą.

Instrumenty ochrony dziedzictwa kulturowego

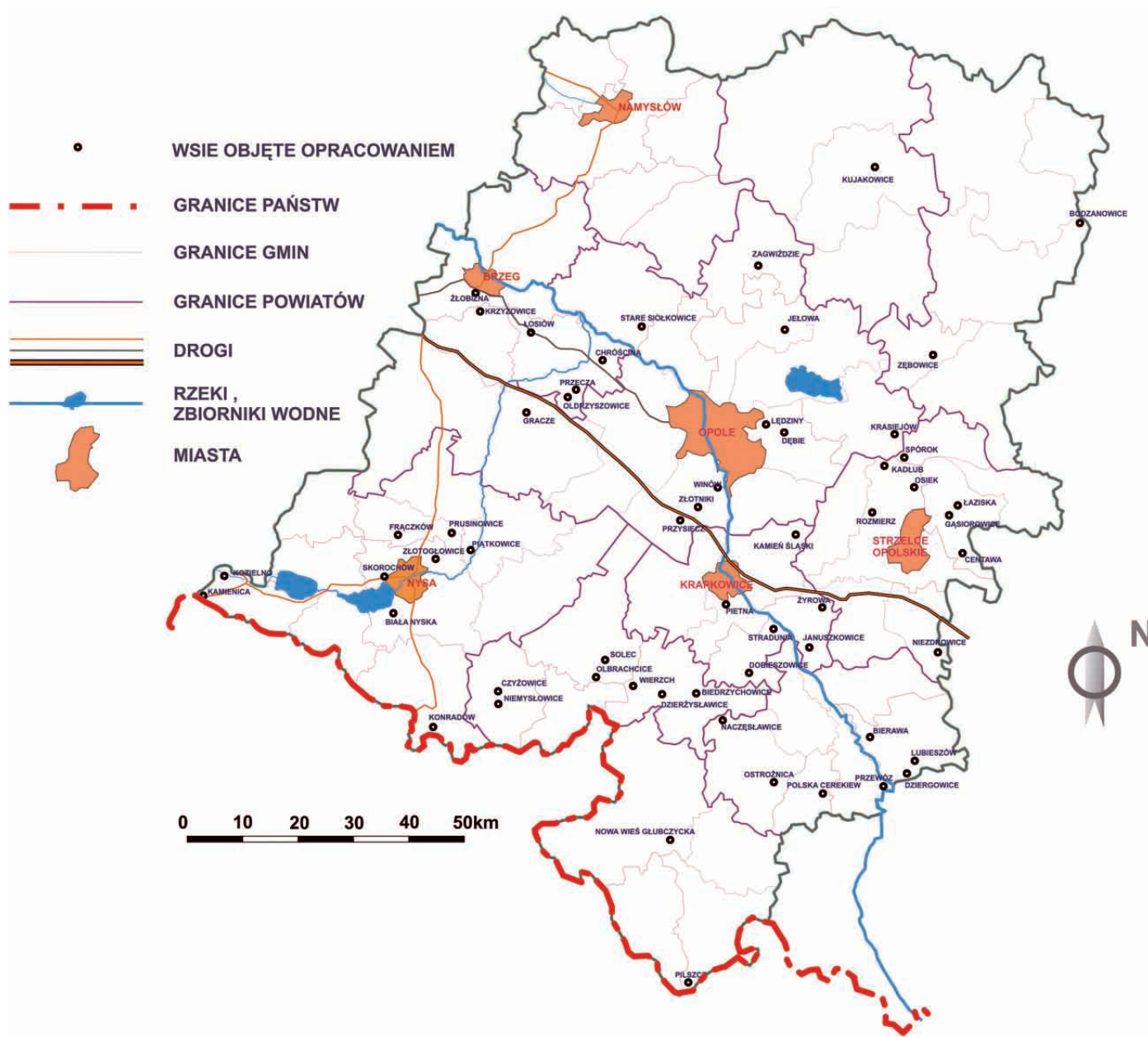
Instruments for the protection of the cultural heritage

Nasze dzisiejsze krajobrazy, szczególnie wiejskie, stają się w wielu przypadkach nijakie i pozbawione tożsamości, czasem wymagają natychmiastowych działań w zakresie poprawy ich jakości. Dewastacja krajobrazu poprzez pozbawianie go tożsamości, zaciera jego wartość, tworzą się przestrzenie bez wyrazu, a to prowadzi do braku więzi pomiędzy mieszkańcami a miejscem, w którym żyją [Królikowski 2004]. A przecież życie codzienne dokonuje się w określonym miejscu; zachodzi pewna jedność pomiędzy funkcjonowaniem z jednej, a miejscem z drugiej strony. To jak człowiek żyje nierozzerwalnie wiąże się z tym, gdzie to się odbywa, w jakiej przestrzeni funkcjonuje jak ją odbiera, jaką wartość dla niego przedstawia. Jak mówi Ch. Norberg-Schulz owo miejsce nie jest abstrakcyjną przestrzenią, ale re-

alnością określaną przez konkretne rzeczy i odznaczającą się pewną stabilnością w czasie. Bo to co trwałe daje życiu oparcie i sens.

Zmiany zachodzące w ostatnim czasie w demografii, migracje ludności z miasta na wieś, eliminacja tradycyjnego rolnictwa, dewastacja środowiska naturalnego, brak nawiązania do kultury regionu, małe zainteresowania mieszkańców własnym otoczeniem to zagrożenia, jakie spotyka się na terenach wiejskich. Prowadzi to do rozbicia planistycznego tradycyjnego organizmu wiejskiego, z jego starym układem ruralistycznym i regionalną zabudową, a także do powstania braków w zakresie świadomego kształtowania otoczenia¹.

Jednym ze sposobów na zahamowanie postępującej dewastacji krajobrazu wiejskiego, a szerzej rzecz ujmując istniejącego jeszcze dziedzictwa kulturowego polskiej wsi, jest wdrażanie Programu Odnowy Wsi realizowanego z powodzeniem w chwili obecnej między innymi na terenie województwa dolnośląskiego i opolskiego². W działania te włączył się również Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. W latach 2003–2008, na mocy wcześniej zawartego porozumienia (umowy intencyjnej), corocznie zawierane były umowy pomiędzy Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu (dawniej Akademią Rolniczą we Wrocławiu) a Urzędem Marszałkowskim Województwa Opolskiego na wykonanie opracowań wykorzy-

Ryc. 3. Rozmieszczenie wsi na terenie województwa opolskiego, dla których wykonano opracowania w latach 2001–2008⁴ (oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Fig. 3. Location of villages in the province of Opole, for which studies were performed in the years 2001-2008 (prepared by I. Niedźwiecka-Filipiak)

stywanych w ramach Programu Odnowy Wsi Opolskiej, jaki realizowany jest od kilkunastu lat w tym województwie. W województwie dolnośląskim umowy zawierane były bezpośrednio z poszczególnymi gminami (ryc. 3, 4).

Na podstawie powyższych umów pracownicy naukowcy Instytutu Architektury Krajobrazu wraz ze studentami kierunku architektura krajobrazu, wykonywali plany rozwoju miejscowości dla wskazanych wsi. Było to corocznie dziesięć miejscowości w województwie opolskim, laureatów konkursu Piękna Wieś Opolska i kilka w województwie dolnośląskim³.

W województwie opolskim miejscowości objęte opracowaniem są rozproszone, jednak zauważa się ich koncentrację w środkowej i południowo-wschodniej części województwa. Rozmieszczenie poszczególnych wsi objętych opracowaniami w województwie dolnośląskim koncentruje się w pobliżu miasta wojewódzkiego. Świadczy to o wzroście świadomości społecznej mieszkańców tych terenów, jak i ich większym zaangażowaniu w działania na rzecz poprawy warunków życia oraz ochrony otaczającego krajobrazu. W obu województwach wyróżnić też można obszary, gdzie takiej aktywności nie ma; w województwie dolnośląskim jest to jego część północna, zachodnia, częściowo południowa, w opolskim rejon północno-zachodni.

Ryc. 4. Rozmieszczenie wsi na terenie województwa dolnośląskiego, dla których wykonano opracowania w latach 2004–2008 (oprac. M. Kuriata)

Fig. 4. Location of villages in the province of Lower Silesia, for which studies were performed in the years 2004-2008 (prepared by M. Kuriata)

Tab. 1. Zestawienie wsi objętych opracowaniem

Table 1. Statement of villages covered by the development

Województwo opolskie		Województwo dolnośląskie	
wsie z konkursu „Piękna Wieś Opolska”	58	wsie opracowywane na podstawie umów z gminami	65
wsie gminy Branice	20		
wieś pilotażowa – Pilszcz	1		
Razem wsi	79	Razem wsi	65

Do chwili obecnej opracowania w postaci programów rozwoju miejscowości, pogłębione analizami stanu istniejącego, wykonane zostały i przekazane władzom lokalnym dla 144 wsi (tab. 1).

Ogólny zakres opracowań obejmował między innymi (zgodnie z umową):

- inwentaryzację elementów przestrzeni, urządzeń oraz infrastruktury technicznej i społecznej wsi,
- analizę zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowanych wsi,
- koncepcję urządzenia wyznaczonego (wybranego) obszaru wsi, w tym opracowanie projektu małej architektury dla wybranego terenu wg uzgodnień z liderami działającymi w Programie Odnowy Wsi.

W trakcie inwentaryzacji i opracowań zwracano we wsiach uwagę na wszystkie elementy tworzące ich krajobraz. Z tego powodu analizami zostały objęte następujące grupy zagadnień:

1. otoczenie wsi – układ pól i zieleni śródpolna;
2. układ przestrzenny wsi – ochrona układu ruralistycznego;
3. formy zabudowy – wyróżnienie cech regionalnych zabudowy;
4. architektura budynków – budynki i ich zespoły szczególnie cenne;
5. obiekty zabytkowe i charakterystyczne – określenie obszarów chronionych;

6. woda i zieleń w planie wsi – analiza zieleni po względem częstotliwości występowania, wyróżnienie gatunków zieleni rodzimej;
7. układ komunikacyjny – sposób kształtowania, możliwości i konieczność zmian;
8. infrastruktura techniczna – strefy ochronne.

Powyższe analizy dawały podstawę do opisanie słabych i mocnych stron miejscowości, co było zbiorem wniosków z poszczególnych analiz szczegółowych ustawionych w odpowiednim rankingu. Znajdowało to również odzwierciedlenie na odpowiedniej planszy, która stanowiła punkt wyjściowy do stworzenia planu rozwoju miejscowości. Był on w pewnym sensie odpowiedzią na problemy zawarte w poprzednich podsumowaniach. Konsultowano go ze społecznością lokalną na wszystkich etapach jego powstawania, z tego powodu mieszkańcy działali zgodnie z zasadami programu Odnowy Wsi, którego priorytetem jest aktywność i inicjatywa mieszkańców wsi.

Podsumowanie

Conclusion

- Na podstawie przeprowadzonych badań i analiz można stwierdzić, że najistotniejszym elementem w procesie projektowania zagospodarowania przestrzennego wsi, a tym samym ochrony i zachowania jej dziedzictwa kultu-

rowego jest wiedza i świadomość społeczna.

- Ważną składową projektu są konsultacje społeczne. Pokazanie dobrych i złych stron miejscowości oraz zaprezentowanie możliwości prawidłowego jej rozwoju, co daje duże szanse na to, że pomysł zostanie w pełni zaakceptowany i zrealizowany.
- Program ochrony dziedzictwa kulturowego wsi nie może być tylko jednorazową akcją, musi działać ciągle. Stąd kluczowym staje się zapewnienie stałej opieki ze strony gminy (odpowiedni pracownik). Osoba zajmująca się tym programem musi być właściwie do tej roli przygotowana (posiadane wykształcenie, wprowadzona w zakres działań po cyklu szkoleń, przez cały czas dokształcająca się).
- Ochrona dziedzictwa kulturowego w ramach planów rozwoju miejscowości, a także projekty zagospodarowania poszczególnych fragmentów wsi, powinny być wykonywane przez wyspecjalizowane i odpowiednio do tego przygotowane biura bądź zespoły projektowe.
- Należy unikać realizacji projektów, które są wynikiem spontanicznych działań samych mieszkańców danej miejscowości, gdzie nie ma nadzoru fachowca. Projekt obejmujący swym zasięgiem wybrany teren powinien być częścią projektu dla całej wsi, bo tylko tak można określić

główne kierunki jej rozwoju przestrzennego, gospodarczego i społecznego.

Zbigniew Kuriata

Irena Niedźwiecka-Filipiak

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Znaczenie wyróżników w kształtowaniu planu rozwoju miejscowości szerzej w [Niedźwiecka-Filipiak 2009].

² Program Odnowy Wsi ma początki na zachodzie Europy w latach 70. XX w. Powstał w Bawarii, następnie Nadrenii-Palatynacie i Dolnej Austrii, a miał za zadanie wyjście z impasu gospodarczego i ratowanie ginącego krajobrazu wiejskiego. Na terenie Polski początki Programu Odnowy wsi związane z Opolszczyzną, gdzie program ten realizowany jest z powodzeniem od 1997 r. W roku 2001 rozpoczęto jego wdrażanie w woj. pomorskim, w 2002 r. śląskim i zachodniopomorskim, a od 2004 r. w dolnośląskim. Na temat funkcjonowania i zasad programu Odnowa Wsi zob. więcej m.in. w [Wilczyński 2003].

³ Szerzej działania i metodę opisano w [Niedźwiecka-Filipiak, Kuriata 2010].

⁴ *Ibidem*, s. 15.

Literatura

1. Bogdanowski J., 1991, *Spuścizna historyczna a społeczeństwo* [w:] „Ochrona Zabytków”, R. 44, nr 1.
2. Chodyła Z., 2005, *Krajobraz – krajobraz kulturowy – dziedzictwo kulturowe – ochrona krajobrazu i dziedzictwa kulturowego* [w:] „Kultura krajobrazu Europy Środko-

wej”, Zielonogórskie Studia Łużyckie 4, Wyd. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, s. 39–40.

3. Kornecki M., 1991, *Krajobraz kulturowy. Perspektywy badań i ochrony* [w:] „Ochrona Zabytków”, R. 44, nr 1.

4. Królikowski J. T., 2004, *Elementy semiotyczne dzieła architektury* [w:] „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów”, Wyd. SGGW, Warszawa.

5. Kuriata Z., 2006, *Zmiana wizerunku wsi w ramach Programu Odnowy Wsi* [w:] „Problemy współpracy na rzecz ekorozwoju Sudetów”, Wyd. Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, Jelenia Góra, s. 145–150.

6. Myczkowski Z., 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.

7. Niedźwiecka-Filipiak I., 2009, *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

8. Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z., 2010, *Architektura krajobrazu w Programie Wsi Opolskiej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.

9. Norbert-Shulz Ch., 2004, *Architektura jako obraz świata* [w:] „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów”, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 138–143.

10. Plitt J., 2005, *Wciąż aktualne spostrzeżenia Marii Dobrowolskiej na temat krajobrazu kulturowego i jego przemian* [w:] „Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne”, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 4, Sosnowiec, s. 32–39.

11. *Wielka Interaktywna Encyklopedia Multimedialna*.

12. Wilczyński R., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich*. Fundacja Fundusz Współpracy Program Agro-Info, Poznań.

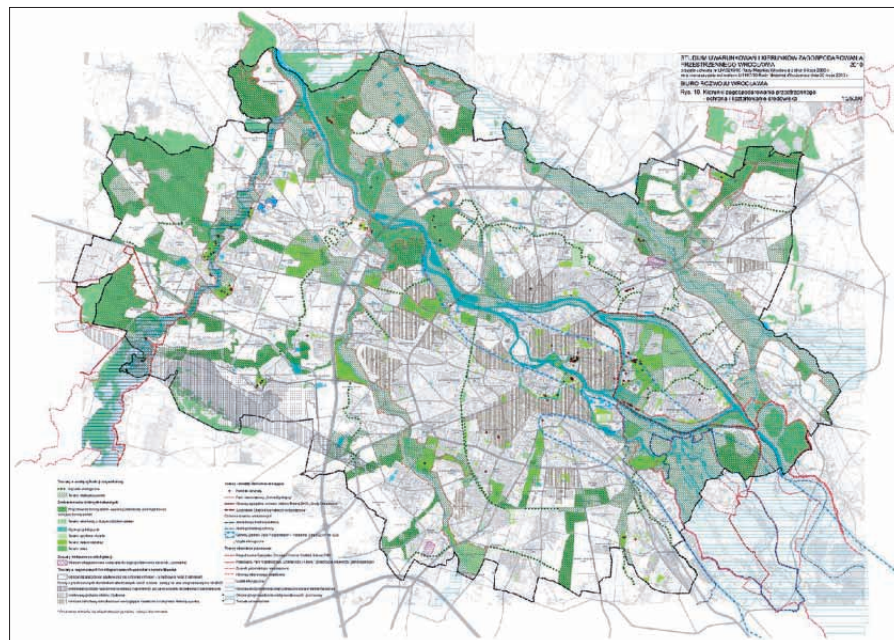
Kształtowanie terenów zieleni miasta Wrocławia na przestrzeni 10 lat działalności Zarządu Zieleni Miejskiej

Joanna Koniecka, Szymon Rozalski

Shaping of the Urban
Green Areas of the
City Wrocław Within
the 10 Years of Activity
of the Management of
Urban Greenery

Ryc. 1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia (źródło: Biuro Rozwoju Wrocławia)

Fig. 1. Study of conditions and spatial development direction of Wrocław (source: Office of the Development of Wrocław)

Wstęp

Introduction

Wrocław od dawna był postrzegany jako miasto zieleni, a poszczególne jego osiedla stawały się w swych założeniach częściami miasta ogrodu. Początek XIX w. był okresem przełomowym, kiedy to zaczęto powoływać jednostki zajmujące się kształtowaniem i zarządzaniem terenami zieleni (tj. Deputacja Budowlana, Komisja Upiększania czy Deputacja Promenad). W wyniku ich działań powstawały w mieście promenady, zadrzewione aleje oraz parki. W tym okresie rozpoczęto również działania zmierzające do wykształcenia spójnego przestrzennie i pełnego systemu zieleni miejskiej, który miał się rozwinąć w układzie pierścieniowo-klinowym.

Uwarunkowania przestrzenne

Spatial conditioning

System pierścieniowo-klinowy zieleni na mapie Wrocławia możemy zaobserwować również dzisiaj, a podstawowym dokumentem określającym jego dalsze kształtowanie jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia, aktualizowane w 2010 r. (ryc. 1), które jest dokumentem strategicznym. Wskazuje kierunki rozwoju przestrzennego miasta, wśród których za jeden z fundamentalnych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej przyjmuje się system terenów zieleni i otwartych.

Zasoby zieleni – problem wielu właścicieli i zarządzających

Greenery resources –
problem of many owners and
managers

Na podstawie informacji zawartych w Studium oraz danych uzyskanych z Zarządu Geodezji, Kartografii i Katastru Miejskiego we Wrocławiu, jak również pozostałych jednostek miejskich, państwowych oraz organizacji społecznych, można stwierdzić, że na 29 300 ha całkowitej po-

wierzchni miasta znajduje się ok. 17 000 ha terenów zieleni. Jednocześnie kwestią, na którą należy zwrócić uwagę jest rozbudowana struktura właścicieli i zarządców poszczególnymi terenami zieleni (tab. 1). Zdecydowanie pod względem zajmowanej powierzchni wyróżniają się tereny rolne, których jest ok. 12 000 ha, natomiast tereny zieleni miejskiej (tereny zieleni rekreacyjno-wypoczynkowej, tereny zieleni przyulicznej, tereny leśne, tereny zieleni cmentarnej, ogródki działkowe i in.) zajmują ok. 5 800 ha. Zasoby znajdują się pod władaniem wielu administratorów, a ich wielkość i funkcja ulegają ciągłym przemianom.

Zarząd Zieleni Miejskiej – kompetencje, zakres prac, działalność

Green Municipal Board –
competences, scope of work,
area of activity

W celu podniesienia jakości i standardów zieleni miejskiej, postanowiono powołać we Wrocławiu wyspecjalizowaną jednostkę zarządzającą, inwestującą oraz koordynującą zadania na miejskich terenach zieleni. Na mocy Uchwały nr XV/488/99 z dnia 09.12.1999 r., Rada Miejska

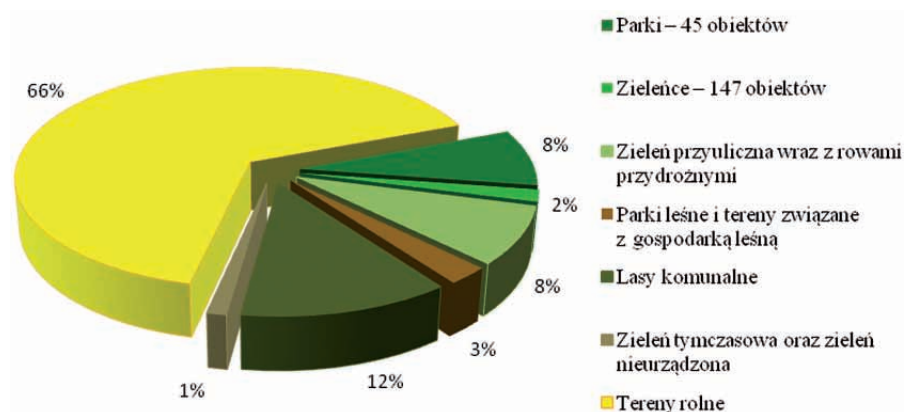
Tab. 1. Struktura terenów zieleni we Wrocławiu

Table 1. Structure of green areas in Wrocław

Lp.	Rodzaje terenów	Pow. (ha)	Zarządzający
1.	Tereny zieleni rekreacyjno-wypoczynkowej	1 350	
	Parki	559	Zarząd Zieleni Miejskiej
	Zieleńce, w tym: skwery, bulwary, zieleń niezagospodarowana	196	Zarząd Zieleni Miejskiej
	Ogrody dydaktyczne	41	Miejski Ogród Zoologiczny Ogród Botaniczny Uniwersytetu Wrocławskiego Ogród Roślin Leczniczych AM
	Zieleń obiektów sportowych	242	Młodzieżowe Centrum Sportu, Wrocławski Tor Wyścigów Konnych, inni zarządcy Np. Stadion Olimpijski AWF
	Zieleń osiedlowa	312	Zarząd Zasobu Komunalnego, Spółdzielnie Mieszkaniowe, Wspólnoty Mieszkaniowe
2.	Tereny zieleni przyulicznej wraz z rowami przydrożnymi	566	Zarząd Dróg i Utrzymania Miasta – utrzymywane przez Zarząd Zieleni Miejskiej
3.	Tereny leśne	2 359	
	Lasy komunalne	849	Zarząd Zieleni Miejskiej
	Tereny związane z gospodarką leśną	173	Zarząd Zieleni Miejskiej
	Lasy pozostałe	1337	Lasy Państwowe, prywatni właściciele
4.	Tereny zieleni cmentarnej	149	
		98,5	Zarząd Cmentarzy Komunalnych
		27	Parafie
		10,5	Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich
		13	Gmina Miejska Wrocław
5.	Tereny rolne:	11 952	
	– Ogrody działkowe	1 428	Polski Związek Działkowców
	– Grunty orne	4 500	Zarząd Zieleni Miejskiej
	– Łąki	1,5	Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej
	– Pastwiska	6 022,5	Gmina Miejska Wrocław, prywatni właściciele, itd.
6.	Tereny międzywałów	156	Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej

Ryc. 2. Tereny utrzymywane przez ZZM

Fig. 2. Areas maintained by the ZZM

Wrocławia w dniu 01.01.2000 r., utworzyła jednostkę budżetową Gminy Wrocław o nazwie – „Zarząd Zieleni Miejskiej” (później Uchwałą nr XX/537/04 z dn. 19.02.2004 r. oraz Uchwałą nr LIII/3194/06 z dn. 26.06.2006 r. wprowadzono zmiany do ww. Uchwały).

Pod nadzorem Zarządu znajduje się 39% ogólnej powierzchni terenów zieleni miasta, w tym tereny zieleni miejskiej (45 parków miejskich ogólnie dostępnych oraz jeden obiekt o ograniczonym dostępie – Ogród Japoński, jak również 147 zieleńców, zieleń przyuliczna i tereny leśne) oraz 4 500 ha terenów rolnych (tab. 2, ryc. 2).

W kompetencjach Zarządu Zieleni Miejskiej w zakresie zieleni i melioracji komunalnych leży:

1. utrzymywanie i prowadzenie bieżącej konserwacji na terenach będących pod nadzorem Zarządu (ryc. 4, 5);
2. opracowywanie dokumentacji projektowo-kosztorysowych w zakresie zieleni;
3. koordynowanie prac związanych z rewaloryzacją (rewitalizacją) te-

renów zieleni miejskiej oraz prowadzenie remontów i inwestycji miejskich w tym zakresie;

4. zalesianie nowych terenów;
5. wykonywanie nasadzeń drzew i krzewów oraz ukwiecanie terenów zieleni miejskiej (tab. 3, ryc. 6, 7);
6. zarządzanie powierzonymi terenami rolnymi Gminy Wrocław;
7. zarządzanie fosą miejską oraz innymi ciekami i urządzeniami wodnymi, urządzeniami melio-

racji komunalnych i przeciw powodziowymi, kanalizacją deszczową mającą ujście do cieków otwartych oraz studniami publicznymi;

8. koordynowanie działań związanych z rozwojem i modernizacją urządzeń wodno-melioracyjnych i kanalizacji deszczowych;
9. prowadzenie programów: zieleni rozproszonej, poprawy estetyki i zagospodarowania rekreacyjnego miast oraz innych programów zleconych do realizacji.

Wszystkie roboty wykonywane na terenach zieleni: bieżące utrzymanie, projektowanie, budowy, remonty i rewaloryzacje zieleni miejskiej są zlecane specjalistycznym firmom wyłonionym w drodze zamówień publicznych. Firmy te natomiast nadzorowane są przez inspektorów z Zarządu.

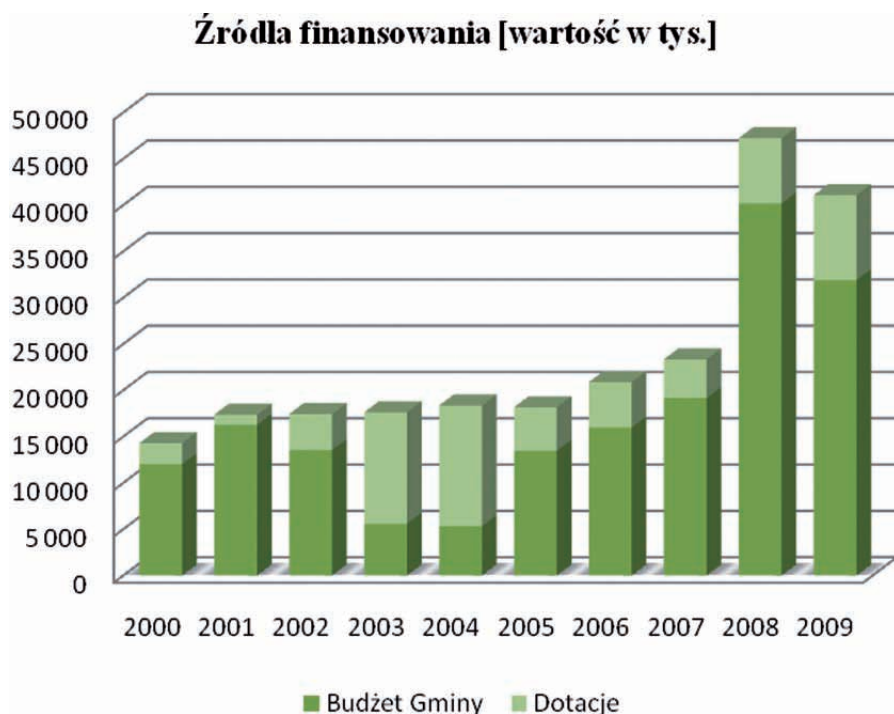
Tab. 2. Tereny utrzymywane przez Zarząd Zieleni Miejskiej

Table 2. Areas maintained by Green Municipal Board

Lp.	Rodzaj zieleni	Powierzchnia [ha]
I.	Tereny zieleni miejskiej	2 343
1.	Parki – 45 obiekty	559
2.	Zieleńce – 147 obiektów	117
3.	Zieleń przyuliczna	566
4.	Parki leśne i tereny związane z gospodarką leśną – 13 obiektów	173
5.	Lasy komunalne	849
6.	Zieleń tymczasowa oraz zieleń nieurzędzona – 55 obiektów	79
II.	Tereny pozostałe	4 500
1.	Tereny rolne	4 500
	Razem:	6 843

Ryc. 3. Wykres źródeł finansowania

Fig. 3. Funding sources chart

Zarząd nie jest już dofinansowywany żadnymi dotacjami (tab. 4, ryc. 3).

Zespół opiniująco-doradczy ds. zieleni miejskiej

The consultative-advisory team for urban greenery

Wyrazem fachowego podejścia i myślenia o zieleni miejskiej, może być powołanie w roku 2009 Zespołu specjalistów. Zespołu, który jest organem opiniującym i doradczym Prezydenta Wrocławia w sprawach rozwoju, kształtowania i utrzymania terenów zieleni miejskiej. W skład Zespołu weszli przedstawiciele różnych środowisk. Znajdują się wśród nich: naukowcy, projektanci, praktycy, historycy, a także przedstawiciele władz lokalnych. Zespół obraduje na posiedzeniach zwoływanych – na wniosek Prezydenta – przez Przewodniczącego Zespołu. Prowadzo-

Finansowanie

Financing

Zarząd finansowany jest ze środków gminy, które stanowią ok. 1% ogólnego budżetu Gminy Wrocław. Ze względu na fakt, że potrzeby w zakresie prac są znacznie wyższe niż możliwości finansowe Gminy, przez wiele lat ZZM

ubiegał się o dodatkowe środki z funduszy celowych przeznaczonych na ochronę środowiska. W poszczególnych latach korzystano głównie z dotacji Gminnego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, z którego dofinansowywane były remonty i inwestycje zieleni. Niestety przedmiotowy Fundusz działał do 2009 r., więc obecnie

Tab. 3. Ilość roślin nasadzonych przez ZZM na terenach Wrocławia w latach 2000–2009

Table 3. Number of plants planted by ZZM in areas of Wrocław in 2000-2009

Ogółem Wysadzono szt.										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Drzewa	4 500	1 100	1 228	1 152	1 513	1 370	2 614	2 910	1 728	928
Krzewy	50 150	26 900	26 600	41 030	68 457	37 060	61 070	98 464	74 804	55 217
Sadz. Leśne	113 900	89 800	207 400	49 000	28 270	33 750	73 860	94 000	81 560	56 145
Rabatowe					197 202	245 470	213 672	229 246	251 231	273 111
Cebulowe							73 900	34 000	443 750	200 000
Byliny	-	-					1 969	4 297	-	9 750
Pnącza	-	-							1 300	600

Ryc. 4. Park Leśnicki
(fot. D. Żelaźniewicz)

Fig. 4. Park in Leśnica
(photo by D. Żelaźniewicz)

Ryc. 5. Park Szczytnicki (fot. J. Koniccka)

Fig. 5. Szczytnicki Park (photo by
J. Koniccka)

Ryc. 6. Krokusy przy ul. Legnickiej
(fot. E. Banasiak)

Fig. 6. Crocus at Legnicka Street
(photo by E. Banasiak)

Ryc. 7. Ul. Królewiecka, nasadzenia z 2007 r.
(fot. E. Banasiak)

Fig. 7. Królewiecka Street, plantings in 2007
(photo by E. Banasiak)

ne dyskusje mają charakter merytoryczny, interpersonalny, z udziałem zaproszonych gości. Jednym z efektów pracy Zespołu było opracowanie doborów drzew, krzewów i roślin zielnych dla Wrocławia (autorstwa dr. hab. T. Nowaka, prof. nadzw.).

Wybrane założenia zieleni zrealizowane w latach 2000–2010

Review of the selected green realizations in the years 2000-2010

W latach 2000-2010, a więc od początku działalności jednostki, zrealizowanych zostało kilkadziesiąt projektów. Sygnalizując skrótowo rodzaje podejmowanych działań, można wymienić m.in.: rewitalizację zieleni zabytkowej, rewitalizację wysp odrzańskich, zalesienia, zagospodarowania terenów oraz liczne remonty i przebudowy.

W tabeli 5 zestawiono wybrane zrealizowane założenia zieleni (ryc. 8–17), które z perspektywy dziesięciolecia działalności jednostki można uznać za interesujące i warte zwrócenia uwagi. Jest to jedynie skromny wycinek, wskazujący na zakres wykonywanych prac, przykładów jest znacznie więcej.

Plany inwestycyjne

Investment plans

Poszczególne zadania realizowane przez Zarząd określone są w programach własnych, tj. „Poprawa estetyki i zagospodarowania rekreacyjnego miasta” czy „Rewitalizacja zieleni miejskiej”, a także w Wieloletnich Planach Inwestycyjnych i Założeniach polityki społeczno-gospodarczej miasta.

Wśród nowych inwestycji, które ZZM zamierza zrealizować w najbliższym czasie są rewitalizacje założenia zieleni na osiedlu Nadodrże. Obszar ten jest obszarem mocno zdegradowanym. Gmina Wrocław i ZZM wystartowały w konkursie o dofinansowanie remontów i przebudowy terenów zieleni (zieleńca przy Placu Strzeleckim, zieleńca przy ul. Pomorskiej i Kaszubskiej oraz Parku Staszica) ze środków Unii Europejskiej. Projekty zostały pozytywnie ocenione przez Urząd Marszałkowski, wybrane do dofinansowania i obecnie wkroczyły w fazę realizacyjną. Celem ogólnym projektów jest podniesienie jakości życia mieszkańców poprzez zwiększenie atrakcyjności terenów zieleni, poprawę warunków wypoczynku i rekreacji, poprawę stanu środowiska naturalnego oraz zachowanie różnorodności biologicznej. Prace na osiedlu Nadodrże potrwają do końca roku 2012. Ponad połowa wydatków kwalifikowanych zostanie pokryta ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regional-

Tab. 4. Wydatki na przestrzeni 10 lat działalności Zarządu Zieleni Miejskiej

Table 4. Expenses over 10 years of activity of Green Municipal Board

Lp.	Wyszczególnienie	Lata									
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1.	Budżet Gminy	12 014	16 270	13 526	5 574	5 314	13 460	15 973	19 150	40 168	31 883
2.	Dotacje	2 262	1093	3 905	12 036	13 030	4 701	4 902	4 177	7 060	9 175
3.	Razem	14 276	17 363	17 431	17 610	18 344	18 161	20 875	23 327	47 228	41 058

nego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013.

W miarę możliwości, planowane są także kompleksowe remonty skweru Skaczącej Gwiazdy (dawniej skwer przy ul. Na Szańcach) i skweru przy Placu Westerplatte.

Poza obszarem działań na Nadodrzu, w zamierzeniach są również działania w innych obszarach miasta m.in. – kontynuacja rewaloryzacji kolejnych odcinków Promenady Staromiejskiej, kontynuacja rewaloryzacji Parku Szczytnickiego, realizacja założeń parkowych w ramach reaktywowanego Programu Rewitalizacji Zieleni, zalesienia terenów oraz rewitalizacja zieleni przy głównych ciągach ulicznych doprowadzających ruch do centrum miasta.

Podnoszenie standardów

Enhancement of standards

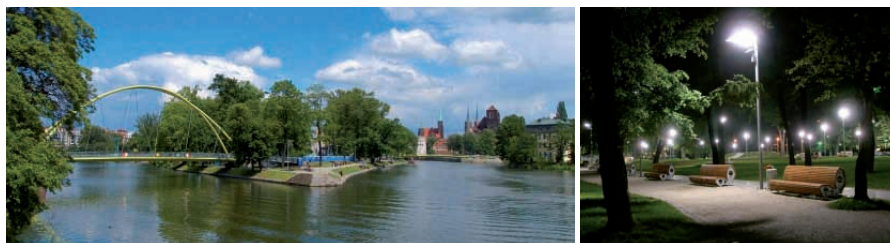
Niezależnie od przedstawionych planów inwestycyjnych, przewiduje się również podnoszenie standardów na terenach zieleni już istniejących. Planowane jest (w miarę możliwości) konsekwentne zwiększanie wyposażenia terenów w urządzenia rekreacyjne zachęcające mieszkańców do wypoczynku na świeżym powietrzu i w kontakcie z przyrodą.

Dzięki tym pojedynczym, ale z dłuższej perspektywy czasu – jakże

Ryc. 8, 9. Rewaloryzacja zabytkowych ogrodów Ostrowa Tumskiego (fot. J. Koniecka)

Fig. 8, 9. Revaluation of historic gardens of Ostrów Tumski (photo by J. Koniecka)

Ryc. 10, 11. Rewitalizacja Wysp Odrzańskich – zagospodarowanie Wyspy Słodowej (fot. Sz. Rozalski)

Fig. 10, 11. Revitalization of Oder Islands – development of Wyspa Słodowa (Malt Island) (photo by Sz. Rozalski)

Ryc. 12, 13. Przebudowa terenu zieleni Osi Grunwaldzkiej – odc. ul. Piastowskiej do ul. Grunwaldzkiej (fot. Sz. Rozalski, M. Kulczyński)

Fig. 12, 13. Rebuilding of green land of Grunwaldzka Axis – segment of Piastowska Street to Grunwaldzka Street (photo by Sz. Rozalski, M. Kulczyński)

Tab. 5. Wybrane założenia zieleni zrealizowane w latach 2000–2010

Table 5. Selected realizations of green implemented in 2000-2010

Nazwa zadania	Ogólne założenia	Autorzy projektów	Projekt (rok)	Realizacja (rok)	Wykonano	Koszt inwestycji (brutto)
Rewaloryzacja zabytkowych ogrodów Ostrowa Tumskiego (ryc. 5, 6)	Efektowny zwarty kompleks ogrodów barokowych we Wrocławiu. Zlokalizowany między rz. Odrą a budynkami przy ul. Katedralnej.	M. Lipska, M. Jarczewska, M. Małachowicz, W. Brzezowski	2000 –2003	2000 –2005	Odtworzono cztery ogrody – przywracając większość charakterystycznych elementów układów XVIII-wiecznych, jednocześnie zachowując odrębność formalną każdego założenia. W piątym odtworzono plan ogrodu kwaterowego, nasadzając współczesne gatunki roślin.	~1 200 000,00 zł
Rewitalizacja Wysp Odrzańskich – zagospodarowanie terenu Wyspy Słodowej (ryc. 7, 8)	Zgodnie z założeniami planów miejscowych – parkowo-rekreacyjne zagospodarowanie wysp, jako przestrzeni zielonej, z szerokimi otwarciami widokowymi na zabytkową zabudowę śródmieścia.	ISBA Grupa Projektowa	2004	2005 –2006	Wyremontowano zabezpieczenia brzegowe, wzdłuż nabrzeży wybudowano tarasy widokowe z możliwością bezpośredniego zejścia do wody, wykonano roboty żelbetowe (schody terenowe podświetlane, siedziska), brukowane granitem alejki, nawierzchnie żwirowe, oświetlenie typu parkowego, zagospodarowanie elementami małej architektury –kilkadziesiąt ławek drewnianych wg indywidualnego projektu, nasadzenia, założono trawniki, zachowano starodrzew	2 700 000,00 zł
Przebudowa terenu zieleni Osi Grunwaldzkiej – odc. ul. Piastowskiej do ul. Grunwaldzkiej (ryc. 9, 10)	Stworzenie nowego pasażu spacerowego i rowerowego z pasem zieleni wzdłuż Osi Grunwaldzkiej. Nadanie osi akademickiej nowego wizerunku – ocieplenie, komfort i wygoda komunikacji, poprawa bezpieczeństwa.	VERTIGO M. Jarczewska, M. Cichocki	2007	2008	Zagospodarowano teren północnego ciągu pieszego Osi Grunwaldzkiej, w tym nawierzchnie z płyt betonowych, kostki granitowej i w technologii „terra-way”, oświetlenie typu parkowego, iluminacja, efektowna fontanna z wielobarwnym podświetleniem strug wody, nawodnienie, ozdobne formy przestrzenne („gabiony” i „ołówki”), siedziska, kosze na śmieci, nasadzenia dużych drzew (platany i dęby) i krzewów ozdobnych, założenie trawników, zabezpieczenia dla drzew.	7 000 000,00 zł
Rewaloryzacja Promenad Staromiejskich Etap I – odc. pl. Jana Pawła II do ul. Krupniczej, w ramach Ścieżki Kulturowej Czterech Świątyń (ryc. 11, 12)	Rewaloryzacja Promenad Staromiejskich – pierścienia zieleni otaczającego Stare Miasto po wewnętrznej stronie fosy.	Biuro Projektowe CM, „Autorska Pracownia” arch. M. Małachowicza	2007 –2008	2008 –2009	Wykonano remont zbiornika „B” Fosi Miejskiej, zagospodarowano teren Promenady, w tym: nawierzchnie ścieżek i alejek pieszych z kostki granitowej, ścieżki rowerowe w technologii „terra-way”, ogrodzenia pomiędzy posesjami przy ul. Włodkowica a Promenadą, oświetlenie parkowe, nawodnienie, ogrodzenie przy skarpie zbiornika fosy, plac zabaw z nawierzchnią bezpieczną „playtop”, elementy małej architektury: ławki parkowe, kosze na śmieci, osłony drzew, tablice i znaki informacyjne, obrzeża trawnikowe, nasadzenia: drzew, krzewów, trawników oraz wykonanie kwietników sezonowych.	7 200 000,00 zł
Rewaloryzacja Promenad Staromiejskich – Zagospodarowanie Parku im. M. Kopernika (ryc. 13, 14)	Odtworzenie historycznego XIX-wiecznego układu kompozycyjnego parku.	VERTIGO M. Jarczewska,	2009	2010	Budowa nowego układu komunikacji pieszej i kołowej, budowa fontanny z piaskowca z rzeźbą „Chłopiec z łabędziem”, budowa placu zabaw z gumową nawierzchnią bezpieczną, budowa wolier dla ptaków egzotycznych, montaż klasycznej francuskiej karuzeli stylizowanej na XIX-wieczną, budowa nowego oświetlenia oraz iluminacji, elementy małej architektury, nowe nasadzenia drzew i krzewów, założono trawniki, system automatycznego nawodnienia. Ponadto, wcześniej wybudowano ozdobne ogrodzenie parku nawiązujące do neobarokowego rozwiązania z XIX w.	6 000 000,00 zł

Ryc. 14, 15. Rewaloryzacja Promenad Staromiejskich – odc. pl. Jana Pawła II do ul. Krupniczej (fot. I. Wąs)

Fig. 14, 15. Revaluation of Old Town Promenades – segment of Jana Pawła II square to the Krupnicza Street (photo by I. Wąs)

istotnym krokiem, Wrocław wytrwale rewaloryzuje i „remontuje” zieleni miejską, z czasem dostarczając mieszkańcom i użytkownikom dobrze uformowanej i atrakcyjnej przestrzeni publicznej. Przestrzeni stwarzającej wielorakie okazje do spotkań, spacerów, z dużym naciskiem na walory krajobrazowe.

Podsumowanie

Conclusion

Skuteczna realizacja zadań postawionych przed Zarządem Zieleni Miejskiej jest możliwa dzięki fachowości i doświadczeniu pracowników zarządu oraz skutecznemu zarządza-

niu tym potencjałem ludzkim przez kierownictwo zarządu.

Kierowanie realizacją projektów oraz koordynacja prac wymaga współdziałania wielu branż, stąd w urzędzie zatrudnieni są architekci, architekci krajobrazu, specjaliści ogrodnictwa, leśnicy, melioranci, inżynierowie różnych branż oraz ekonomiści. Wszyscy oni dzięki swojemu zaangażowaniu dbają o to, co można wyrazić słowami Dyrektora Zarządu – Mieczysława Popławskiego: *Celem nadrzędnym powinno być utrzymanie i rozwój posiadanych zasobów zieleni w mieście zarówno pod względem jej ilości, standardów utrzymania (tak kulturowo-estetycznych, jak*

i środowiskowo-przyrodniczych), oraz jej rekreacyjnego wykorzystania.

Joanna Koniecka

Szymon Rozalski

Zarząd Zieleni Miejskiej we Wrocławiu
Wrocław Management of Urban Greenery

Literatura

1. Bińkowska I., 2006, *Natura i Miasto. Publiczna zieleni miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Wyd. Muzeum Architektury, Wrocław.
2. Materiały Zarządu Zieleni Miejskiej.
3. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia* (Uchwała Nr L/1467/10 Rady Miejskiej Wrocławia z dn. 20 maja 2010 r.).
4. Uchwała Nr XV/488/99 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 09.12.1999 r. w sprawie utworzenia jednostki budżetowej o nazwie „Zarząd Zieleni Miejskiej”.
5. Uchwała Nr XX/537/04 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 19.02.2004 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/488/99.
6. Uchwała Nr LIII/3194/06 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 26.06.2006 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/488/99.

Ryc. 16, 17. Rewaloryzacja Promenad Staromiejskich – zagospodarowanie Parku im. Mikołaja Kopernika (fot. J. Koniecka)

Fig. 16, 17. Revaluation of Old Town Promenades – development of Mikołaj Kopernik park (photo by J. Koniecka)

Kamienie użytkowe i dekoracyjne na Dolnym Śląsku

Marek W. Lorenc, Sławomir Mazurek

Building and
Decorative
Stones in Lower
Silesia

Wprowadzenie

Introduction

Na terenie Dolnego Śląska występuje olbrzymia różnorodność skał, które od dawna są cennym surowcem. Bogactwo to wynika z bardzo złożonej budowy geologicznej tej części Polski, co szczególnie wyraźnie widoczne jest na obszarze Sudetów. Są to góry bardzo stare, które swą morfologiczną formę zawdzięczają trzeciorzędowym ruchom górotwórczym orogenezy alpejskiej. Różnorodność tych skał zostanie przedstawiona w dalszej części opracowania po sprecyzowaniu, z jakiego rodzaju skałami mamy na tym obszarze do czynienia. Następnie zostaną przedstawione przykłady skał, które na Dolnym Śląsku są eksploatowane jako materiał drogowy (krawężniki, kostki brukowe, kruszywo, itp.), budowlany (formaki, płyty elewacyjne, ścienne, podłogowe, itp.), względnie rzeźbiarski [Kamienie... 1996; Kozłowski 1986; Lorenc, Mazurek 2007; Dziedzic i inni 1976].

Skały i ich rodzaje

Rocks and their types

Skały przedstawiają grupę niezmiernie zróżnicowaną zarówno pod względem kolorystycznym, jak też strukturalnym czy teksturalnym. Zdarza się, że skały zbudowane z tych samych, lecz różnie wykształconych minerałów będą wyglądać od-

miennie. Bywa też, że skały makroskopowo bardzo do siebie podobne, zbudowane są z odmiennych minerałów i są odmiennego pochodzenia. Podstawą klasyfikacji wszystkich skał nie jest ich wygląd, lecz geneza, która ma wpływ na ich jakościowy i ilościowy skład mineralny. Z tego punktu widzenia wszystkie istniejące na Ziemi skały można zaszeregować do trzech typów:

- skał magmowych – powstających przez chłodzenie i krzepnięcie magmy pochodzącej z głębokich poziomów skorupy ziemskiej lub płaszczka Ziemi;
- skał osadowych – powstających przez gromadzenie się i twardnienie osadów w warunkach panujących na lub blisko powierzchni Ziemi;
- skał metamorficznych – powstających z dowolnych skał wcześniej wymienionych, których skład i struktura uległy przeobrażeniom w stanie stałym pod wpływem wysokiej temperatury i ciśnienia w obrębie skorupy ziemskiej.

Wszystkie skały, niezależnie od ich pochodzenia, charakteryzują dwie podstawowe cechy, dzięki którym każdą z nich można bardzo dokładnie opisać. Są to: struktura i tekstura. Struktura określa, w jaki sposób składniki mineralne skały są wykształcone, a więc ich względna i bezwzględna wielkość, widoczność, itp. Tekstura, natomiast, określa ich orientację przestrzenną, czyli rozmieszczenie chaotyczne, ukierunkowane itp.

Skąły magmowe

Igneous rocks

Po powstaniu w głębi Ziemi magma przedostaje się w coraz to wyższe poziomy skorupy ziemskiej, sukcesywnie posuwając się ku powierzchni. Na skutek rozmaitych przyczyn, wędrówka ta może zakończyć się na pewnej głębokości i wtedy magma powoli stygnie i krystalizuje, tworząc skały głębinowe (plutoniczne) o różnej geometrii. Im głębszy jest poziom stygnięcia magmy tym izolacyjny pakiet skał wyżej leżących jest grubszy, a tym samym magma ma warunki do dłuższej trwającego stygnięcia, co sprawia, że wszystkie jej składniki mineralne mają dość czasu na pełną i prawidłową krystalizację. Skały powstałe w takich warunkach są grubokrystaliczne. Im wyższy jest poziom umiejscowienia ciała magmowego, tym pakiet skał wyżej leżących jest cieńszy, a tym samym czas stygnięcia magmy krótszy. W konsekwencji, składniki mineralne nie mają możliwości w pełni wykryształizować i powstała w takim miejscu skała jest drobnokrystaliczna.

Struktura skał głębinowych jest zatem krystaliczna. Ułożenie składników mineralnych, czyli tekstura, skał głębinowych jest najczęściej bezładne. Obserwowane niekiedy kierunkowe ułożenie niektórych minerałów może wynikać z ich krystalizacji podczas powolnego ruchu magmy. Może to być też ułożenie wydłużonych minerałów dłuższą osią zgod-

nie ze ścianami zbiornika magmowego albo też zgodnie ze ścianami porwanych przez magmę fragmentów skał osłony.

W zależności od zawartości krzemionki SiO_2 oraz takich pierwiastków jak Si, Na, K. oraz Ca, Mg, Fe skały magmowe najogólniej można podzielić na kwaśne, obojętne, zasadowe i ultrazasadowe. Najbardziej typowym przykładem skały głębinowej kwaśnej jest granit, a zasadowej – gabro.

Wędrówka magmy może jednak postępować wyżej i po wykorzystaniu jakiejś głębokiej strefy dyslokacyjnej może zakończyć się na powierzchni Ziemi. Dochodzi wtedy do zjawiska wulkanizmu i bezpośredniego kontaktu gorącej lawy ze strefą zupełnie zimnych skał lub chłodnego powietrza. W obu przypadkach czas stygnięcia lawy jest względnie krótki, co znajduje odzwierciedlenie w wielkości mineralnych składników. Zanim potok lawowy całkowicie wystygnie, w jego wnętrzu zdążą wykryształizować tylko niektóre minerały, tworząc niewielkie kryształki zawarte w niezwykle drobnym tle, którego składniki można rozpoznać tylko pod mikroskopem. Jest to tzw. struktura porfirowa charakterystyczna dla skał wylewnych (wulkanicznych). Jeżeli takich kryształków nie ma, wtedy skała ma strukturę skrytokrystaliczną. W przypadku skał wylewnych, tekstura kierunkowa jest bardzo typowa i wynika ze stygnięcia i krystalizacji podczas ruchu potoku lawowego. Jest to tzw.

tekstura fluidalna [Lorenc, Mazurek 2007; Mizerski 2003].

Na Dolnym Śląsku występuje duże bogactwo skał wulkanicznych, zarówno kwaśnych tj. ryolity czy ryodacyty (popularnie nazywane porfirami), jak też obojętnych czy zasadowych, reprezentowanych przez bazalty i melafiry (paleozoiczne skały bazaltowe).

Lawa jest podstawowym produktem większości erupcji wulkanicznych. Zdarzają się jednak także erupcje bardziej eksplozywne, podczas których z krateru wyrzucana jest duża ilość materii skalnej w stanie stałym. Są to tzw. utwory piroklastyczne. Na Dolnym Śląsku utwory te w postaci tufów i pumeksów częstokroć towarzyszą porfirom i bazaltom, ale nie stanowią one kopaliny użytecznej.

Skąły osadowe

Sedimentary rocks

Wyniesione wysoko na skutek procesów tektonicznych, skały narażone są na bardzo efektywnie operujące procesy wietrzenia i erozji. Skały ulegają powolnemu kruszeniu i rozdrobnieniu, a ich okruchy są przenieszone w zupełnie inne miejsce i tam osadzone. Wiele z nich prędzej lub później trafia do mórz i oceanów, tworząc powoli narastający osad. W ten sposób powstają skały osadowe. Zalegając w oryginalnym miejscu depozycji, najpierw są to utwory luźne, które z czasem, na skutek

diagenezy, cementacji i lityfikacji tracąc wodę twardnieją i przechodzą w skały lite.

Grupę skał o najdrobniejszym ziarnie (< 0.005 mm) stanowią skały ilaste, a ich przykładem są np. ility. Jeżeli znaczącą domieszkę stanowi w nich węglan wapnia, wówczas są to margle, a jeżeli piasek – to gliny. Przydatność gliny jest oczywista, podobnie jak iltów, stanowiących podstawę przemysłu ceramicznego.

Drugą grupę stanowią skały okruchowe. Należą do niej takie utwory luźne jak muły (0,005–0,1 mm), piaski (0,1–1,0 mm) i żwir (1–20 mm), składające się z okruchów ostrokrawędzistych albo zaokrąglonych. Przydatność piasków i żwirów jako materiału budowlanego nie wymaga komentarza. Na skutek diagenezy, osady luźne przechodzą odpowiednio w mułowce, piaskowce, zlepieńce lub brekcje [Lorenc, Mazurek 2007; Mizerski 2003].

Trzecią grupą skał osadowych są skały pochodzenia organicznego i chemicznego, spośród których na Dolnym Śląsku występują przede wszystkim skały węglanowe. Są to głównie wapienie, rzadziej dolomity, powstające albo przez strącenie węglanu wapnia czy magnezu z wody morskiej, albo przez nagro-

madzeniem na dnie morza wapiennych szczątków organicznych.

Skały osadowe mają strukturę ziarnistą, albo okruchową z dodatkiem określającym wielkość tych ziaren (grubo-, drobno-, równo-, nierówno- itp.). Tekstura tych skał może być bezładna lub kierunkowa (warstwowana).

Występowanie i zastosowanie zarówno piaskowców jak też wapieni zostanie omówione w dalszej części opracowania.

Skały metamorficzne

Metamorphic rocks

Na skutek skomplikowanych procesów tektonicznych, skały z głębszych poziomów skorupy ziemskiej bywają wynoszone na powierzchnię. Procesy te działają też w przeciwnym kierunku i skały niegdyś wyniesione na powierzchnię albo tam powstałe, zostają wciągnięte w głębsze poziomy skorupy. Dostają się w ten sposób w środowisko, w którym panują znacznie wyższa temperatura i ciśnienie. Działanie wysokiego ciśnienia i temperatury mogą prowadzić do zmiany składu i struktury skał, czyli przeobrażenia jej w nową postać. Niektóre skład-

niki mineralne przestają być stabilne i ulegają wtórnemu przekształtowaniu (rekrytalizacji), albo zostają zastąpione innymi. Proces taki, pod nazwą metamorfizmu, dotyczy wszystkich skał bez względu na ich pochodzenie.

W zależności od tego, który z czynników dominuje – ciśnienie czy temperatura – wydziela się trzy podstawowe rodzaje metamorfizmu:

- metamorfizm termiczny zachodzi w strefie działania wysokiej temperatury w sąsiedztwie zbiorników lub intruzji magmowych;
- metamorfizm dynamiczny działa głównie pod wpływem ciśnienia panującego w strefach odkształceń tektonicznych, a także podczas spadku dużych meteorytów; w takich warunkach krótkotrwały wzrost temperatury odgrywa uboczną rolę;
- metamorfizm regionalny działa na wielkich obszarach i obejmuje skały, które na skutek procesów górotwórczych dostały się do głębokich poziomów skorupy ziemskiej i tam znalazły się w warunkach większego ciśnienia, głównie hydrostatycznego i podwyższonej temperatury.

W głębokich poziomach skorupy ziemskiej skały doznają transfor-

macji mineralnych i strukturalnych, przechodząc – zależnie od dominującego czynnika metamorfizmu – w odpowiednie skały metamorficzne. Piaskowce w takich warunkach zmieniają się w kwarcyty, a wapienie przekształcają w marmury. Z racji swojego powstania, skały magmowe są na ogół odporne na wysoką temperaturę, jednak są podatne na ciśnienie, zwłaszcza hydrostatyczne. Z kwaśnych skał magmowych typu granitu najczęściej powstają gnejsy, natomiast ze skał zasadowych i ultrazasadowych – amfibolity lub serpentynity, w zależności od głębokości zachodzących przemian [Lorenc, Mazurek 2007; Mizerski 2003].

Charakterystyczną cechą znacznej większości skał metamorficznych jest ich wyraźna kierunkowa tekstura, wynikająca z krystalizacji w warunkach kompresyjnych. Skały pochodzące z najgłębszych stref metamorfizmu regionalnego, gdzie miejsce ciśnienia kierunkowego zajmuje ciśnienie hydrostatyczne, wykazują mniejszą kierunkowość tekstury.

Po osiągnięciu strefy, w której warunki termiczne i znaczny udział składników lotnych prowadzą do stopniowego uplastycznienia i selektywnego wytapiania poszczególnych składników mineralnych, panują procesy ultrametamorficzne. W takich warunkach powstają m.in. skały zwane migmatytami, makroskopowo podobne częściowo do gnejsów, a częściowo do granitów.

Wszystkie skały metamorficzne i ultrametamorficzne są skałami kry-

stalicznymi, a więc ich strukturę i teksturę opisuje się tak jak w przypadku skał magmowych.

Przemiany ultrametamorficzne prowadzą w ostateczności do powstania magm nowej generacji. Magmy takie, tworzące się w głębokich poziomach skorupy ziemskiej gromadzą się w rozległych zbiornikach, skąd migrują wyżej, dając zjawiska plutoniczne i wulkaniczne.

Kamienie użytkowe i dekoracyjne na Dolnym Śląsku

Building and decorative stones in Lower Silesia

Na Dolnym Śląsku skały magmowe występują zarówno na przedpolu Sudetów, jak i w samych Sudetach. Na skalę przemysłową eksploatowane są jednak tylko skały grupy granitów. Główny obszar wydo-

bywczy tych skał rozciąga się między Strzegomiem a Sobótką. Najstarsze wykorzystanie granitów na skalę przemysłową stwierdzono na północnym zboczu Ślęży, powyżej Strzelbowa. Przyjmuje się, że kamieniołomy granitu istniały tu już od V w. p.n.e. i funkcjonowały do XIII w. Dzisiaj eksploatuje się w tym rejonie kilka odmian, których nazwy pochodzą od nazw miejscowości: „Strzegom”, „Borów”, „Rogoźnica”, „Morów”, „Kostrza”, „Strzeblów” czy „Zimnik” (ryc. 1).

Granit ze Strzegomia, ze względu na swoją powszechność od ponad 100 lat, jest licznie reprezentowany w różnych obiektach zarówno współczesnych, jak i zabytkowych. Wykorzystuje się go na wszelkie znane produkty budowlane i drogowe. Jest to najpopularniejszy materiał, z którego produkuje się różnej wielkości kostkę granitową, krawężniki drogowe, ale również na-

Ryc. 2. Elewacja wykonana z granitu strzegomskiego, siedziba NBP we Wrocławiu, ul. Lelewela (fot. S. Mazurek)

Fig. 2. Polish National Bank facade made of the Strzegom granite, Wrocław, Lelewela Str. (photo by S. Mazurek)

Ryc. 3. „Gemarkung Breslau” – kamień stulecia, słup graniczny miasta; jedna z trzech ocalałych, ustawionych na przełomie XIX i XX w. rogatek Wrocławia (fot. S. Mazurek)

Fig. 3. „Gemarkung Breslau” – city border mark; one of three survived Wrocław border marks erected on the break of 19th and 20th century (photo by S. Mazurek)

grobki, elewacje budynków, posadzki czy schody.

Przykładem współczesnej elewacji wykonanej z tego granitu niech będzie budynek NBP we Wrocławiu przy ul. Lelewela 14 (ryc. 2). Natomiast w zabytkach wrocławskich znajdziemy go w umocnieniach brzegowych Odry przy mostach Uniwersyteckim i Pomorskim, a także na jazach elektrowni wodnych przy moście Pomorskim. Dla uczczenia przełomu XIX i XX wie-

ku, w latach 1900–1901 z granitu strzegomskiego zostały wykonane we Wrocławiu słupy graniczne, nazywane „Kamieniami Stulecia” [Encyklopedia... 2000]. Forma tych pomników nawiązuje do stawianych w mieście od średniowiecza kapliczek słupowych. Sześć „Kamieni Stulecia” wykonanych według projektu Karla Klimma zostało ustawionych w 1901 roku na rogatek Wrocławia, przy głównych kierunkach wyłotowych z miasta – obecnie pozostały tylko 3: przed budynkiem PRiTV przy ul. Karkonoskiej, przy ul. Mickiewicza na Sępolnie i przy moście Osobowickim (ryc. 3).

Drugim regionem występowania i eksploatacji granitów są okolice Strzelina. Kamień popielaty o bardzo dobrych parametrach technicznych, wydobywa się w samym Strzelinie, w jednym z najgłębszych kamieniołomów tego typu w Europie, a także w położonej nieco dalej na zachód Górcie Sobóckiej.

Granit strzeliński, ze względu na swoje podobieństwo kolorystyczne do granitów strzegomskich, w takich wyrobach jak kostka czy krawężniki drogowe jest trudny do identyfikacji i może być mylony. Łatwiejsze jest jego odróżnienie od granitu strzegomskiego w wyrobach o fakturze polerowanej gdzie wyraźnie widoczna jest jego drobniejsza krystalizacja. Przykładem niech będzie wybudowany w 1885 r. kamienny taras widokowy na środku mostów Młyńskich we Wrocławiu.

Jednak najstarsze ślady zastosowania obrobionych bloków granitu strzelińskiego, spotkać możemy w powstałych w X w. fundamentach najstarszej części katedry wrocławskiej, widocznych dzisiaj w krypcie pod prezbiterium [Kryza 2009]. Dowodzi to, że mamy tu do czynienia z surowcem eksploatowanym najprawdopodobniej płytko pod powierzchnią ziemi lub wręcz na wychodniach złoże strzelińskiego.

Trzecim miejscem występowania skał granitowych jest wąska strefa przebiegająca na południe od Niemczy. Ciemnoszary, pstry granodioryt, o teksturze wyraźnie kierunkowej wydobywa się w okolicach Koźmina, a drobnoziarniste, prawie czarne dioryty – w Przedborowej. Obie odmiany stosowane są jako płyty okładzinowe i posadzkowe, a można zaobserwować je np. na słupach i posadzkach we Wrocławiu, w budynku NAWIGA przy ul. Wita Stwosza 28, Dolnośląskim Centrum Medycznym DOLMED przy ul. Legnickiej 40 i w Galerii na Czystej (ryc. 4).

Bardzo efektownie prezentuje się granit karkonoski, wydobywany w Szklarskiej Porębie koło Jeleniej Góry. Jest to granit średnioziarnisty z dużymi, białymi i różowymi kryształami skalenia potasowego, stosowany jako materiał budowlany i do wyrobu płyt okładzinowych i posadzkowych. W zabytkach wrocławskich, na olbrzymią skalę zastosowany został w 1910 r. przy budowie mostu Grunwaldzkiego. Obie bramy mostu stanowiące potężne pylony, obłożo-

Ryc. 4. Elewacja z diorytu przedborowskiego w dwóch fakturach polerowanej i piaskowanej (fot. S. Mazurek)

Fig. 4. Elevation of the Przedborowa diorite in two textures, in the polished and sandblasted texture (photo by S. Mazurek)

Ryc. 5. Most Grunwaldzki we Wrocławiu, pylony wykonane z granitu karkonoskiego (fot. M.W. Lorenc)

Fig. 5. Pylons of the Grunwald Bridge in Wrocław built of the Karkonosze granite (photo by M.W. Lorenc)

ne są ciosami właśnie z granitu karkonoskiego (ryc. 5).

Ze skał wulkanicznych na Dolnym Śląsku najbardziej rozpowszechnione są bazalty (uproszczone pojęcie dla licznej grupy tzw. bazaltoidów). Na przedpolu Sudetów skały tego typu spotyka się w okolicach Strzelina, Niemczy, Strzegomia, Złotoryi, Jawora, Legnicy, zaś w samych Sudetach – w rejonie Łądku Zdroju, Jeleniej Góry, Lubania Śląskiego i Zgorzelca. W związku z tym, że w znacznej większości nie odznaczają się one blocznością, prawie w całości są wykorzystywane jako kruszywo drogowe. Lokalnie, w okolicach, w których bazalty są jedynym rodzajem skały (np. w okolicach Zgorzelca), od wieków były stosowane jako materiał budowlany do wznoszenia domów, murów itp. [Kamienie... 1996; Wilcke, Thunig 1987]. Szczególnym produktem powstałym z przemielenia, a następnie stopienia bazaltu jest tzw. leizna bazaltowa, z której niegdyś wyrabiano kwasoodporne i bardzo wytrzymałe m.in. płyty i rury, a także kostki brukowe – te ostatnie do dziś można zobaczyć na brukowanym placu pod Iglicą przy Hali Stulecia we Wrocławiu. Powszechnie stosowana w budownictwie wełna mineralna jest również produktem powstałym z przerobu bazaltu.

Piaskowce na Dolnym Śląsku eksploatuje się w trzech rejonach. Bardzo wytrzymały czerwony piaskowiec, tzw. „Ślązak” od wieków

Ryc. 6. Obelisk wykonany z czerwonego piaskowca noworudzkiego przy moście Zwierzynieckim we Wrocławiu (fot. M.W. Lorenc)

Fig. 6. Obelisk by the Zwierzyniecki Bridge in Wrocław built of the red Nowa Ruda sandstone (photo by M.W. Lorenc)

wydobywa się w okolicach Nowej Rudy-Słupca koło Wałbrzycha.

Wspaniałym przykładem zastosowania tego piaskowca jest wrocławski most Zwierzyniecki wybudowany w latach 1895–1897. Karl Klimm, projektant mostu, zastosował ten piaskowiec w czterech narożnych, potężnych obeliskach zdobionych secesyjnymi ornamentami (ryc. 6) [Encyklopedia... 2000; Zeidler & Wimmel 1976].

Beżowe i żółtawe odmiany wysokiej jakości piaskowca, powszech-

nie używanego w budownictwie i do prac rzeźbiarskich, wydobywa się m. in. w Żerkowicach, Wartowicach i Czaplach koło Bolesławca. Są to najpopularniejsze piaskowce na terenie Dolnego Śląska i powszechnie spotyka się je już od czasów średniowiecznych w różnych rzeźbach i budowlach Wrocławia. Możemy podziwiać je m.in. w portalu katedry wrocławskiej, w elewacji budynku NOT przy ul. Piłsudskiego 74 (ryc. 7), czy na rzeźbach mo-

Ryc. 7. Elewacja budynku NOT, Wrocław, ul. Piłsudskiego 74; piaskowiec na budowę w latach 1894-1896 dostarczała firma Zeidler & Wimmel i określiła go jako „piaskowiec śląski” (fot. M.W. Lorenc)

Fig. 7. Facade of the NOT building in Wrocław, Piłsudskiego Str. 74 made of so-called “Silesian sandstone” delivered by Zeidler & Wimmel firm in 1894-1896 (photo by M.W. Lorenc)

rach Kaczawskich w okolicach miejscowości Wojcieszów. Z kamieniołomów Połom i Kapela pochodzą bardzo wielobarwne, smugowane wapienie, stosowane jako kamień okładzinowy. Podobnie wyglądają skały wapienne w okolicach Żelazna w Kotlinie Kłodzkiej. Ze względu na swoją dekoracyjność, skały te potocznie bywają nazywane „marmurami”, jakkolwiek właściwymi marmurami nie są. Przez bardzo długi czas wapienie te eksploatowano głównie jako kruszywa drogowe i do przetwórstwa chemicznego. Dla celów budowlanych kamieniołomy te rozpoczęły produkcję dopiero u schyłku XX w., ale ze względu na swoją bardzo różnicowaną kolorystykę ich wykorzystanie ograniczało się do niewielkich inwestycji prywatnych.

Na Dolnym Śląsku właściwe marmury eksploatowane są tylko w dwóch miejscach. W Kotlinie Kłodzkiej, w okolicach Stronia Śląskiego, wydobywa się śnieżnobiałe albo różowe z zielonymi smugami odmiany o wdzięcznej nazwie „Marianna”. Są to skały mało nasiąkliwe i odporne na wpływy atmosferyczne [Lorenc 2003, 2005A, 2005B], względnie twarde, o dobrej polerności. Są bardzo cennym surowcem na płyty okładzinowe wewnętrzne, posadzki, schody, pomniki i nagrobki. Przegląd kolorystyki tego marmuru można obejrzeć na ścianie przejścia podziemnego we Wrocławiu pod placem Dominikańskim.

W Sudetach Wschodnich, w okolicach Sławniowic, wydoby-

numentalnej fontanny „Walka i Zwycięstwo” przy pl. Jana Pawła II.

Kamieniołomy zróżnicowanych kolorystycznie piaskowców (białe, żółte, brązowe, czerwone) znajdują się na terenie Kotliny Kłodzkiej, zwłaszcza w rejonie Gór Stołowych. Dzisiaj eksploatuje się je właściwie tylko w Radkowie, Długopolu i Szczytnej Śląskiej. Są one stosowane w budownictwie i rzeźbiarstwie, a także do wyrobu płyt okładzinowych i tarcz szlifierskich. Odmiana

ze Szczytnej Śl. jest też cenionym materiałem kwasoodpornym. Czerwoną odmianę piaskowca z Gór Stołowych możemy podziwiać w portalach i detalach architektonicznych elewacji dziekanatu Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego zlokalizowanego od strony ulicy Grodzkiej (nabrzeża Odry) obok barokowego gmachu dawnego klasztoru Norbertanów [Zeidler & Wimmel 1976; Zentralblatt... 1914] (ryc. 8). Natomiast bardzo jasny, prawie biały piaskowiec z Radkowa, we Wrocławiu widoczny jest w okładzinach portali wejściowych i ścian elewacji gmachu Urzędu Wojewódzkiego, na nabrzeżu Odry pomiędzy mostami Grunwaldzkim i Pokoju.

Na terenie Dolnego Śląska wapienie występują w wielu miejscach i od dawna były lokalnie eksploatowane jako surowiec do produkcji wapna, stąd w wielu miejscach można do dziś zobaczyć lepiej lub gorzej zachowane dawne piece wapiennicze. Nigdzie jednak nie tworzą one tak rozległych złóż, jak to ma miejsce np. na Śląsku Opolskim.

Wapienie nieznacznie zmetamorfizowane wydobywa się w Gó-

Ryc. 8. Portal z czerwonego piaskowca z Gór Stołowych (Heuscheuer Sandstein) w budynku dziekanatu Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego od strony ul. Grodzkiej; dzisiaj taki piaskowiec czasami wydobywa się w kamieniołomie w Radkowie (fot. S. Mazurek)

Fig. 8. Portal made of the red Stołowe Mountains sandstone in Faculty of Philology, Wrocław University, Grodzka Str.; recently such sandstone (known as Heuscheuer Sandstein) is exploited in some parts of the Radków quarry (photo by S. Mazurek)

wa się marmury o bardzo niejednorodnym zabarwieniu. Podstawowa odmiana biało-popielata wykazuje wyraźne smugowanie żółtawe, niebieskie lub fioletowe i od wielu wieków stosowana była jako dekoracyjny materiał budowlany i rzeźbiarski. Pozyскуje się tu również odmianę czarną marmuru i jasnożółty dolomit krystaliczny. Z marmuru sławniowickiego w 1314 r. wykonano m.in. nagrobek księcia Hermana, znajdujący się w Kępnicy koło Nysy. Fakt ten najlepiej świadczy o tym jak dawno surowiec ten był już pozyskiwany dla celów rzeźbiarskich. Wiele rzeźb i epitafia w katedrze wrocławskiej wykonano właśnie z tego marmuru.

Trzecim obszarem występowania i niegdyś intensywnej eksploatacji marmurów były okolice Przeworna koło Strzelina. Występujący tam cukrowaty, wysokiej jakości marmur był bardzo powszechnie stosowany w budownictwie i rzeźbiarstwie. Najbardziej znane odmiany marmurów z Przeworna to kamień biały, żółty oraz ciemnoszary, prawie czarny. Charakterystyczną cechą tych skał jest bardzo wyraźna laminacja, w niektórych tylko przypadkach upodabniająca te skały do marmurów sławniowickich. W samym Przewornie, w miejscowym kościele, z marmuru tego wykonana jest w początkach XVIII w. chrzcielnica (ryc. 9) i posadzka kościoła. Również we Wrocławiu, w katedrze wrocławskiej i bazylice Św. Elżbiety znajdujemy rzeźby i epitafia zrobione przed wiekami z tego właśnie marmuru.

Eksploatacji w Przewornie zaniechano w drugiej połowie XX w.

Serpentynity to skały bardzo zbite i zwięzłe, drobnokrystaliczne, barwy ciemnozielonej do prawie czarnej z charakterystycznym, biało-popielato-zielonym żyłkowaniem. Wydobywane są na Dolnym Śląsku ze złoża Nasławice w okolicach Sobótki; do lat 80. ubiegłego wieku eksploatowano też złożo Jordanów. W tym drugim kamieniołomie można było trafić na towarzyszący serpentynitowi nefryt – kamień półszlachetny, bardzo wysoko ceniony w produkcji biżuterii, ozdób i drobnej galanterii. Niewielkie ilości uzyskiwanych w kamieniołomach serpentynitowych bloków przeznacza się do produkcji płyt posadzkowych, a także do celów rzeźbiarskich. Serpentynit ten nigdy nie był ulubionym materiałem przez rzeźbiarzy. Przed wiekami popularniejszym, bo łatwiejszym w obróbce, był serpentynit z Zöblitz w Saksonii – łudząco podobny do dolnośląskiego [Wardzyński 2009]. Z tego względu, serpentynit ten wykorzystywany był głównie lokalnie jako materiał budowlany do wznoszenia murów i podmurówek domów w rejonie Masywu Ślęży, np. w Sokolnikach k/ Łągiwnik. Niewątpliwie ciekawym obiektem wykonanym z tego materiału jest wysoka na 25 m wieża Bismarcka na Jańskiej Górze w Sokolnikach (ryc. 10). Wieżę wybudowano w 1869 r. z serpentynitu wydobywanego na szczycie Jańskiej Góry, w promieniu 50 m od wieży. Do dzisiaj widać zagłębienia terenu, z któ-

Ryc. 9. Marmurowa chrzcielnica z kościoła w Przewornie (fot. M.W. Lorenc)

Fig. 9. The marble baptismal font from the church in Przeworno (photo by M.W. Lorenc)

Ryc. 10. Wieża Bismarcka na Jańskiej Górze wzniesiona z serpentynitu (fot. S. Mazurek)

Fig. 10. The Bismarck Tower built of the serpentinite on the top of the Jańska Mountain (photo by S. Mazurek)

rych eksploatowano kamień i sztucznie wyplaszczony wierzchołek góry.

Podsumowanie

Conclusion

Nie ma w Polsce drugiego miejsca tak bogatego w różnorodność geologiczną i kolorystyczną skał. Dolny Śląsk dominuje na mapie geologicznej naszego kraju w ilości eksploatowanych skał. Warto przytoczyć za opracowaniem Państwowego Instytutu Geologicznego (www.pgi.gor.pl), że na 660 złóż kamieni łamanych i blocznych w Polsce w 2008 roku, aż 270 (41%) eksploatowanych było na Dolnym Śląsku. Warto podkreślić, że złoża takich skał jak bazalty, granity, granodioryty, amfibolity, serpentynity, gnejsy, hornfelsy, łupki krystaliczne, migmatyty czy marmury występują tylko na Dolnym Śląsku.

Architekci i architekci krajobrazu mają więc w czym wybierać! Różnorodne możliwości wykorzystania wymienionych skał zauważono już przed wiekami, o czym świadczą wspaniałe dzieła artystów rzeźbiarzy i budowniczych, utrwalone w kamieniach, a oglądane dzisiaj z podziwem nie tylko w lokalnych zabytkach.

Ten trwały materiał doskonale wpisuje się w urbanistyczny krajobraz naszych miast i świetnie uzupełnia naturalistyczny obraz wszelkich skwerów, ogrodów i parków.

Jeśli uznamy, że dobra architektura to taka, która wygląda wspa-

niale również 100 lat później, to kamień jest idealnym materiałem dla takiej właśnie architektury.

Marek W. Lorenc

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Sławomir Mazurek

Studio JASA

Literatura

1. *Atlas kamieni do ogrodu*, 2004, „h.g. Braune”, Jawor.
2. *Encyklopedia Wrocławia*, 2000, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
3. *Kamienie budowlane w Polsce*, 1996, Wyd. P.I.G., Warszawa.
4. Kozłowski S., 1986, *Surowce skalne Polski*, Wyd. Geol., Warszawa.
5. Kryza R., 2009, *Kamień w Katedrze Wrocławskiej – jak to widzi petrograf* [w:] „Materiał rzeźby. Między techniką a semantyką”, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
6. Lorenc M. W., 1997, *Kamień w krajobrazie współczesnych miast* [w:] „Sztuka ogrodów w krajobrazie miasta”, Mat. Konf. Nauk. 20–22.06.1997 r., Muz. Archit. Wrocław, Wyd. PWr, s. 129–132.
7. Lorenc M. W., 2003, *Deterioracja obiektów kamiennych i metody jej zapobiegania*, Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki 14, nr 3–4.
8. Lorenc M. W., 2005A, *Badania petrograficzne w pracach konser-*

watorskich [w:] „Postęp i nowoczesność w konserwacji zabytków”, Mat. Konf. Nauk. 2–3.06.2005 r., Lublin, s. 40–44.

9. Lorenc M. W., 2005B, *City heritage: the conservation of stone architecture*, Mat. Konf. Nauk., 2–3.06.2005 r. „2nd International Conference Geotur 2005”, Kraków, s. 72.

10. Lorenc M.W., Mazurek S., 2007, *Wykorzystać kamień*, Studio JASA, Wrocław, s. 247.

11. Mizerski W., 2003, *Geologia dynamiczna dla geografów*, PWN, Warszawa.

12. Dziedzic K., Kozłowski S., Majerowicz A., Sawicki L., 1979, *Surowce Mineralne Dolnego Śląska*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 510.

13. Wardzyński M. 2009, *Między Italią i Niderlandami. Środkowoeuropejskie ośrodki kamieniarsko-rzeźbiarskie wobec tradycji nowożytnej. Uwagi z dziedziny materiałoznawstwa* [w:] „Materiał rzeźby. Między techniką a semantyką”, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

14. Wilcke H., Thunig W., 1987, *Kamieniarstwo*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.

15. Zeidler & Wimmel (Hrsg.), 1976, *Bauen in Naturstein. 200 Jahre Zeidler & Wimmel. Steinbrüche, Steinmetzbetriebe, Steinindustrie*, Bruckmann, München.

16. Zentralblatt der Bauverwaltung nr 56 z 1914 r.: *Um- und Erweiterungsbau des Königlichen Oberlandesgerichts in Breslau*.

Iluminacja krajobrazu miasta na przykładzie Lyonu

Magdalena Zienowicz

City Landscape
Illumination on
an Example
of Lyon

Wprowadzenie

Introduction

Sztuka iluminacji wyszła z fazy artystycznego oświetlania budynków i stała się częścią zintegrowanych opracowań projektowych, przejmując typowe dla nich metody postępowania. Prowadzą one do zmiany nocnego wizerunku całych miast oraz zespołów krajobrazowych, odmieniając zarówno ich układ kompozycyjny, jak i funkcjonalny. Służą nie tylko akcentowaniu tego, co jest akcentowane za dnia, ale też czasem wydobywają z mroku zaskakujące rysy „krajobrazów codziennych”, kreują nowe wyróżniki przestrzenne, umożliwiają ożywienie swoistych przestrzeni nijkich, zaniedbanych, omijanych.

Uzyskanie zamierzonego efektu iluminacyjnego jest wypadkową szeregu działań i wyborów, dokonywanych na kolejnych etapach realizacji projektu. Coraz częściej konieczna staje się w tym zakresie ścisła współpraca architektów, architektów krajobrazu i projektantów światła, zjednoczonych wspólnym poczuciem sztuki, wiedzą techniczną i etyką, której podstawowym kanonem jest odpowiedzialność.

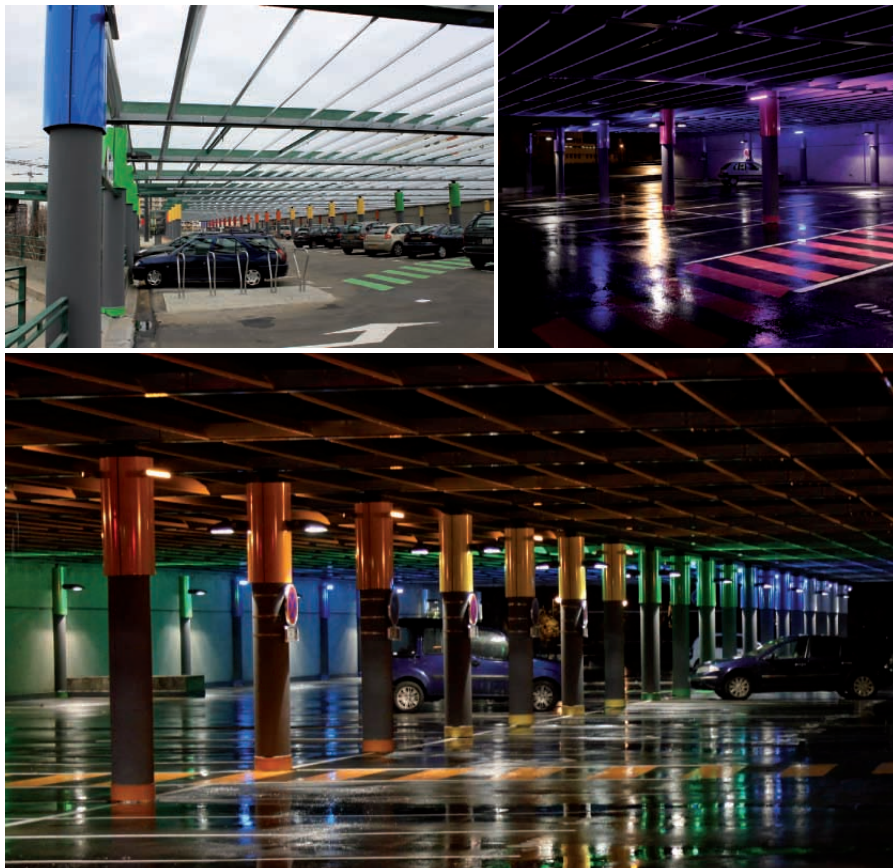
Ze względu na bogactwo środków technicznych i plastycznych, możliwości działania współczesnych twórców wydają się niemal nieograniczone. Iluminacja dysponuje szeroką gamą narzędzi tworzenia zaplanowanego efektu świetlnego. Przy ich pomocy można uzyskać bogatą ga-

lerię – „iluminotekę” wrażeń. To właśnie użyte przez projektanta środki wyrazu wpływają na stworzenie wzajemnych relacji pomiędzy elementami oraz wywołują przeżycia estetyczne. Działania te czasami następują na drodze porządkowania podobnych do siebie części, a kiedy indziej poprzez zestawianie ich na zasadzie kontrastu. Odpowiednie operowanie elementami i ich atrybutami może dać efekt, który odbiorca doświadczy jako odczucie statyczności, porządku, równowagi, harmonii, dynamiki, chaosu czy niepokoju. Swoboda i wycucie w posługiwaniu się szeroką gamą środków plastycznych, jaką oferuje współczesna technika wymaga od twórcy opanowania warsztatu projektanta światła. Profesja ta w ostatniej dekadzie stulecia przeszła radykalną zmianę od inżynierów i techników, którzy działali głównie na rzecz reklamy i lobby koncernów oświetleniowych do specjalistów, którzy kreują swoje wizje w oparciu o sztukę, potrzeby społeczne i wymogi środowiska.

Lyon jako przykład nocnego kształtowania krajobrazu miejskiego

Lyon as an example of the
night city landscaping

Realizacja działań świetlnych w Lyonie obrazuje profesjonalne i całościowe podejście do ilumina-

Ryc. 1. Parking przy końcowej stacji metra L. Bonnevoy Astroballe w Lyonie; działanie światłem i kolorem porządkuje i uatrakcyjnia przestrzeń komunikacyjną

Fig. 1. Parking at the terminal station of underground L. Bonnevoy Astroballe L. Lyon, light and color operation to arrange and make more attractive the space communication

organizacji należy również ochrona środowiska i optymalne wykorzystanie światła.

Władze Lyonu postanowiły rozwiązać problem iluminacji systemowo i całościowo. W 1989 roku opracowano plan iluminacji miasta z myślą o zaplanowanym eksponowaniu 150 wybranych obiektów, takich jak kościoły, wieże, mosty, atrakcyjne kamienice, pomniki i historyczne place. Dla każdego obiektu wykonano indywidualny projekt iluminacji i połączono je szlakami „świetlnymi”, które mają za zadanie kierować i orientować turystów w mieście.

Wprowadzono hierarchię jasności i koloru światła w zależności od elementów struktury przestrzennej miasta, wyróżniając: główne osie, wjazdy do miasta, obszary historyczne i zielone przestrzenie. Poprzez umiejętne użycie światła stworzono atrakcyjny i spójny wizerunek miasta, który służy mieszkańcom i turystom. Plan opracowany w 1989

cji w skali miasta oraz jest rekomendowana jako „wzorcowca” przez międzynarodowe stowarzyszenie *Lighting Urban Community International* (LUCI). Jest to organizacja utworzona w 2002 roku z inicjatywy Lyonu. Zrzesza miasta, które podjęły próbę stworzenia projektu iluminacji tzw. *Lighting Master Plans*. LUCI działa

przede wszystkim jako forum, gdzie przedstawiciele władz miast, architekci, urbaniści mogą się spotkać, aby wymienić doświadczenia i wspólnie zastanowić się na tym jak najlepiej wykorzystać światło, które stało się bardzo ważnym elementem w życiu miejskim, architekturze i rozwoju urbanistycznym. Do priorytetów

Ryc. 2. Lamy stanowiące wyposażenie głównej, pieszej ulicy Lyonu (Rue de République)

Fig. 2. Street lamps constituting equipment of the main pedestrian street of Lyon (Rue de République)

Ryc. 3. Panorama Lyonu wykonana ze wzgórza Fourviere

Fig. 3. Panorama of Lyon made from the hill Fourviere

roku jest na bieżąco monitorowany i udoskonalany. W 2003 roku rozpoczęto pracę nad nowym projektem, który miał na celu określenie zakresu i kierunków modernizacji istniejącego systemu oświetleniowego.

Aktualna koncepcja iluminacji miasta uwzględnia aspekty takie jak:

- różnicowanie atmosfery poszczególnych rejonów,
- identyfikowanie charakteru poszczególnych dzielnic,
- dostosowanie iluminacji do rytmu i tempa życia społeczeństwa (podział na iluminację o charakterze stałym, sezonowym oraz zmniejszenie poziomów natężenia światła w wybranych rejonach),
- obniżanie poziomu zanieczyszczenia światłem poprzez modernizację systemów oświetleniowych, recykling zużytych źródeł

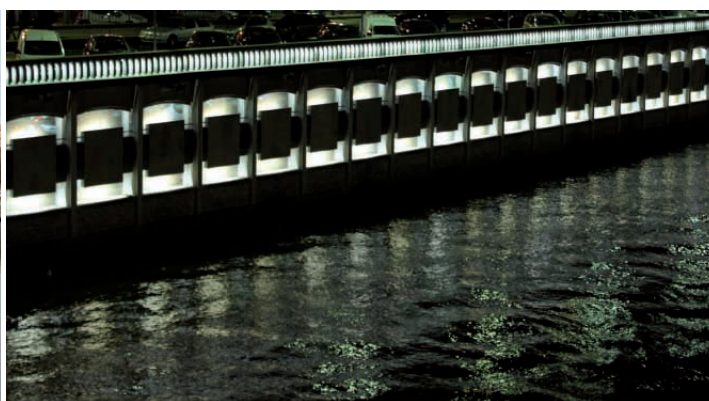
światła oraz ograniczenie iluminacji w niektórych częściach miasta jedynie do zaznaczenia granicy obszaru.

Zmiany w stosunku do poprzedniego planu idą w kierunku iluminacji nie tylko zabytków, ale również na podkreślanie zwykłych miejsc oraz stosowaniu bardziej oszczędnych rozwiązań (ryc. 1). Pierwszy plan skupiał się na ekspozycji przede wszystkim obiektów zlokalizowanych w centrum miasta. Drugi zakłada pięć punktów ogniskowych i zwrócenie się w stronę obszarów peryferyjnych. Nieatrakcyjne, pomijane i „opuszczone” części dzięki iluminacji mają zostać „zrehabilitowane”. W nowy projekt zostali włączeni artyści sztuk pięknych, którzy projektują indywidualne oprawy oświetleniowe. Stano-

wią one element wyposażenia przestrzeni publicznych w rodzaju unikalnych „mebli”, łączących nowatorstwo techniczne z estetyką (ryc. 2).

Istotą strategii planu iluminacji Lyonu jest tworzenie szczegółowych strefowych planów obejmujących określony obszar, a następnie łączenie je w plany całościowe. Metoda ta umożliwi uniknięcie generalizacji i uniformizacji rozwiązań. Plany szczegółowe dokładniej precyzują cele, rolę i zadania, jakie pełni światło w określonej części miasta.

Iluminacja Lyonu bazuje na walorach krajobrazowych: rzekach, wzgórzach, dolinach i głównych arteriach komunikacyjnych, które kryształują układ przestrzenny miasta (ryc. 3). Promuje też dziedzictwo, historię oraz unikalną geografie miejsca. Zwraca się również w kierun-

Ryc. 4. Nabrzeże rzeki Saône, widok dzienny i nocny; iluminacja rytmiczna wykorzystująca rastrowy podział i prześwity w ścianie nadbrzeża

Fig. 4. Quay of the river Saône, day and night view; rhythmic illumination using raster distribution and clearances in the quay wall

Ryc. 5. Nabrzeże rzeki Rhône, widok nocny; światło użyte w sposób „miękki” tworzy efemeryczny i melancholijny krajobraz kaskadowych skarp nabrzeża

Fig. 5. Quay of the river Rhône, night view; light used in a “soft” method forms an ephemeral and melancholy landscape of a cascading slopes of the quay

Ryc. 6. Spontaniczna iluminacja z okazji „festiwali światła” 2009 w dzielnicy La Guillotière; mieszkańcy przynieśli niepotrzebne przedmioty ze swoich mieszkań celem stworzenia struktury, którą określili jako antyarchitekturę

Fig. 6. Spontaneous illumination on the occasion of “the festival of light” 2009 in the district La Guillotière; townspeople brought unnecessary things from their homes to create a structure which they described as antiarchitecture

Ryc. 7. Fragmenty Gerland Park nocą

Fig. 7. Fragments of the Gerland Park by night

ku osobliwości i odrębności ukrytych w zwykłych dzielnicach mieszkalnych. Nocą tworzy widok, który sprzyja powiększaniu się liczby iluminowanych panoram i sylwetek zewnętrznych.

Tereny nabrzeżne, rzeki oraz obszary zieleni są podświetlane w sposób ostrożny, aby pozostawić wśród nich fragmenty zacienione. Równocześnie dąży się do tworzenia światłem atmosfery charakterystycznej dla określonego miejsca, np. zakłada się różne iluminowanie nabrzeża rzeki Saône (ryc. 4) i Rhône (ryc. 5), które równolegle przecinają miasto.

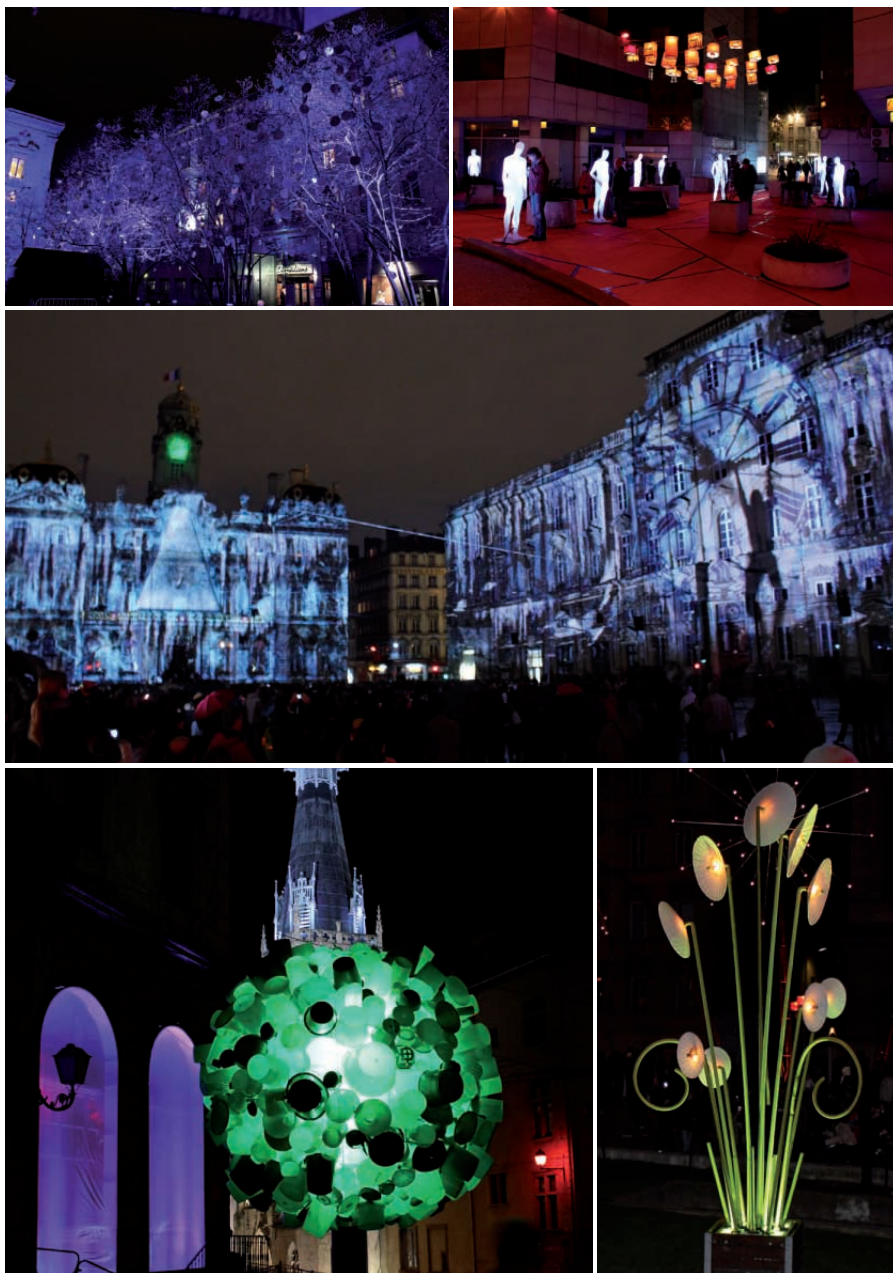
Mosty Lyonu o kluczowym znaczeniu w historii i układzie komunikacyjnym są traktowane indywidualnie również w koncepcji iluminacji. Stanowią punkty do obserwacji panoram, przy czym każdy z nich ma pokazywać inny fragment miasta.

Obiekty o znaczeniu historycznym są iluminowane mocniejszym natężeniem światła tak, aby stanowiły akcent w krajobrazie miasta i różniły się od stref mieszkalnych, rekreacyjnych i przemysłowych. Iluminacja Lyonu obejmuje także dzielnice mieszkaniowe – poprzez światło próbuje się podkreślić ich charakter. Władze Lyonu dążą do tego, aby sami mieszkańcy decydowali, co sta-

nowi o specyficznych cechach ich miejsca zamieszkania (ryc. 6). Światło ma uwydatnić unikalność lokalnego terenu i kształtować nocną tożsamość dzielnicy.

Bardzo istotnym aspektem w iluminacji Lyonu jest sterowanie oświetleniem.

Założono, że iluminacja ma być dopasowana do rytmu życia mieszkańców, jak również ma sprzyjać turystyce. Wszystkie urządzenia oświetleniowe zostały wyposażone w foto zegary, które kontrolują nastanie mroku i świtu. Czas zapalania i gaszenia świateł dopasowuje się do każdego dnia indywidualnie, w zależności od panujących warunków.

Ryc. 8. Instalacje świetlne wykonane w różnych częściach miasta z okazji „festiwalu światła” 5-8.12. 2009 r. Lyon

Fig. 8. Light installations made in various parts of the city to celebrate “the festival of light” 5-8.12. 2009, Lyon

przykładem takiej realizacji jest Gerland Park¹, wykonany w ramach projektu modernizacji i przebudowy dzielnicy przemysłowej.

W parku zorganizowane są trzy różne typy przestrzeni: promenady spacerowe z drzewami, duże i małe pola oraz olbrzymi ogród pokazujący bujność szaty roślinnej poprzez różnorodność struktur roślinnych. Światło ma za zadanie w porze nocnej tworzyć nowy, magiczny świat, pokazując nowe relacje w przyrodzie i nowe układy przestrzenne (ryc. 7).

Coroczne koszty eksploatacji i konserwacji pokrywane są z dobrowolnego opodatkowania mieszkańców, które wynoszą około 20 franków na osobę rocznie (dane z 2002 r.). Efektem tych skorelowanych działań jest rosnąca z roku na rok liczba turystów, wydłużenie się czasu aktywności społecznych oraz poczucie dumy z zamieszkiwania w tak pięknym otoczeniu.

Do sławy Lyonu jako „miasta światła” przyczynił się zarówno imponująco zrealizowany plan iluminacji, jak i coroczny festiwal światła. Uroczystość ma swoje korzenie w tradycyjnym święcie obchodzonym od 1862 roku w dniu 8 grudnia. Tego dnia co roku ludzie umieszczają w swoich oknach świece, by podziękować Najświętszej Marii Pannie za otrzymane łaski.

Święto religijne od 1999 roku zamieniono w czterodniowe wydarzenie kulturalno-społeczne, obchodzone w otoczeniu światła we wszystkich jego formach: pochod-

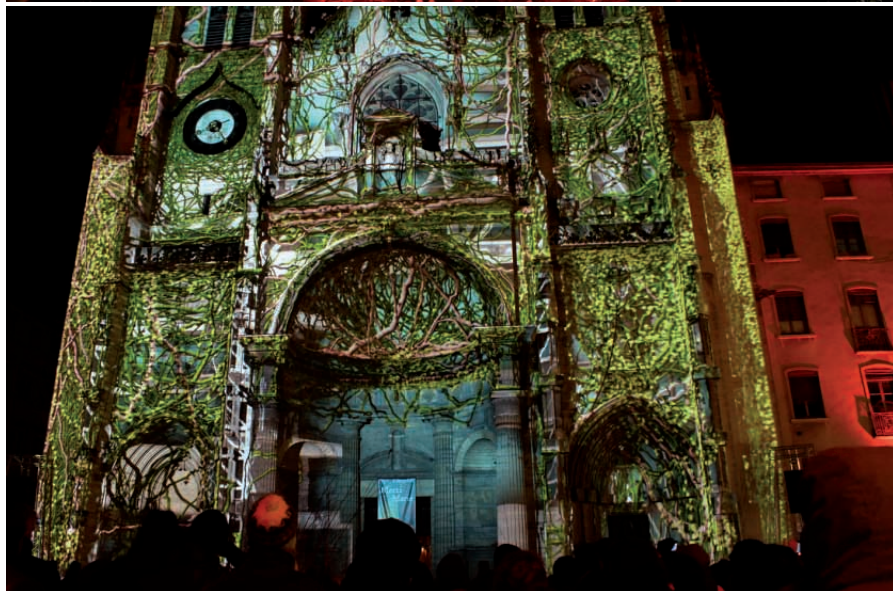
ków atmosferycznych. Ponadto miasto zostało podzielone na kategorie; wyróżniono obszary i obiekty, które są iluminowane codziennie i takie, które są przedmiotem okazjonalnych działań. Dodatkowo każdego dnia po północy następuje spadek poziomu natężenia światła celem nie zakłócania snu mieszkańców.

Kreowanie iluminacji w Lyonie podąża w kierunku iluminacji, do-

stosowanej do określonej przestrzeni i tempa życia w mieście. Plan iluminacji podlega ciągłym zmianom. Wykorzystując najnowsze osiągnięcia techniki oświetleniowej ewoluuje wychodząc naprzeciw potrzebom mieszkańców i turystów. Do pracy nad projektem coraz częściej zapraszani są artyści uprawiający sztuki piękne, celem wprowadzenia nowych środków wyrazu. Najlepszym

Ryc. 9. Instalacje świetlne wykonane w różnych częściach miasta z okazji „festiwalu światła” 8-12.12. 2010 r. Lyon

Fig. 9. Light installations made in various parts of the city to celebrate “the festival of light” 8-12.12. 2010 r. Lyon

ni, świec, oświetlenia, sygnałów świetlnych, projektorów i sztucznych ognii. Festiwal stał się miejscem spotkań sztuki i techniki oraz wspólnych zabaw do wczesnych godzin rannych. Jego już kilkuletnia historia pozwala śledzić najnowsze trendy oraz obserwować ewolucję iluminacji od „sztywnej” – opierającej się na rozwiązaniach wyłącznie technicznych do subtelnej – zachwycającej wirtuozerią artystyczną (ryc. 8–10).

Władze Lyonu aspirują, aby miasto cały czas kontynuowało swoją pionierską rolę w dziedzinie iluminacji. Równoległe ze zmianą nocnego wizerunku miasta zaangażowały się w promowanie „wiedzy o iluminacji”. Wyrazem działań edukacyjnych i naukowych ma być przygotowanie terenu do prowadzenia eksperymentów świetlnych. Drugą inicjatywą jest zamiar utworzenia europejskiego centrum szkolenia projektantów w dziedzinie iluminacji, wspieranego przez organizację LUCI. Będzie to miejsce dokumentacji i archiwizacji materiałów ilustrujących współczesny dorobek twórczy w tym zakresie².

Podsumowanie

Conclusion

Przykład Lyonu obrazuje, że każde działanie iluminacyjne powinno respektować indywidualne cechy środowiska, charakteryzować się szacunkiem do istnieją-

Ryc. 10. Instalacje świetlne przygotowane przez studentów szkół artystycznych i architektury przy placu du Griffon z okazji „festiwalu światła” 5-8.12. 2009 r. Lyon

Fig. 10. Light installations made by students of art and architecture schools at the du Griffon square on the occasion of “the festival of light” 5-8.12. 2009, Lyon

jektowanie iluminacji powinno być wyważone i uwzględniać przesłanki energetyczne, ekonomiczne i ekologiczne. Każdy projekt iluminacji powinien zakładać też takie rozwiązania, które nie niszczą elementu cienia i wykazują szacunek do ciemności. Od projektantów i władz miasta zależy, czy iluminacja będzie wynikiem zrozumienia krajobrazu i przyczyni się do wniesienia „nowej wartości”, czy też przyspieszy eksploatację i degradację środowiska. Czy będzie traktowana jako „podbój” krajobrazu przez człowieka, czy też będzie wyrazem szacunku wobec przyrody i dziedzictwa kulturowego.

Ryciny wykonała autorka.

Figures made by the author.

Magdalena Zienowicz

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Głównym projektantem iluminacji Gerland Park był Laurent Fachard. Swą wiedzę jako projektant światła rozwijał od 1973 r. Na początku był związany z teatrem i senografią w 1989 r. założył w Lyonie niezależne studio projektowania iluminacji *Les Éclairagistes Associés*. Należy do grona osób, które artystycznie i organizacyjne odpowiadają za coroczny festiwal światła w Lyonie [www.lightingacademy.org].

² Laganier Vincent, 2008, *Lyon: City of Light* [www.mondiale.co.uk/mondoarc/Lyon/lyon.html].

cych zasobów oraz wykazywać się pełnym wyobraźni podejściem artystycznym do wizerunku przestrzeni miasta nocą. Szerokie propagowanie takiego podejścia spowodowało, że wizualne wartości krajobrazu zaczęto chronić w wielu krajach aktami prawnymi. Już ponad kilkaset miast na świecie realizuje iluminacje zgodnie z LMP (*Lighting Master Plan*), w których krajobraz jest postrzegany w kategoriach dobra publicznego we w wielu jego aspektach – od działalności inwestycyjnej po ekologiczną i energetyczną.

Doświadczenia wielu miast w szczególności francuskich dowodzą, że wprowadzenie światła

sztucznego powinno być wynikiem profesjonalnego i interdyscyplinarnego procesu projektowania. Iluminację należy zalecać, gdyż dzięki niej można pokazać ukrytą, odmienną atrakcyjność miejsca, dokonać metamorfozy obszaru lub też zilustrować ewolucję przestrzeni. Światło może zmienić postrzeganie krajobrazu z obrazu negatywnego na pozytywny, pomóc ludziom zaadaptować przestrzeń jako ich własną i sprawić, by ją polubili. Z drugiej strony rozwój techniki oświetleniowej i zwiększająca się ilość działań świetlnych w krajobrazie pociąga za sobą odpowiedzialność w stosunku do środowiska. W zawiązku z powyższym pro-

Architektura krajobrazu w ochronie dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej

Iwona Solisz

Voivodeship
Conservator
of Monuments
in Opole

Mówiąc o architekturze krajobrazu będę przede wszystkim odnosiła się do *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), która jest podstawowym wyznacznikiem działań dla służb konserwatorskich. Celowo pomijam tu omawianie aktów prawa międzynarodowego wiążącego Polskę, do których w pierwszej kolejności należy zaliczyć Europejską Konwencję Krajobrazową przyjętą we Florencji 20 października 2000 r. (ratyfikowana przez Polskę 24 czerwca 2004 r. – Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98) oraz ustawy za wdrażanie i realizację, których odpowiadają odrębne organy administracji (ustawa o ochronie przyrody, prawo ochrony środowiska).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje pojęcie zabytku jako nieruchomości lub rzeczy ruchomej, ich części lub zespołu będącego dziełem człowieka lub związanego z jego działalnością i stanowiącego świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Do zabytków zalicza się bardzo różne obszary, zespoły i obiekty, z których uwzględniając tematykę konferencji należałoby wymienić krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne, historyczne zespoły budowlane, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, a także otoczenia zabytków. Ustawa precy-

zuje również pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. W moim przekonaniu ważnym, choć rzadko stosowanym elementem ochrony jest wpis otoczenia zabytku do rejestru. Za otoczenie zabytku uznaje się teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

To, w jaki sposób poszczególne zabytki są chronione, wynika przede wszystkim z form ochrony. Formy ochrony zabytków normuje w/w *Ustawa o ochronie zabytków...*, która określa je w sposób następujący:

- wpis do rejestru zabytków – podstawowa forma polegająca na objęciu ochroną prawną zabytku, poprzez wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji administracyjnej;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego – szczególną ochroną muszą być objęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ich otoczenia, inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
- utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo tere-

nów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej;

- uznanie za pomnik historii dotyczy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury.

W zasadzie podstawowym instrumentem ochronnym jest wpis do rejestru zabytków – pozostałe formy ochrony konserwatorskiej są w niewielkim lub wręcz w żadnym stopniu niewykorzystywane. Na Opolszczyźnie nie ma bowiem ani jednego parku kulturowego i jest tylko jeden pomnik historii – komponowany krajobraz kulturowo-przyrodniczy Góra Św. Anny (w Polsce obecnie na listę pomników historii wpisano 39 obiektów i miejsc historycznych). Wpis do rejestru jest jedyną pozostającą w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków formą ochrony, uchwalenie planu miejscowego oraz powołanie parku kulturowego pozostaje w kompetencjach gminy, zaś pomniki historii w drodze rozporządzenia ustanawia Prezydent RP.

Najtrudniejsze do ochrony pozostają zabytki wchodzące w skład gminnych ewidencji zabytków – jest to bowiem bardzo szeroki zbiór wszystkich budynków, a także obszarów o wartościach zabytkowych, które przez wiele lat pozbawione były ochrony ze względu na brak w gminach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Co praw-

da od czerwca 2010 r. zmieniły się w tym zakresie przepisy i tego typu obiekty podlegają częściowej ochronie konserwatorskiej, m.in. poprzez obowiązek uzgadniania robót budowlanych objętych obowiązkiem uzyskania pozwolenia na budowę bądź rozbiórek z konserwatorem, niemniej w przypadku samowolnych przekształceń budynków w zasadzie brak jest możliwości prawnych umożliwiających wyegzekwowanie robót, które doprowadzą obiekt czy też obszar do właściwego stanu.

Opracowanie problematyki konserwatorskiej dotyczącej wsi opolskiej nastęrcza sporo trudności, które wynikają przede wszystkim z braku aktualnego materiału badawczego dotyczącego układów przestrzennych, jak i szczegółowej analizy budownictwa¹, który pozwoliłby określić zasoby tego dziedzictwa i je zwartościować. Na skalę problemu wskazuje statystyka dotycząca porównania ilości obszarów ruralistycznych objętych ochroną konserwatorską w postaci wpisu do rejestru w stosunku do chronionych układów urbanistycznych. Na 1025 wsi sołectkich tylko cztery zostały wpisane do rejestru (Jemielnica, Grobniki, Pilszcz, Ścinawa Nyska). Dla porównania na 35 miast – 25 układów urbanistycznych jest wpisanych do rejestru zabytków. Dodatkowo wpisy te zostały zrealizowane w latach 50. i 60. XX w., od tego czasu nie podejmowano żadnych działań ochronnych mających na celu utrzymanie historycznej zabudowy, w za-

sobach archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu brak jest materiałów dotyczących wyżej wymienionych obszarów, tylko w przypadku Ścinawy powstało studium z wytycznymi konserwatorskimi. Pozostałe wsie wpisane do rejestru nie posiadają żadnych opracowań. Wpis do rejestru nie uchronił też tych wsi, za wyjątkiem Jemielnicy, przed procesem postępującego opuszczania, przekształcania i likwidowania historycznej, niezwykle bogatej i cennej zabudowy, co szczególnie dotyczy Pilszcza, który już w momencie wpisywania do rejestru był w znacznej mierze zdegradowany, a kolejne lata przyniosły dalsze straty zasobów [Solisz 2009].

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że wieś opolska różni się od pozostałych obszarów kraju. Różnice wynikają przede wszystkim ze sposobu zagospodarowania poszczególnych wsi, jak również w ukształtowanej strukturze osadnictwa jako całości funkcjonalno-przestrzennej. Charakterystyczna dla Opolszczyzny zabudowa wsi w sposób trwały, zwarty, przestrzennie uporządkowany, przy dużym stopniu wyposażenia w urządzenia komunalne oraz urządzenia obsługi ludności w zakresie oświaty, kultury, zdrowia, handlu itp. powodują, że warunki życia na wsi niewiele odbiegają od warunków miejskich, a pod niektórymi względami nawet je przewyższają [Mikołajewicz 1973]. Niestety, wieloletnie zaniedbania przyczyniły się do czę-

ściowej degradacji zasobów – głównie południowo-zachodniej Opolszczyzny², wsie opolskie nieubłagane też podlegają naturalnym przemianom i modernizacji [Solisz 2009].

Oczywiście, nie sposób chronić całość zasobów, niezbędna jest weryfikacja i wybór najcenniejszych obiektów i zespołów. Dlatego, od roku 2008 trwają prace zespołu powołanego przez Wojewodę Opolskiego, w skład którego wchodzi przedstawiciele wojewódzkiej administracji rządowej i samorządowej, Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu, muzeów opolskich oraz przedstawiciele uczelni z Wrocławia i Opola. Celem zespołu ds. zachowania dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej jest:

1. zachowanie szczególnie cennych wiejskich wartości kulturowych: zarówno układów ruralistycznych, jak i poszczególnych zespołów czy zagród: weryfikacja zasobów, wartościowanie, wybór najefektywniejszej formy ochrony, określenie niezbędnych do wykonania działań doraźnie chroniących wartości danego układu ruralistycznego, obejmowanie ochroną prawną wytypowanych zespołów;
2. wypracowanie szczegółowych zasad ochrony wiejskiego dziedzictwa Opolszczyzny, zwłaszcza w kontekście zachowania lokalnego krajobrazu oraz regionalnego stylu form architektonicznych w formie wytycznych do:

- a) miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
 - b) programów opieki nad zabytkami;
3. wspieranie działań samorządów i lokalnych społeczności mających na celu podniesienie rangi obiektów i zespołów zabytkowych:

- a) działania na rzecz tworzenia parków kulturowych.

W ramach wyznaczonych celów przyjęto następujący program działań:

1. rozpoznanie dorobku instytucji zajmujących się problematyką,
2. zbadanie zabytkowego zasobu wsi opolskiej w terenie,
3. dokumentacja i waloryzacja tego zasobu,
4. propozycje działań ochronnych,
5. aktywizacja społeczności lokalnej, działania edukacyjne (przy wykorzystaniu działających programów odnowy wsi i Leader).

Pierwsze spotkania zespołu dotyczyły nie tyle rozpoczęcia prac nad problematyką dotyczącą dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej, ale bardziej były platformą wymiany doświadczeń i określenia zasad współpracy pomiędzy instytucjami oraz umożliwiły usystematyzowanie różnorodnych działań realizowanych do tej pory. Na terenie województwa opolskiego podejmowane były bowiem od lat 90. XX w. próby wypracowania wytycznych do zachowania i wyeksponowania wartości kulturowych wsi. Z jednej strony powstawały materiały pomocnicze dla specjali-

stów, na przykład wydany w 1998 r. poradnik pt. *Architektoniczne kształtowanie krajobrazu ziemi opolskiej*³, z drugiej zaś rozpoczęto realizację świetnie działającego Programu Odnowy Wsi Województwa Opolskiego, poszczególne instytucje czy też uczelnie podejmowały i realizowały odrębne projekty poświęcone tej tematyce⁴. Szeroko promowana przez media jest akcja Opolski Dom, której celem jest popularyzowanie tradycyjnych form budownictwa oraz inspirowanie inwestorów szukających rozwiązań projektowych historycznymi proporcjami budowli.

Powołany zespół w pierwszej kolejności podjął prace nad weryfikacją zasobów i ich wartościowaniem; w ramach wstępnej oceny wytypowano ok. 120 wsi, posiadających zdaniem członków zespołu szczególnie cenne elementy. Dla potrzeb tej weryfikacji, została opracowana tabela zbiorcza oraz ankieta, która umożliwiła zebranie niezbędnych danych. Przygotowano formularz „Zestawienie wsi województwa opolskiego o wysokich walorach zabudowy i ukształtowania przestrzennego wymagających ochrony”, będący rozbudowanym zbiorem danych, zawierającym informacje w siedmiu zakresach tematycznych:

I. Dane ogólne:

1. Dane administracyjne.
2. Czas i geneza powstania: fundacje książęce, kościelne, możnowładcze, osady i osiedla związane z przemysłem, inne.

II. Historyczny układ przestrzenny (dotyczy układu przestrzennego wsi pod względem organizacji zabudowy i schematu ciągów komunikacyjnych, konstrukcji przestrzeni opartej na wewnętrznych osiach kompozycyjnych, czytelnych, powtarzających się schematach układu zabudowy zagrodowej, budynkach i innych obiektach tworzących pierzeje):

1. Układ przestrzenny wsi: ulicówka, owalnica, mieszany, koncentryczny, wrzecionowaty, inny.
2. Układ zabudowy: pierzeje, czytelny schemat organizacji zabudowy, wewnętrzne osie kompozycyjne i powiązania widokowe, wnętrza architektoniczne.
3. Powtarzający się schemat organizacji zabudowy poszczególnych zagród: układ budynków, położenie ogródków/warzywników.

III. Historyczne obiekty i zespoły architektoniczne (dotyczy przede wszystkim istniejącej zabudowy zagrodowej, kościołów i obiektów z nimi związanych, fragmentów miejscowości o spójnym, czytelnym układzie):

1. Budynki: pałac, dwór, klasztor, kościół, plebania, dworzec, karczma, remiza, szkoła, cmentarz, poczta, inne. Zespoły architektoniczne: zabudowa zagrodowa, folwark.
2. Zabytki przemysłowe: cegielnia, huta, młyn, browar, gorzelnia, inne.
3. Elementy małej architektury: krzyże, kapliczki, bramy, ogrodzenia, dzwony zmarłych, figury, inne.

4. Elementy infrastruktury: rodzaj nawierzchni dróg (bruk, kamień polny), stacje transformatorowe, studnie, zbiorniki p. pożarowe, inne.

IV. Elementy regionalnego stylu architektonicznego (dotyczy dominującej i/lub wyróżniającej techniki budowlanej, stosowanych materiałów, sposobu wykończenia):

1. Dominująca lub wyróżniająca technika budowlana, stosowane materiały budowlane oraz sposób wykończenia ścian: drewno, kamień, cegła, glina, tynk; pokrycie dachu: dachówka ceramiczna, łupek, gont, słoma, inne.
2. Detal i elementy uzupełniające: sztukaterie, detal snycerski, ganki, okiennice, inne.

V. Wartości przyrodnicze (dotyczy przede wszystkim roślinności komponowanej, ogrodów przydomowych, a w dalszej kolejności roślinności pojawiającej się spontanicznie (swobodnej lub „dzikiej”) oraz różnego rodzaju obiektów hydrologicznych):

1. Zielen komponowana: układy alejowe, szpalery, parki, skwery, przedogródki.
2. Zielen swobodna: pojedyncze drzewa, luźne nasadzenia, naturalne zadrzewienia i zarośla.
3. Obiekty hydrograficzne: jeziora, stawy, rzeki, potoki.

VI. Wartości krajobrazowe (dotyczy zewnętrznej ekspozycji układu i jego otoczenia oraz powiązań z krajobrazem zewnętrznym (np. z sąsiednimi miejscowościami):

1. Zewnętrzna ekspozycja układu: panorama wsi (dominanty, zabudowania, układ pól, łąk, miedz, ogrodzeń, inne).
2. Otwarcia widokowe na krajobraz zewnętrzny.

VII. Pozostałe:

1. Pozostałe informacje np. wpisy do rejestru, obecność form i funkcji związanych ze szczególnym użytkowaniem (np. pasieki). Obejmujące pozostałe, wcześniej niesklasyfikowane wartości i dodatkowe atrybuty (np. wpisy do rejestru zabytków, lokalne tradycje itp.).

Powyższe ujęcie pozwoliło na ustalenie zasobu kulturowego wsi w pełnym zakresie ukształtowania przestrzennego i walorów substancji materialnej, powiązań z otoczeniem i aspektów środowiskowych. W ten sposób udało się odejść od praktyki dostrzegania we wsiach jedynie pojedynczych (zabytkowych) elementów, niejako wypreparowanych z szerokiego kontekstu przestrzennego, krajobrazowego i środowiskowego.

Tak skonstruowane ankiety inwentaryzacyjne dla poszczególnych wsi zostały wypełnione przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, ROBiDZ w Opolu, Muzeum Wsi Opolskiej oraz innych urzędów i wolontariuszy, na podstawie wyjazdu terenowego i dokumentacji fotograficznej.

Poszczególnym elementom ustalonym i odnotowanym w formularzu przypisano określoną liczbę punktów odzwierciedlającą ich

wartość. Najwyżej punktowano historyczny układ przestrzenny, oceniany pod względem „czystości” zachowania pierwotnego układu i unikatowości (max. 5 punktów) oraz konstrukcję przestrzeni i schemat organizacji zabudowy poszczególnych zagród (5 punktów za każdy element). Elementom regionalnego stylu architektonicznego przyznawano po 3 punkty (za każdy element). Za pozostałe elementy zidentyfikowane w układzie przestrzennym przypisano po 1 punkcie (za element). Pierwotnie poszczególne układy otrzymywały punkty dodatkowe za obecność obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jednak zniekształcały one ogólną ocenę. Ostatecznie na tym etapie zostały pominięte.

Analiza zebranych ankiet wykazała konieczność dokonania dodatkowej weryfikacji wsi poprzez objazd wszystkich miejscowości wykonany przez zespół o stałym składzie, co umożliwiło wyeliminowanie rozbieżności oceny wynikającej z faktu wykonywania jej przez różne osoby i zestawienie wyników.

Kolejną fazą badań była weryfikacja ilościowych wyników pierwszego etapu w formie jakościowej oceny wartości historycznego układu poszczególnych wsi. Skoncentrowano się przy tym na ogólnym wrażeniu, a następnie czytelności układu, cechach charakterystycznych lub typowych – w miarę możliwości określano wyróżniki. Obserwowano również stopień zachowania i przekształ-

ceń historycznych elementów, a także kierunki przekształceń.

W ten sposób na wyrażoną sumą punktów ocenę ilościową nałożono ocenę jakościową. Wsie podzielono następująco:

- o wartościach wybitnych (wyróżniających się pod względem kompletności zachowania i oryginalności ogólnego układu przestrzennego, znacznego stopnia zachowania układu zabudowań w obrębie zagród, zabudowy, detalu),
- o wartościach bardzo wysokich (znaczny stopień czytelności i zachowania ogólnego układu przestrzennego, zabudowy, detalu),
- o wartościach wysokich (zachowany w znacznym stopniu ogólny układ przestrzenny, zabudowy zagrodowej, pojedyncze elementy),
- o wartościach dobrych (czytelny ogólny układ przestrzenny, zachowane pojedyncze obiekty architektoniczne i elementy detalu),
- o wartościach umiarkowanych (znaczne przekształcenia w obrębie układu i zabudowy).

Problem skali (wielkości obszaru), na którym zachowały się wartości godne ochrony rozwiązano, dzieląc miejscowości na trzy grupy:

- A – miejscowość z zachowanym w pełni, bądź w dużej części, historycznym układem przestrzennym;
- B – miejscowość ze spójnym/jednolitym fragmentem historycznego układu przestrzennego;

C – miejscowość z pojedynczym obiektem architektonicznym, pojedynczymi cechami i wyróżnikami.

W grupach A i B oceniana jest organizacja przestrzeni (wspólnej), organizacja w obrębie poszczególnych zagród (przeźreni prywatna), obecność obiektów o specjalnych funkcjach (kościół, folwark, młyn itp.), występujące zespołowo walory zabudowy. W grupie C natomiast honorowana jest obecność elementów nie tworzących większych układów, jednak zasługujących na wyróżnienie/podkreślenie ich istnienia (ciekawe pojedyncze budynki mieszkalne i gospodarcze, dawne typy konstrukcji, drewniane ganki, szczyty, dachy, gołębniki, kapliczki, piece, płoty itd.).

W tej fazie prac zespołu ustalono, że lista wsi o istotnych wartościach zasobu kulturowego obejmuje 108 pozycji i nadal wymaga uzupełnień [Sałyga-Rzońca 2010].

Dzięki zgromadzonemu materiałowi scharakteryzowano wartości zasobów kulturowych wsi opolskich w siedmiu kategoriach wyznaczonych jako wiodące obszary problemowe w ankietach a także określono zagrożenia dla stanu zachowania zasobu kulturowego wsi.

W zakresie układu przestrzennego poszczególnych miejscowości zachowało się wiele fragmentów o dużej czytelności. Zagrożenia pojawiają się wraz z przebudową historycznych obiektów lub budową nowych. Zanik tradycyjnych zasad kształtowania przestrzeni do-

tyczy w szczególności nowych terenów rozrastających się miejscowości. Zarówno podział terenu, jak również sposób lokalizacji zabudowy w niewielkim stopniu nawiązują do charakteru regionalnego.

Podobnie jak dawniej organizację zagrody kształtują potrzeby gospodarstwa i praktyczne ich zaspokojenie. Wraz ze zmieniającym się profilem działalności lub ze zmianami technologicznymi następuje modyfikacja zagrody. Przekształcenia związane z dostosowywaniem warsztatu pracy do nowych warunków, jako kontynuacja tradycji zazwyczaj lepiej wpisują się w kontekst historyczny wsi. Większy dysonans wywołują obiekty niepowiązane z tradycją miejsca (pozbawione związków architektonicznych i stylistycznych).

Poważny problem stanowią modernizacje zniekształcające proporcje i wzajemne relacje sąsiadujących obiektów, zacierające klasyczne podziały elewacji, eliminujące detal wskazujący na przynależność regionalną i autentyczność. Zagrożeniem są fizyczne podziały większych zagród, które powodują zniekształcenie odbioru tradycyjnego wnętrza jako całości.

Mimo istniejących, licznych przykładów prawidłowego kształtowania przestrzeni ogrodowej istnieje tendencja do eliminowania tradycyjnej roślinności. Współczesna stylistyka kształtowania przestrzeni ogrodowej wokół zabudowań wiejskich prowadzi do redukcji walorów

estetycznych pod pretekstem łatwości pielęgnacji (roślinność wieloletnia, zimozielona) oraz funkcji przestaniających.

Również działania w obrębie wiejskiej przestrzeni publicznej są ukierunkowane na zmianę jej tradycyjnego charakteru na rzecz realizacji o charakterze miejskim, zunifikowanym. Place w centrum, niegdyś tętniące „życiem” wspólnoty, służące organizowaniu targów, spotkań, zamieniane są na skwery o funkcjach jedynie estetycznych, bez infrastruktury umożliwiającej wszechstronne wykorzystanie.

W kontekście wartości krajobrazowych największą stratę stanowi likwidacja stodół oraz zanik sadów i wyraźnych podziałów pól za nimi. Problemów dostarczają nowe obiekty konkurujące z historycznymi dominantami, ustawiane w zakresie osi widokowych lub umieszczane na tle wartościowych elementów (np. maszty telekomunikacyjne, silosy, hale przemysłowe obserwowane z tras komunikacyjnych, punktów widokowych, tablice reklamowe na budynkach, ogrodzeniach, w pasie drogowym).

Dzięki prowadzonej przez wieki w sposób uporządkowany gospodarki przestrzennej na terenie województwa zachowało się wiele fragmentów typowego krajobrazu związanego z kulturą rolniczą. Realizacja nowych inwestycji powinna uwzględniać elementy i obszary wartościowe oraz w miarę możliwości je uwypuklać [Satyga-Rzońca 2010].

Na tej podstawie zostały opracowane rekomendacje dotyczące form ochrony dla wsi o wartościach wybitnych i bardzo wysokich, a także określono przykładowe zadania dla poszczególnych instytucji w zakresie podejmowanych działań.

Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków:

- obszarowe wpisy do rejestru zabytków,
- wnioski do mpzp,
- wnioski do programów opieki na zabytkami,
- opracowania studialne.

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego:

- program opieki nad zabytkami województwa opolskiego,
- plan zagospodarowania przestrzennego województwa,
- upowszechnianie regionalnych form budownictwa,
- aktywizacja społeczności lokalnych.

Samorząd Gminny:

- programy opieki nad zabytkami,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- pomniki historii i parki kulturowe,
- współpraca ze społecznościami lokalnymi.

Instytucje naukowe:

- prace badawcze,
- opracowania studialne.

W ramach powyżej opracowanych rekomendacji trwają już określone działania, przy wsparciu konserwatora Gmina Jemielnica złożyła wniosek o wpisanie wsi wraz z zespołem pocysterskim na listę Pomni-

ków Historii, Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w ramach posiadanych środków finansowych zlecił opracowanie w roku 2010 studiów historyczno-konserwatorskich dla trzech wsi: Jemielnicy, Strzelczek i Złotogłowic. Jednocześnie ze względu na zagrożenia inwestycyjne (planowane farmy wiatrowe) na obszarze gminy Paczków, na zlecenie OWKZ opracowywane jest przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Studium krajobrazu kulturowego gminy Paczków.

Oprócz tego, wnioski z prac zespołu zostały ujęte w przygotowywanym obecnie planie zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego, a w związku z aktualizacją Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami trwa opracowywanie uwag do tego dokumentu.

OWKZ włącza się także w działania edukacyjne realizowane na rzecz wspólnot lokalnych, od kwietnia trwają szkolenia dla liderów Lokalnych Grup Działania, organizowane są również konferencje dla urzędów i instytucji oraz powstają opracowania prezentujące dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej⁵.

Tego typu działania regionalne widoczne są już w skali województwa, m.in. dzięki zaangażowaniu i wsparciu urzędu marszałkowskiego przystosowano Zabytkową Chatę w Kielczy do funkcji szkoleniowo-edukacyjnej na rzecz mieszkańców wsi. Rozwijane są kolejne programy regionalne, do których m.in. zaliczyć można akcję „Opolska Wieś Przy-

szłości” – mającą na celu specjalizację i kooperację sieciową, której celem jest tworzenie wsi tematycznych, specjalizujących się (m.in. przedsięwzięcia kształtujące przestrzeń publiczną, budujące specyfikę wsi). W tym obszarze niezbędne jest zwrócenie uwagi właśnie na wartości kulturowe, jako te, które mogą być wyznacznikiem budowania tożsamości i specyfiki wsi.

Podsumowując należy podkreślić, że założone cele dotyczące weryfikacji zasobów udało się zrealizować, wciąż do wykonania pozostaje ogrom zadań, ale już ten etap prac zespołu zdecydowanie zmienił postrzeganie o wartościach historycznych zespołów wiejskich i skonkretyzował podejmowane działania w zakresie dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej. Szczególnie cenne jest w tym kontekście spojrzenie na te zasoby przez pryzmat powiązań krajobrazowych całego obszaru, a nie tylko pojedynczych obiektów. Tylko takie spojrzenie może nam zagwarantować zachowanie charakterystycznych układów przestrzennych i najcenniejszych wiejskich zasobów zabytkowych Opolszczyzny.

Iwona Solisz

Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków
The Opole Voivodeship Conservator of
Monuments

Literatura

1. Mikołajewicz Z., 1973, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 29.

2. Sałyga-Rzońca A., Burian M., Wilczyński R., 2010, *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego. Cele, metody, praktyka*, Opole.

3. Solisz I., 2009, *Dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej – problematyka konserwatorska* [w:] „Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne”, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec.

Przypisy

¹ Za wyjątkiem budownictwa drewnianego, którego zasoby i stan zachowania monitoruje Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu – Bierkowicach.

² Jest to obszar, który szczególnie został dotknięty wymianą ludności po drugiej wojnie światowej.

³ Materiał opracowany na zlecenie Wydziału Gospodarki Przestrzennej Urzędu Wojewódzkiego w Opolu.

⁴ Między innymi projekt realizowany przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu w latach 2003-2005 p.n. „Dziedzictwo kulturowe w krajobrazie wsi opolskiej – metody szacowania wartości”.

⁵ M.in.: *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego. Cele, metody, praktyka*, opracowane przez A. Sałygę-Rzońcę, M. Burian i R. Wilczyńskiego jako podsumowanie prac zespołu, Opole 2010; wcześniej I. Solisz, 2009, *Dziedzictwo kulturowe wsi opolskiej – problematyka konserwatorska* [w:] „Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne”, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec.

Formalno-prawne aspekty usuwania drzew w świetle ostatnich zmian w przepisach

Bogdan Łukaszewicz, Eleonora Wiśniewska

Formal and Legal
Aspects of the
Removal of Trees
in the Light of
Recent Changes in
Legislation

Ustawa z dnia 21 maja 2010 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw wprowadziła istotne zmiany dotyczące składania wniosków i wydawania decyzji o usuwaniu drzew w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220 z późn. zm.).

Zmiany w ustawie o ochronie przyrody

Amendments to the Law
on Nature Protection

Od dnia 20 lipca 2010 r. art. 83 w ust. 1 otrzymuje brzmienie:

„1. *Usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości może nastąpić, z zastrzeżeniem ust. 2 i 2a, po uzyskaniu zezwolenia wydane go przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta na wniosek posiadacza nieruchomości. Jeżeli posiadacz nieruchomości nie jest właścicielem **lub użytkownikiem wieczystym**, do wniosku dołącza się zgodę jej właściciela.*” Zgodnie z wprowadzoną zmianą użytkownik wieczysty jest właścicielem nieruchomości.

Dodano po ust.2 ust. 2a–2c brzmieniu:

„2a. *Zezwolenie na usunięcie drzew w obrębie pasa drogowego drogi publicznej, z wyłączeniem*

obcych gatunków topoli, wydaje się po uzgodnieniu z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska.

2b. *Nie wyrażenie stanowiska w terminie 30 dni od dnia otrzymania projektu zezwolenia, o którym mowa w ust. 2a, przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska uznaje się za uzgodnienie zezwolenia.*

2c. *Organ właściwy do wydania zezwolenia, o którym mowa w ust. 1, przed jego wydaniem dokonuje oględzin w zakresie występowania w obrębie zadrzewień gatunków chronionych.”*

Nowelizacja ustawy wprowadza nowe obowiązki dla organów wydających zezwolenia na usunięcie drzew z pasa drogowego. Organ sprawdza dokładną lokalizację wnioskowanych drzew do usunięcia (nr działek z ewidencji gruntów) i czy złożony wniosek dotyczy pasa drogowego dróg publicznych. Analizuje gatunki wnioskowanych drzew i wyłącza z uzgodnienia obce gatunki topoli. Dokonuje oględzin wnioskowanych drzew do usunięcia w zakresie występowania gatunków chronionych oraz przygotowuje projekt zezwolenia, który uzgadnia z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Ustawodawca przewidział termin 30 dni na wyrażenie stanowiska przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Uzyskanie zezwolenia wydłuża się o termin uzgodnienia.

Procedura wydawania zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów jest bardzo sformalizowana. Ustawo-

dawca określił w art. 83 ust. 4 w/cytowanej ustawie, że wniosek o wydanie zezwolenia powinien zawierać:

- „1) imię, nazwisko i adres albo nazwę i siedzibę posiadacza i właściciela nieruchomości;
- 2) tytuł prawny władania nieruchomością;
- 3) nazwę gatunku drzewa lub krzewu;
- 4) obwód pnia drzewa mierzonego na wysokości 130 cm;
- 5) przeznaczenia terenu, na którym rośnie drzewo lub krzew;
- 6) przyczynę i termin zamierzonego usunięcia drzewa lub krzewu;
- 7) wielkość powierzchni, z której zostaną usunięte krzewy.”

W ostatniej zmianie dodano pkt. 8: „8) rysunek lub mapę określającą usytuowanie drzewa lub krzewu w stosunku do granic nieruchomości i obiektów budowlanych istniejących lub budowanych na tej nieruchomości.”

Dodatkowo art. 83 ust 6. pkt. 4 otrzymał nowe brzmienie: „**których wiek nie przekracza 10 lat;**” zamiast „których wiek nie przekracza 5 lat”. W obecnym stanie prawnym nie stosuje się przepisów ustawy o ochronie przyrody do drzew lub krzewów w wieku do lat 10.

Właściwość rzeczowa organów

Material jurisdiction of the governing bodies

Zgodnie z art. 83 ust.1 ustawy o ochronie przyrody zezwolenia na usuwanie drzew lub krzewów wydaje wójt, burmistrz lub prezydent na wniosek posiadacza nieruchomości.

Na terenie Wrocławia zezwolenia na usuwanie drzew lub krzewów wydaje Prezydent Wrocławia.

Od tej zasady ustawodawca wprowadził wiele wyjątków:

- Zezwolenia na usuwanie drzew lub krzewów z terenów wpisanych do rejestru zabytków wydaje **wojewódzki konserwator zabytków** – art. 83 ust. 2 ustawy o ochronie przyrody. We Wrocławiu na mocy porozumienia ze służbami konserwatorskimi – zezwolenia na usuwanie drzew wydaje Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków;
- Z terenów stanowiących własność gminy – **starosta** – art. 90 w/cyt. ustawy;
- Na terenach stref ochrony wyznaczonej na podstawie art. 60 ust. 3 ustawy o ochronie przyrody celem ochrony ostoi, stanowisk roślin, grzybów i zwierząt objętych ochroną gatunkową zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów wydaje **regionalny dyrektor ochrony środowiska;**

- Na drzewa i krzewy stanowiące przeszkody lotnicze, decyzje wydaje **Prezes Urzędu Lotnictwa Cywilnego** na wniosek zarządzającego lotniskiem – art. 82 pkt. 7 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo Lotnicze (Dz. U. Nr 130, poz. 1112 ze zm.);
- Drzewa lub krzewy utrudniające widoczność sygnalizatorów i pociągów, utrudniające eksploatację urządzeń kolejowych, powodujące tworzenie się na torowiskach zasp śnieżnych na wniosek zarządcy zezwolenie wydaje **starosta** – art. 56 ustawy z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym (Dz. U. nr 56, poz. 789 ze zm.);
- Z obszarów wałów przeciwpowodziowych i terenów w odległości mniejszej niż 3 m od stopy wału od strony odpowietrznej – zezwolenia wydaje **starosta**, a decyzje nakazujące usunięcie drzew z wałów przeciwpowodziowych (art. 85 ust. 4 Prawa wodnego) po uzgodnieniu projektu decyzji z **regionalnym dyrektorem ochrony środowiska;**
- Z obszarów położonych między linią brzegową a wałem przeciwpowodziowym lub naturalnym wysokim brzegiem, w który wbudowano trasę wału przeciwpowodziowego – zezwolenia wydaje **regionalny dyrektor gospodarki wodnej** – art. 82 ust. 3 ustawy z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne tj. (Dz. U z 2005 r. Nr 239 poz. 2019 ze zm.).

Nie stosuje się przepisów ust 1 i 2 art. 83 ustawy o ochronie przyrody do drzew lub krzewów usuwanych:

- 1) w lasach w tym:
 - na terenach leśnych własności skarbu państwa – zgodnie ustawą o lasach (Dz. U. z 2005 r. Nr 45, poz. 435, z późn. zm.) – decyzje wydaje **regionalny dyrektor lasów państwowych**,
 - na terenach leśnych nie stanowiących własności skarbu państwa np. gminne, osób prawnych i fizycznych zgodnie ustawą o lasach (Dz. U. z 2005 r. Nr 45, poz. 435, z późn. zm.) – decyzje wydaje **starosta**;
- 2) do drzew owocowych, z wyjątkiem rosnących na terenach nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków;
- 3) na plantacjach drzew i krzewów;
- 4) których wiek nie przekracza 10 lat (ostatnia nowelizacja);
- 5) w związku z funkcjonowaniem ogrodów botanicznych lub zoologicznych – art. 83 ust. 6 pkt. 5 cyt. ustawy – zezwolenia **wydaje dyrektor danego ogrodu**.

Informacje dodatkowe dla inwestorów

Additional information for investors

Nie stosuje się przepisów ustawy o ochronie przyrody (z wyjątkiem nieruchomości wpisanych do reje-

stru zabytków) w zakresie uzyskiwania zezwoleń na usuwanie drzew i krzewów jak i opłat z tym związanych w przypadku inwestycji drogowych realizowanych na podstawie ustawy z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych (art. 21 ustawy – Dz. U. z 2008 r. Nr 193 poz. 1194 ze zmianami).

Do usuwania drzew i krzewów znajdujących się na nieruchomościach objętych zezwoleniem na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego nie stosuje się ustawy o ochronie przyrody (z wyjątkiem nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków) (art. 16 ustawy z 12.02.2009 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie lotnisk użytku publicznego – Dz. U. z 2009 r. Nr 42 poz. 340).

Inwestorzy, projektanci i właściwe organy administracji w trakcie przygotowania i realizacji inwestycji powinny przestrzegać ustawy Prawo Ochrony Środowiska (Dz. U. 2006 Nr 129, poz. 902 z późn. zm.) Dział VII – Ochrona środowiska w zagospodarowaniu przestrzennym i przy realizacji inwestycji. Można tu przytoczyć dwa artykuły:

Art. 74.

1. W trakcie przygotowywania i realizacji inwestycji należy zapewnić oszczędne korzystanie z terenu.

2. Wymóg, o którym mowa w ust. 1, uwzględniają w szczególności projektanci oraz organy ad-

ministracji ustalające warunki zabudowy i zagospodarowania terenu oraz organy administracji właściwe do spraw wyłączenia nieruchomości.

Art. 75

1. W trakcie prac budowlanych inwestor realizujący przedsięwzięcie jest obowiązany uwzględnić ochronę środowiska na obszarze prowadzenia prac, a w szczególności ochronę gleby, zieleni, naturalnego ukształtowania terenu i stosunków wodnych.

2. Przy prowadzeniu prac budowlanych dopuszcza się wykorzystywanie i przekształcanie elementów przyrodniczych wyłącznie w takim zakresie, w jakim jest to konieczne w związku z realizacją konkretnej inwestycji.

3. Jeżeli ochrona elementów przyrodniczych nie jest możliwa, należy podejmować działania mające na celu naprawienie wyrządzonych szkód, w szczególności przez kompensację przyrodniczą.

4. Właściwy organ administracji w pozwoleniu na budowę szczegółowo określa zakres obowiązków, o których mowa w ust. 1 i 3.

5. Wymagany zakres kompensacji przyrodniczej w przypadku przedsięwzięć, dla których przeprowadzone było postępowanie w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, określa decyzja o środowiskowych uwarunkowaniach.

Projektowane kolejne zmiany w ustawie o ochronie przyrody

Next draft amendments to the Law on Nature Protection

W projekcie rządowym z dnia 22.09.2010 r. proponowane są kolejne zmiany w art. 83:

a) ust. 1 otrzyma brzmienie:

„1. Usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości może nastąpić z zastrzeżeniem ust. 2 i 2a, po uzyskaniu zezwolenia wydanego przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta na wniosek:

1) posiadacza nieruchomości – za zgodą właściciela tej nieruchomości;

2) właściciela urządzeń, o których mowa w art.49 § 1 Kodeksu cywilnego – jeżeli drzewa lub krzewy zagrażają funkcjonowaniu tych urządzeń”;

b) po ust. 1 zostanie dodany ust. 1a:

„1a. Zgoda właściciela nieruchomości, o której mowa w ust. 1 pkt. 1, nie jest wymagana, w przypadku wniosku złożonego przez użytkownika wieczystego nieruchomości”;

c) w ust. 4 zostanie dodany pkt. 1 i 2:

„1) imię, nazwisko i adres albo nazwę i siedzibę posiadacza i właściciela nieruchomości albo właścicie-

la urządzeń, o którym mowa w ust. 1 pkt. 2;

2) tytuł prawny władania nieruchomością – wymóg ten nie dotyczy wniosku właściciela urządzeń, o którym mowa w ust. 1 pkt. 2”;

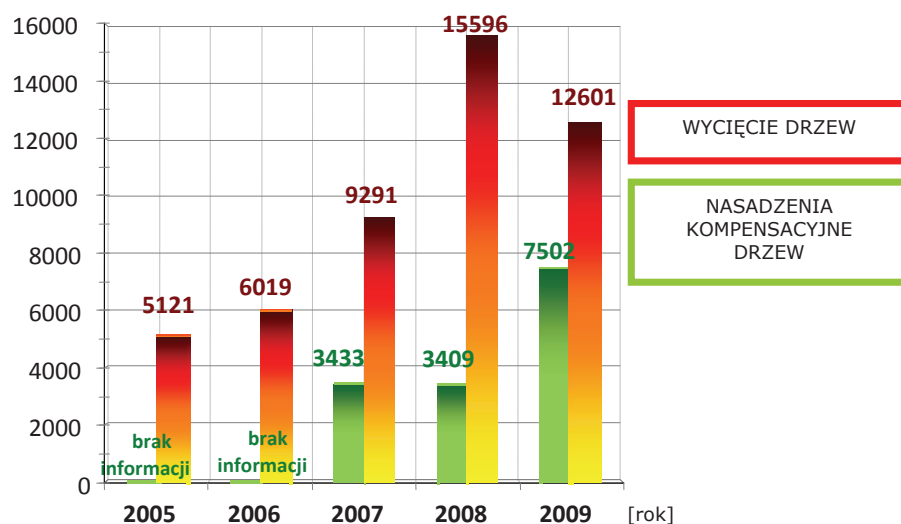
d) zostaną dodane ust. 7–9:

„7. Usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości, na wniosek właściciela urządzeń, o którym mowa w ust. 1 pkt. 2, następuje za odszkodowaniem na rzecz właściciela nieruchomości, a w przypadku, gdy na nieruchomości jest ustanowione prawo użytkowania

wieczystego – na rzecz użytkownika wieczystego nieruchomości. Odszkodowanie przysługuje od właściciela urządzeń.

8. Ustalenie wysokości odszkodowania za drzewa i krzewy oraz za ich usunięcie następuje w drodze umowy stron.

9. W przypadku, gdy strony nie zawrą umowy w terminie 30 dni od dnia usunięcia drzewa lub krzewów, odszkodowanie ustala organ, który wydał zezwolenie na ich usunięcie, stosując odpowiednio przepisy ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r.

Ryc. 1. Zestawienie danych z terenu Wrocławia o wydanych decyzjach administracyjnych dotyczących usunięcia drzew i zobowiązań do nasadzeń kompensacyjnych w latach 2005–2009 (oprac. B. Łukaszewicz i E. Wiśniewska)

Fig. 1. Summary of data from the site of Wrocław about rendered administrative decisions relating to the removal of trees and commitment to the offset planting in the years 2005–2009 (prepared by B. Łukaszewicz and E. Wiśniewska)

o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2010 r. Nr 102, poz. 651, Nr 106, poz. 675, Nr 143, poz. 963 i Nr 155, poz. 1043), dotyczące odszkodowania za wywłaszczenie nieruchomości.”;

art. 86 w ust. 1 pkt. 4 otrzyma brzmienie:

„4) które zagrażają bezpieczeństwu ludzi lub mienia w istniejących obiektach budowlanych lub funkcjonowaniu urządzeń, o których mowa w art. 49 § 1 Kodeksu cywilnego”.

Zestawienie danych z terenu Wrocławia o wydanych decyzjach administracyjnych

Summary of data from the site of Wrocław about rendered administrative decisions

Na terenie Wrocławia w latach 2005–2009 corocznie wydawano około tysiąca sztuk decyzji administracyjnych dotyczących usuwania drzew lub krzewów. Liczba drzew do usunięcia w poszczególnych latach rośnie, związane to jest głównie z prowadzonymi dużymi inwestycjami, ważnymi dla miasta jak np. przebudowa ulic, budowa osiedli mieszkaniowych, budowa stadionu EURO 2012. W wydanych zezwoleniach zobowiązywano wnioskodawców do nasadzeń kompensacyjnych. Liczba drzew do nasa-

dzeń jest dużo mniejsza niż wycinanych, gdyż w przypadku, gdy inwestor ponosi opłatę za usuwanie drzewa, to za korzystanie ze środowiska i wprowadzanie w nim zmian po raz drugi nie może być zobowiązany do nasadzeń kompensacyjnych. Kompensacją przyrodniczą mogą być nasadzenia realizowane na gruntach przeznaczonych na zieleń w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Bogdan Łukaszewicz

Eleonora Wiśniewska

Wydział Środowiska i Rolnictwa
Urząd Miejski Wrocławia
Department of Environment and Agriculture
Municipality of Wrocław

Literatura

1. Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220 z późn. zm.).
2. Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2006 Nr 129, poz. 902 z późn. zm.).
3. Ustawa z 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz. U. 2005 Nr 239, poz. 2019 z późn. zm.).
4. Ustawa z 3 lipca 2002 r. Prawo Lotnicze (Dz. U. nr 130, poz. 1112 z późn. zm.).
5. Ustawa z 21 maja 2010 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 119, poz. 804).

6. Ustawa z 25 lipca 2008 r. o zmianie ustawy o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji i inwestycji w zakresie dróg przygotowaniu inwestycji drogowej (Dz. U. z dnia 26 sierpnia 2008 r.).

7. Ustawa z 12.02.2009 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie lotnisk użytku publicznego (Dz. U. z 2009 Nr 42, poz. 340).

8. Projekt ustawy z 22 września 2010 r., druk nr 3422 o zmianie ustawy o lasach oraz ustawy o ochronie przyrody, Warszawa.

9. Radecki W., 2008, *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa.

10. Gruszecki K., 2010, *Zezwolenia na usunięcie drzew i krzewów*, Wrocław.

Dydaktyka a zagadnienia konserwatorskie na kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu

Renata Gubańska

Teaching and
Conservation Issues
at the Field of
Study Landscape
Architecture at the
Wrocław University
of Environmental
and Life Sciences

Wprowadzenie

Introduction

W opisie sylwetki absolwenta kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu zapisano: *Absolwent kierunku architektura krajobrazu powinien posiadać niezbędną wiedzę i umiejętności dające podstawę do wykonywania opracowań badawczych, projektowych i realizacji w zakresie:*

- kształtowania krajobrazu w skali planów regionalnych, w tym parków narodowych, parków krajobrazowych i innych obszarów prawnie chronionych;
- kształtowania krajobrazu w skali planów miejscowych, z uwzględnieniem historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych;
- kształtowania parków i ogrodów z uwzględnieniem założeń zabytkowych;
- komponowania krajobrazu miejskiego i otwartego, w tym także w otoczeniu budowli inżynierskich¹.

Z kolei w standardach kształcenia do jednego z przedmiotów należących do grupy podstawowej można przeczytać m.in.: *Zasady ochrony konserwatorskiej. Projektowanie w zakresie konserwacji i rewaloryzacji zabytkowych założeń ogrodowych i krajobrazowych. Specyfika prac konserwatorskich w obiektach ogrodowych. Służby konserwatorskie. Uwarunkowania praw-*

ne ochrony zabytkowych założeń ogrodowych i krajobrazowych. Metoda postępowania konserwatorskiego – zasady i sposoby realizacji. Strefy ochronne. Współczesne tendencje konserwatorskie. Adaptacja założeń ogrodowych i krajobrazowych dla potrzeb współczesnych².

Z powyższych zapisów wynika, że problematyka konserwatorska stanowi istotny element w procesie kształcenia przyszłych architektów krajobrazu. W trakcie studiów młodzi ludzie zgłębiają zagadnienia z dziedziny konserwacji, rewaloryzacji oraz rewitalizacji nie tylko od strony teoretycznej, ale również częściowo praktycznej. Konceptje projektowe opracowywane w trakcie realizacji zajęć kursowych są wykonywane na bazie map zasadniczych zakupionych (czasami udostępnionych) w Urzędach Gmin lub podkładach mapowych zakupionych w Regionalnych Ośrodkach Badań i Dokumentacji Zabytków. Opracowania projektowe są wykonywane nie tylko w sferze teoretycznej, ale przede wszystkim w bezpośrednim kontakcie z miejscami lokalizacji wybranych zespołów architektoniczno-krajobrazowych. Studenci pierwsze kroki kierują do Terenowych Oddziałów Służb Konserwatorskich oraz Regionalnych Ośrodków Badań i Dokumentacji Zabytków, głównie celem zapoznania się z istniejącą dokumentacją konserwatorską związaną z wybranymi przez nich zespołami. Równolegle z poszukiwaniem informacji na te-

mat historii i rozwoju przestrzennego opracowywanych obiektów (m.in. w bibliotekach, archiwach, urzędach), wykonywane są prace inwentaryzacyjno-analityczne w terenie dotyczące rozmieszczenia poszczególnych funkcji (tak budynków, jak i terenu), stanu zachowania, dostępności komunikacyjnej, wartościowania przyrodniczego i krajo-brazowego oraz inne, jeżeli wymaga tego wybrany temat. Dopiero na podstawie przeprowadzonych analiz, rozmów z mieszkańcami po-

szczególnych miejscowości, zapoznaniu się z historią danego miejsca oraz wytycznymi konserwatorskimi jest opracowywana wstępna koncepcja projektowa, której celem jest przede wszystkim właściwy program użytkowy tak dla budynków, jak i terenu. W momencie zatwierdzenia proponowanego planu funkcjonalnego przez osobę prowadzącą dany przedmiot, studenci przystępują do zrobienia szczegółowej koncepcji projektowej. Plany terenowe przeważnie są wykonywane w skali

1:500 (ew. 1:1000), projekty bezpośrednio związane z obiektami kubaturowymi – 1:50 (ew. 1:100). Uzupełnienie każdej koncepcji projektowej stanowi indywidualne opracowanie formy małej architektury oraz szkice odręczne lub wizualizacje komputerowe proponowanego zagospodarowania.

Metodyka postępowania konserwatorskiego jest podobna dla zespołów architektoniczno-krajo-brazowych opracowywanych w trakcie zajęć kursowych, niezależnie

Ryc. 1. Przykładowa plansza inwentaryzacji linii kolejowej Wrocław Psie Pole – Trzebnica

Fig. 1. Sample inventory board of the railway line Wrocław Psie Pole – Trzebnica

od typu wybranego obiektu lub zakresu terytorialnego. Poznanie metodologii konserwatorskiej to również próba uświadomienia młodym ludziom, że konserwacja i rewaloryzacja, to nie tylko rygorystyczne albo przestarzałe schematy postępowania, ale przede wszystkim przystosowanie do współczesnych potrzeb zgodnie z poszanowaniem tradycji miejsca, zasad konserwatorskich oraz oczekiwaniami inwestora, a także okolicznych mieszkańców.

Pozostaje jedynie mieć nadzieję, że absolwentom kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu w przyszłej pracy zawodowej zawsze będzie towarzyszyć wypowiedź pani profesor Bogumiły J. Roube: *Współczesna teoria konserwacji-restauracji nie jest więc sztywnym gorsetem nakazującym ślepe trzymanie się jednej linii postępowania. Wręcz przeciwnie – otwiera szerokie pole do działań indywidualnych, jednostkowych, wrażliwych na znaczenie i wartość dzieła sztuki, zabytku – czy każdego innego elementu składowego dziedzictwa kultury. Nie jest to więc sztywna doktryna dopasowująca rzeczywistość do teoretycznych wymogów, lecz teoria akceptująca różnorodność, elastyczna, dopuszczająca twórcze poszukiwanie optymalnych rozwiązań. Ta „otwartość” teorii jest wspólnym narzędziem w rękach ludzi kompetentnych, swobodnie i umiejętnie poruszających się po obszarach dobrze sobie znanych³.*

Przypadek I – linia kolejowa Wrocław Psie Pole – Trzebnica⁴

Case I – railway line Wrocław Psie Pole – Trzebnica

Trasę kolejową Wrocław Psie Pole – Trzebnica zlokalizowano wśród malowniczych połaci pól i łąk oraz Wzgórz Trzebnickich, co ma bezpośredni wpływ na jej walory przyrodniczo-kulturowe, a także czyni ją niezwykle atrakcyjną pod względem rekreacyjno-turystycznym. Linia zaczyna się w dawnym miasteczku, obecnie dzielnicy Wrocławia – Psim Polu, a następnie prowadzi przez mniejsze miejscowości: Zakrzów – na 1,17 km trasy, Pasikurovice – na 7,5 km trasy, Siedlec Trzebnicki – na 10,4 km trasy, Brochocin Trzebnicki – na 15,7 km trasy i kończy się w Trzebnicy – na 19,7 km trasy (ryc. 1). W trakcie użytkowania linia była utrzymywana w nienaganym stanie, poddawano ją bieżącym naprawom i modernizacjom. Nawet po zamknięciu ruchu pasażerskiego obsługiwała jeszcze przez długi okres ruch towarowy. To uratowało omawianą linię kolejową przed wandalizmem, zniszczeniem oraz rozkradzeniem infrastruktury, jak to miało miejsce w wielu analogicznych przypadkach. W 2009 roku przywrócono na trasie ruch pasażerski. Na torowisku pojawiły się nowoczesne szyno-

busy łączące Trzebnicę z Wrocławiem Głównym.

Usytuowanie linii kolejowej Wrocław Psie Pole – Trzebnica wśród atrakcyjnych krajobrazów północnej części województwa dolnośląskiego przemawia za zdecydowanym rozszerzeniem oferty turystycznej. Właściwie sama nasuwa się koncepcja trasy turystyczno-krajobrazowej, która obecnie ma wyłącznie charakter komercyjny. Poszczególne przystanki na linii kolejowej powinny oferować taki program funkcjonalny, aby zachęcić pasażerów szynobusu do zatrzymania się na pewien czas w trakcie przejażdżki. Po dokonaniu inwentaryzacji i waloryzacji opracowywanej trasy zaproponowano dla większości dworców nowe rozwiązania użytkowe. Na przykład Ośrodek Postaw Twórczych idealnie sprawdziłby się w budynku dworcowym Wrocław Psie Pole głównie ze względu na bliskość dużego ośrodka miejskiego. Dojazd na zajęcia oraz cykliczne wystawy mógłby odbywać się specjalnie na tę okazję podstawianą kolejką. Na rycinach 2 i 3 przedstawiono obecne zagospodarowanie najbliższego terenu wokół budynku dworcowego oraz możliwości jego urządzenia. Dla dworca Wrocław Zakrzów nie podano żadnych propozycji nowego zagospodarowania, ponieważ była to jedynie stacja dojazdowa do zakładu produkcyjnego POLAR S.A. Z kolei ze względu na bliskie sąsiedztwo terenów sportowych, stacja Pasikurovice z niedużymi kubaturowo obiektami nadawa-

Ryc. 2. Inwentaryzacja terenu dworca Wrocław Psie Pole

Fig. 2. Inventory of the station area Wrocław Psie Pole

łaby się na bazę klubu sportowego lub zaplecze sportowe (szatnie, natryski, magazyny i inne pomieszczenia socjalne). W Siedlcu Trzebnickim dawny budynek dworca zaadaptowano na funkcję mieszkalną, przy okazji nieco go oszpecając dostawionymi dobudówkami. Z uwagi na małą atrakcyjność terenu sugeruje się pozostawienie zastanej funkcji. Z kolei przez Brochocin Trzebnicki prowadzi szlak rowerowy i dlatego zaproponowano w tym miejscu przystanek – miejsce odpoczynku dla osób korzystających z tej formy aktywnego wypoczynku. Sprawdzałaby się restauracja wraz z pomieszczeniami socjalnymi, a może nawet mini muzeum rowerowe. Najwięcej możliwości koncepcyjnych ma dworzec

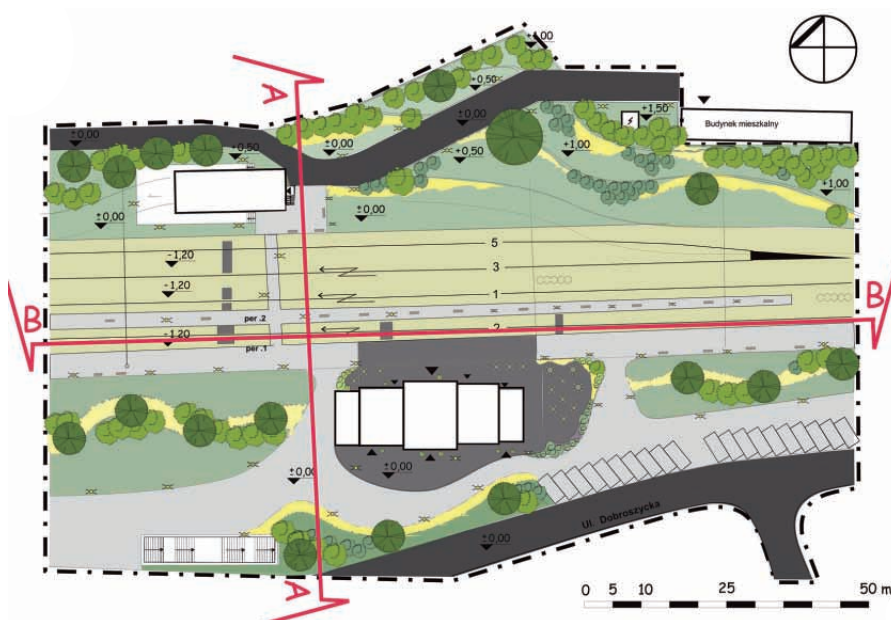
w Trzebnicy, ponieważ jest to stacja końcowa i jedna z większych na trasie. Pewne znaczenie ma również lokalizacja oraz dostępność miejsc parkingowych. Mimo, że w chwili obecnej w budynku dworcowym na parterze znajduje się przychodnia, a na piętrze mieszkania, warto byłoby zapewnić obecnym użytkownikom lokale zastępcze (nawet o wyższym standardzie), a obiekt przeznaczyć na cele restauracyjno-kawiarniano-hotelowe. Peron mógłby być wykorzystywany w miesiącach wakacyjnych na ogródek letni. Dodatkową atrakcją mogłaby stanowić np. zabytkowa lokomotywa bądź wagon ustawione na boczniicy kolejowej.

Wzbogacając i urozmaicając istniejącą ofertę prawdopodobnie udało się uczynić linię kolejową Wrocław Główny – Trzebnica nie tylko niezwykle interesującą atrakcją turystyczną, ale również nowym miejscem pracy tak dla mieszkańców wybranych miejscowości, w których są zlokalizowane poszczególne stacje, jak i okolicznych wsi. Z całą pewnością przedstawiona koncepcja wpłynęłaby na podniesienie statusu i walorów estetycznych regionu, w którym zostałyby zrealizowane.

Przypadek II – założenie pałacowo-folwarczne w Żeleźniku⁵

Case II – the palace-grange complex in Żeleźnik

Dawny zespół pałacowo-folwarczny w Żeleźniku (gm. Strzeżelin, woj. dolnośląskie) zlokalizowano w południowej części wsi. Droga obsługująca folwark wyraźnie dzieli założenie na część reprezentacyjną: pałac wraz z przyległym od zachodu niewielkim parkiem oraz folwarczną: budynki o funkcji mieszkalno-inwentarsko-magazynowej skupione wokół prostokątnego dziedzińca (ryc. 4). Teren wokół neobarokowej rezydencji jest znacznie wywyższony w stosunku do folwarku, który usytuowano od strony południowej. Część reprezentacyjna oma-

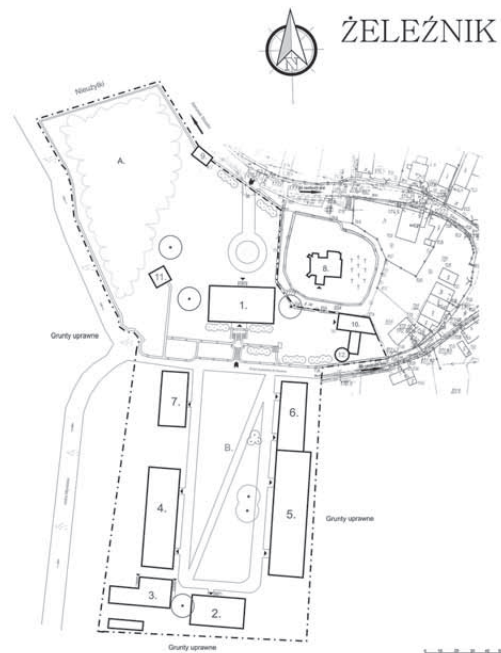

Ryc. 3. Przykładowe zagospodarowanie terenu dworca Wrocław Psie Pole

Fig. 3. Sample development of the station area Wrocław Psie Pole

Ryc. 4. Inwentaryzacja dawnego założenia pałacowo-folwarcznego w Żeleźniku

Fig. 4. Inventory of the former palace-grange complex in Żeleźnik

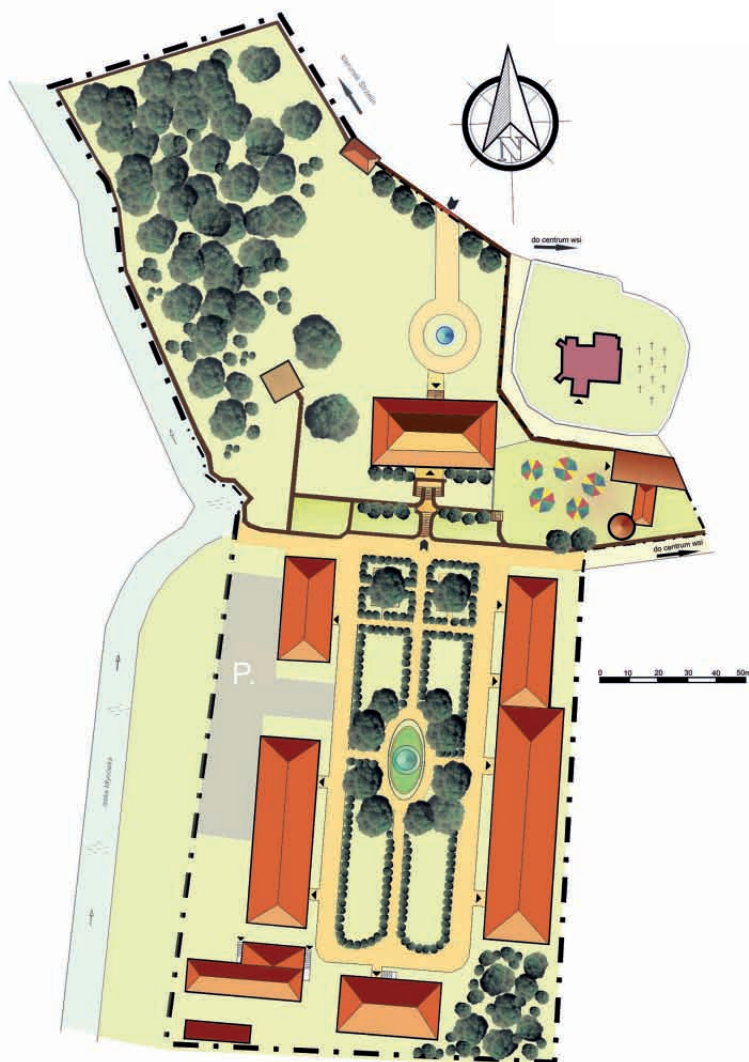
wianego zespołu od północy sąsiaduje z zabudową miejscowości, a od północnego-wschodu z małym, wiejskim kościółkiem otoczonym zażytkowym murem. Z kolei część gospodarcza z trzech stron (południowej, zachodniej i wschodniej) graniczy z polami uprawnymi. Kształt zachodniej granicy nadaje przepływająca tam rzeczka Młynówka.

Główny wjazd do pałacu zorganizowano bezpośrednio z drogi prowadzącej ze Strzelina. Przejeżdżając przez bramę widzimy na osi okazałego domostwa (nr 1) pozostałość gazonu wraz z fontanną. Od zachodu, na tle zielonej ściany parku (A) widnieją sztuczne ruiny (nr 11), natomiast we wschodnim fragmencie parceli zachowały się szklarnia (nr 10) i altana widokowa (nr 12). Od strony południowej rezydencji widoczne są solidne mury oporowe, w których umieszczono tarasy oraz schody ogrodowe. Dzięki odwołaniu się do treści barokowych stanowią one nie tylko rzadko spotykany łącznik części reprezentacyjnej i folwarcznej, interesującą formę pokonania różnicy wysokości terenu, ale również niezwykle malowniczy akcent w całym zespole. Po drugiej stronie drogi prowadzącej jedynie do folwarku, a na południowej osi pałacu, zlokalizowano właściwe podwórze gospodarcze, któremu nadano kształt wydłużonego prostokąta. Po przeciwległej stronie rezydencji i na zamknięciu jej południowej osi umieszczono spichlerz (nr 2, obecnie pustostan), zgodnie z obowiązującymi

już wówczas zasadami przeciwpożarowymi; tzn. ze względu na fakt, że konstrukcja budynku jest drewniana, a surowce w nim przechowywane łatwopalne, obiekt powinien być możliwie najdalej odsunięty od domostwa. Wzdłuż dłuższych pierzei usytuowano pozostałe zabudowania folwarczne niezbędne do funkcjonowania majątku ziemskiego. Elewację zachodnią dziedzińca gospodarczego stanowią: dawniej obora (nr 4, obecnie nieużytkowana), która bezpośrednio sąsiaduje z dawnymi oficynami mieszkalnymi (od północy – nr 7, a od południa – nr 3), które do chwili obecnej pełnią funkcje mieszkalne. Natomiast od wschodu podwórze folwarczne zamykają:

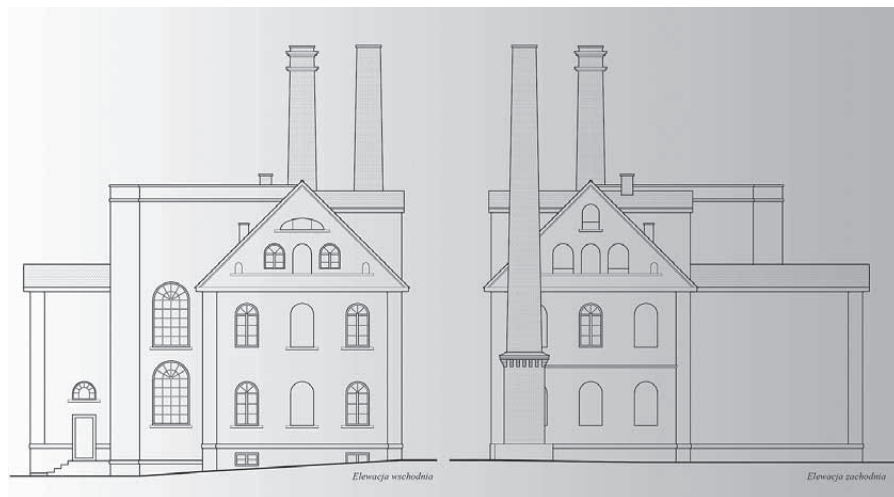
potężna obora (nr 5) i stodoła (nr 6). Oba budynki pozostają niezagospodarowane.

Współcześnie dawne założenie pałacowo-folwarczne w Żeleźniku ma dwóch właścicieli. Pałac wraz z parkiem stanowią własność prywatną, a folwark należy do Skarbu Państwa i nadzór nad nim sprawuje Agencja Nieruchomości Rolnych.

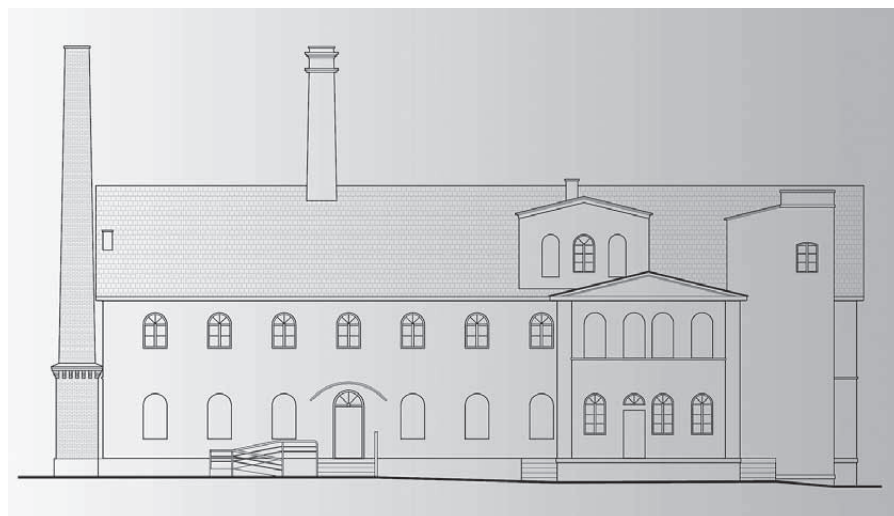
Ryc. 5. Propozycja zagospodarowania dawnego założenia pałacowo-folwarcznego w Żeleźniku

Fig. 5. Development proposal of the former palace-grange complex in Żeleźnik

Ryc. 6. Rewaloryzacja elewacji wejściowej i bocznych dawnego młyna w Gaworzycach

Fig. 6. Revalorization of the entrance and side elevations of the former mill in Gaworzycach

Mimo, że wszystkie budynki wchodzące w skład zespołu wymagają prac remontowo-konserwatorskich, to w terenie jest wyraźnie zaznaczona granica dwóch użytkowników. Własność prywatna jest utrzymana w należyтым porządku, natomiast część państwowa – w powszechnym rozumieniu niczyja – pozostaje bez śladu najmniejszego zagospodarowania, czyli ulega systematycznej degradacji.

Omawiany zespół rezydencjonalno-folwarczny został umiejętnie wkomponowany w zastany układ ruralistyczny wsi, a pałac stanowi jego oryginalną dominantę architektoniczną; charakteryzuje się czytelną kompozycją oraz interesującą, neobarokową architekturą.

Są to ważne czynniki, które przemawiają za przywróceniem temuż założeniu jego dawnej wartości oraz świetności. Ze względu na lokalizację, układ przestrzenny, architekturę istnieje wiele możliwości przystosowania zespołu do współczesnych potrzeb, jednak z całą pewnością należy założyć, że potencjalny inwestor ponownie połączy w jedno oba podzespoły.

Na rycinie 5 przedstawiono przykładowe zagospodarowanie terenu w granicach opracowania, niezależnie od zaproponowanego programu użytkowego. Propozycje adaptacyjne mogą być bardzo różnorodne, uzależnione przede wszystkim od możliwości finansowych inwestora oraz pomysłowości i zna-

jomości warsztatu rzemieślniczego projektanta. Niezależnie od tego czy powstanie tu centrum hotelowo-konferencyjne, jeździeckie, SPA, a może nawet upiększającej chirurgii plastycznej; to w pierwszej kolejności należałoby zaproponować funkcje wszystkim obiektom kubaturowym i zgodnie z nowym programem użytkowym przeprowadzić ich modernizację, rewaloryzację. Następnie powinno się zapewnić dostępność komunikacyjną tak dla ruchu kołowego (łącznie z odpowiednią liczbą miejsc parkingowych), jak i pieszego. Dopiero po właściwym zaprojektowaniu dróg, parkingów, placików gospodarczych, ścieżek, alejek spacerowych, można przystąpić do zagospodarowania terenów zielonych. Należy pamiętać, że na opracowywanym obszarze przez ostatnie dziesięciolecie nie wykonywano nawet podstawowych robót porządkowych, a zatem w tym przypadku nie chodzi tylko o uporządkowanie czy odpowiednie zabiegi pielęgnacyjne. W pierwszym etapie prac należałoby zabezpieczyć zachowane okazy zieleni wysokiej, a następnie wykonać szczegółowy projekt doboru szaty roślinnej zgodnie z nowym podziałem funkcjonalnym terenu. Szczególnie starannie powinno się opracować zieleni tarasową na murach oporowych oraz gazon z fontanną. Niemałe wyzwanie dla każdego projektanta stanowi znacznych rozmiarów dziedziniec folwarczny, który ze względu na odbywające się na nim prace gospodarcze pozostawał w przeszło-

ści przestrzenią otwartą, a w chwili obecnej należałoby go zagospodarować, ale z poszanowaniem jego dawnej funkcji. Najbezpieczniejszym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie właściwego układu dróg i ścieżek oraz interesujących kompozycji zieleni. Doskonale dopełnienie myśli projektowej stanowiłaby mała architektura – charakterystyczna tylko dla tego miejsca.

Znalezienie inwestora, zaproponowanie nowego programu funkcjonalnego oraz przeprowadzenie działań adaptacyjno-konserwatorskich stanowi nie tylko szansę przetrwania i próbę przywrócenia minionej świetności dawnemu założeniu pałacowo-folwarcznemu w Żeleźniku, ale również starania podniesienia rangi oraz atrakcyjności wsi pod względem rekreacyjno-turystycznym.

Przypadek III – budynek dawnego młyna w Gaworzycach⁶

Case III – building of a
former mill in Gaworzycy

Gaworzycy są ośrodkiem gminnym usytuowanym w północno-zachodniej części dawnego województwa legnickiego, około 15 km na zachód od Głogowa. W ich centrum, w przeszłości, założono folwark, który bezpośrednio sąsiedował z pałacem otoczonym okazałym

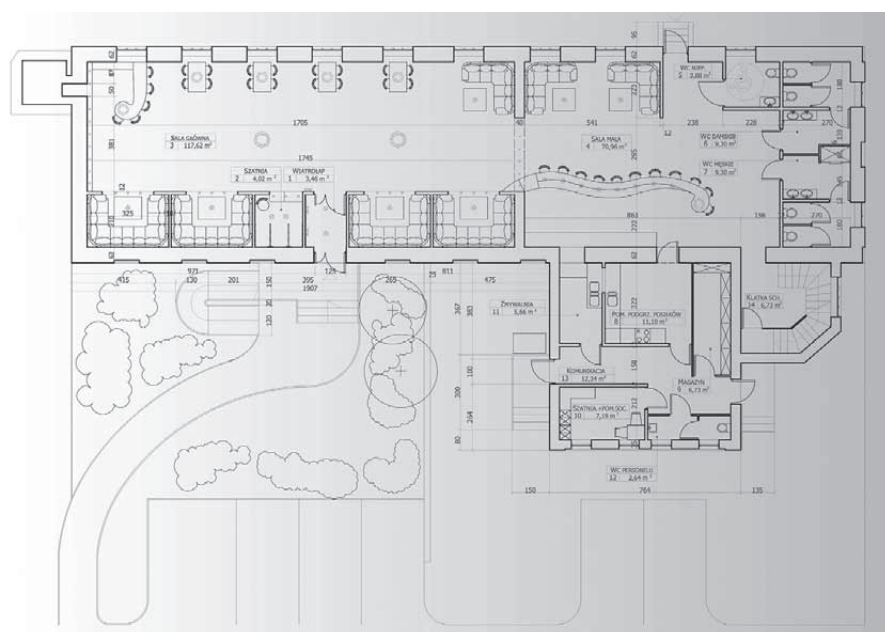
parkiem. W skład obiektów folwarcznych wchodziły m.in. zabudowania przemysłu rolno-spożywczego: gorzelnia i browaru. W wyniku przebudowy i modernizacji zespołu pałacowo-folwarcznego, która miała miejsce pod koniec XIX wieku, gorzelnię rozebrano, a budynek browaru zaadaptowano na młyn, który pracował jeszcze w latach powojennych⁷.

Gaworzycy młyn jest zlokalizowany w centralnej części miejscowości przy głównej ulicy, niedaleko Urzędu Gminy. Zajmuje niedużą parcelę budowlaną i wyróżnia się wśród sąsiadujących zabudowań maszyną bryłą z doskonale dobranym historyzującym detalem architektonicznym. Dwukondygnacyjny budynek wzniesiono tradycyjną metodą murowaną; jest częściowo podpiwniczony. Właściwa bryła ma układ jednonawowy i przykryto ją wysokim, dwuspadowym dachem (konstrukcja drewniana), krytym dachówką karpiówką. Od strony południowej widoczne są dwie zróżnicowane pod wzglę-

dem wysokościowym przybudówki. Obiekt jest wyposażony w instalację elektryczną, wodociągową i kanalizacyjną.

Ze względu na fakt, że budynek młyna znajduje się na bardzo małej działce (upraszczając można powiedzieć, że prawie pokrywa się z obrysem ścian zewnętrznych), prace adaptacyjne skupiono na bryle. Jednak celem pozyskania niezwykle cennego terenu założono likwidację istniejącego ogrodzenia, mniejszej i niższej dobudówki oraz usunięcie platform, służących niegdyś do przeładunku towarów. Na pozyskanej przestrzeni wygospodarowano kilka miejsc postojowych (w tym dla osoby niepełnosprawnej), nieduże place gospodarcze (wyodrębniona strefa czysta i brudna), strefę wejściową z zapewnioną pochylnią dla osób niepełnosprawnych oraz nieco terenu zielonego.

Prace modernizacyjno-konserwatorskie na obiekcie skupiono przede wszystkim na rewaloryzacji elewacji, w oparciu o materiały

Ryc. 7. Propozycja adaptacji parteru dawnego młyna w Gaworzycach na cele gastronomiczne

Fig. 7. Adaptation proposal of the ground floor of the former mill in Gaworzycy for the gastronomic purposes

Ryc. 8. Przykładowe wizualizacje aranżacji wybranych wnętrz dawnego młyna w Gaworzycach

Fig. 8. Sample design visualizations of the selected interiors of the former mill in Gaworzycach

wspomnianej sali dominuje bar, którego zaplecze wraz z pomieszczeniami socjalnymi dla personelu zaproponowano w zachowanej dobudówce. Po przeciwległej stronie baru wygospodarowano dodatkowo miejsca siedzące, oddzielone jedynie ścianką działową od wyjścia ewakuacyjnego. Wschodnią część parteru zajmują toalety oraz klatka schodowa, w której wnętrzu można dodatkowo umieścić windę dla osób niepełnosprawnych. Kondygnacja podziemna doskonale nadaje się na kotłownię, natomiast piętro i część poddasza – na pokoje gościnne z własnymi węzłami sanitarnymi.

Przykład gaworzyckiego młyna pokazuje, że studenci architektury krajobrazu radzą sobie tak w terenie otwartym, jak i zamkniętym, jaki z całą pewnością stanowią wnętrza budynków.

Podsumowanie

Conclusion

Zaprezentowane powyżej trzy przypadki obrazują tylko w minimalnym stopniu różnorodność zespołów architektoniczno-krajobrazowych oraz treści prac wykonywanych na wybranych obiektach, które obowiązują studentów kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu w ramach zajęć kursowych, a w trakcie, których proces twórczy skupia się głównie na umiejętnym połączeniu zagadnień konserwatorskich z działaniami

archiwalne, celem zachowania autentyczności formy i detalu (ryc. 7) oraz adaptacji wnętrza zgodnie z nowym programem użytkowym. Po licznych rozmowach w mieszkańcami, zapoznaniu się z ich potrzebami i oczekiwaniami w stosunku do tegoż miejsca, zaproponowano funkcję gastronomiczno-hotelową (ryc. 6). W południowej elewacji dawnego młyna umieszczono główne wejście, w którego bezpośrednim sąsiedztwie przewidziano szatnię.

Po przejściu przez wiatrołap znajdujemy się w jednoprzestrzennej sali restauracyjno-kawiarnianej, którą umeblowano w taki sposób, aby w razie potrzeby można by niemal natychmiast zmienić jej aranżację (ryc. 8). Jednakże w części pomieszczenia przewidziano miejsca siedzące w formie łóż – chodzi o uzyskanie klimatu tzw. klubowego. Z głównej sali, zajmującej wschodnią część budynku, przechodzi się w kierunku wschodnim do sali mniejszej. We

adaptacyjnymi do współczesnych potrzeb oraz technicznymi wymaganiami projektowymi. Zakres poszczególnych ćwiczeń jest dopasowywany przede wszystkim do ram czasowych danego przedmiotu oraz liczebności grup opracowujących zadane tematy. Jednak niezależnie od rodzaju wybranego założenia, program i harmonogram zajęć jest dobierany w taki sposób, aby studenci mogli zapoznać się z podstawowymi zagadnieniami konserwatorskimi i metodologią prac na obiektach zabytkowych lub podlegających ochronie konserwatorskiej.

Zarys metody postępowania konserwatorskiego powinien być dokładnie określony, a każdy projektant ściśle jej przestrzegać. W pierwszym etapie prac należałoby zapoznać się z historią danego miejsca na podstawie dostępnej literatury i materiałów źródłowych oraz archiwalnych. Sprawdzić i zapoznać się z najnowszymi opracowaniami naukowymi związanymi z opracowywanym tematem. Równoległe powinny być prowadzone prace w terenie polegające przede wszystkim na opracowaniu dokumentacji fotograficzno-rysunkowej, inwentaryzacyjnej oraz analitycznej dotyczącej programu użytkowego, stanu zachowania występujących komponentów, komunikacji, zachowanej szaty roślinnej itp. Następnie należałoby się zapoznać z obowiązującymi aktami prawnymi dla zadanego zespołu architektoniczno-krajobrazowego poczynając od miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego

(jeżeli go nie ma, to ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego), wytycznymi konserwatorskimi, a także pozostałymi aktami prawnymi dotyczącymi danego obszaru. Niezwykle istotną jest wnikliwa analiza, a następnie umiejętne połączenie wymagań inwestora z zaleceniami konserwatorskimi oraz oczekiwaniami mieszkańców. Dopiero po zebraniu i przeanalizowaniu zgromadzonego materiału można przystąpić do opracowywania koncepcji projektowej. Należy jednak zawsze pamiętać o historii i tradycji danego miejsca, ponieważ one zobowiązują do właściwego postępowania adaptacyjnego i projektowego.

Działania te mają na celu uświadomienie przyszłym architektom krajobrazu ważności problematyki konserwatorskiej i restauratorskiej, wskazania im metody postępowania z zabytkowymi bądź objętych ochroną konserwatorską budowlami lub zespołami, a także uwrażliwienie młodych ludzi na to, co „stare”. Ponieważ nie wszystko, co jest stare i zaniedbane, jest bezwartościowe. Nierzadko są to bardzo interesujące, chociaż niedoceniane obiekty będące świadkami minionych epok lub przynajmniej dziesięcioleci, wyróżniające się oryginalną architekturą, doskonale wpisujące się i utożsamiające z miejscem, w którym powstały. Należy zdawać sobie sprawę z faktu, że stanowią dziedzictwo kulturowe, które jeżeli zostanie całkowicie zniszczone, to utracone bezpow-

rotnie. Z tego względu tak istotnymi kwestiami są wyczuwanie i świadomość konserwatorska oraz właściwe postępowanie zgodne z zasadami konserwatorskimi.

Renata Gubańska

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Pobrano ze strony internetowej Wydziału Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji, zakładka dotycząca standardów kształcenia (źródło: <http://www.aqua.up.wroc.pl/dydaktyka/kierunek-architektura-krajobrazu/standardy-ksztalcenia/>).

² Ibidem.

³ Za: Rouba B. J., 2008, *Teoria w praktyce polskiej ochrony, konserwacji i restauracji dziedzictwa kultury* [w:] „Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce” pod red. B. Szmygina, Wyd. Politechniki Lubelskiej, Warszawa – Lublin, s. 103.

⁴ Opracowanie graficzne wykonała grupa studentów IV roku AK: Sylwia Gorzko, Anna Radwan, Justyna Woś-Ściegienko, Emilia Zemlak pod kierunkiem R. Gubańskiej, w ramach ćwiczeń kursowych z przedmiotu *Konserwacja i rewitalizacja* w roku akad. 2007/2008.

⁵ Planszę inwentaryzacyjną i koncepcję zagospodarowania wykonały studentki III roku AK: Justyna Czerwik i Agata Dubaniowska pod kierunkiem R. Gubańskiej, w ramach zajęć kursowych z przedmiotu *Projektowanie obiektów architektury krajobrazu* w roku akad. 2009/2010.

⁶ Rysunki wykonały studentki IV roku AK: Anna Szwarc i Małgorzata Sieledeczyk pod kierunkiem R. Gubańskiej, w ramach ćwiczeń projektowych z przedmiotu *Architektura przemysłowa* w roku akad. 2006/2007.

⁷ Na podstawie informacji uzyskanych w Urzędzie Gminy w Gaworzycach.

Między rozumem a intuicją. Architektura krajobrazu w teorii i praktyce Zakładu Kształtowania Środowiska Politechniki Wrocławskiej

Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak

Between mind and intuition. Landscape architecture in the theory and practice of the Division of Environmental Development of Wrocław University of Technology

Architektura krajobrazu – wymyślanie czy poszukiwanie?

Landscape architecture –
inventing or search?

Ostatnie sto lat nie było dobre dla architektury. Szkoły architektury nie znalazły sposobów nauczania sztuki budowania, która byłaby skuteczna (...) Nie jesteśmy zachęceni do zobaczenia lub odczuwania całości. Zajmujemy się częściami, ale rzadko zajmujemy się sposobami, na jakie rzeczy splatają się ze sobą, łączą się i stapiają (...), a zrównoważenie jest postrzegane jako coś, co można osiągnąć wymyślając technologiczne zabawki [Alexander 2008].

(...) czołowi architekci i – jak uważam – wielu zajmujących się edukacją wciąż kurczowo trzymają się wizji nieograniczonej kreatywności, żywiąc złudzenia, że architekci wciąż zachowują wolność tworzenia mniej więcej tego, czego chcą i że zawsze mogą liczyć na wsparcie technologicznych nowinek [Bennets 2008].

Powyższe wypowiedzi diagnozują stan umysłu twórców architektury, ale odnoszą się również do współczesnej architektury krajobrazu, równie chętnie epatującej nowoczesnymi technologiami i traktującej „odczuwanie całości” jako przeszkodę dla „nieograniczonej kreatywno-

ści”¹. Wizualna atrakcyjność dzieła architektonicznego bywa zaletą, ale zbyt często wynika z chęci artystycznej ekspresji, a nie dojrzałego namysłu nad sensem funkcjonalnym i treścią dzieła.

Architektura (w tym architektura krajobrazu), jak mało która dziedzina twórczości, zasadza się na łączeniu twórczej wyobraźni ze zdroworozsądkową praktycznością. Twórcy uznani za wielkich z reguły poszukują „najwłaściwszego”, a nie wymyślają „najpiękniejsze”. Traktując architekturę jako język wypowiedzi i środek komunikacji społecznej dążą do rozwiązań oryginalnych, ale przede wszystkim zasadnych, będących najwłaściwszym rozwiązaniem zadania projektowego i czytelnym znakiem w przestrzeni. Dojrzały projektanci tę „skuteczną sztukę budowania” opanowują niemal bezwiednie, ale przeciętny absolwent szkoły architektury może mieć z tym trudność, gdyż nauczyciele zawodu rzadko weryfikują twórcze wizje studentów przy użyciu obiektywnych kryteriów.

Nie nam oceniać czy Zakład Kształtowania Środowiska Politechniki Wrocławskiej, zajmujący się od lat „architekturą w krajobrazie”, obrał optymalną drogą w łączeniu wizjonerstwa i racjonalności. Na pewno nasze poszukiwania przejawiają się w poglądach na temat uprawiania nauki, projektowania i nauczania:

- w sferze metodologicznej – opowiadamy się za nierozdzielnością twórczej ekspresji i zobiektywizowanym analizowaniem zjawisk;
- w sferze systemu wartości – żyjemy przekonaniem, że nadrzędną zasadą w projektowaniu nie może być ani dogmatyczna konserwacja środowiska kulturowego, ani manifestowanie nowatorstwa, lecz kierowanie się kontekstem, czyli relacjami zachodzącymi w (szeroko rozumianym) krajobrazie²;
- w sferze „filozoficznej” – umacniamy świadomość, że współczesne działania w środowisku powinny bazować na paradygmacie ekologicznym i zasadach zrównoważonego rozwoju.

Zakład Kształtowania Środowiska – dwie dekady nauki zrównoważonego rozwoju

Division of Environmental Development – two decades of learning and teaching sustainable development

Afirmacja postaw proekologicznych datuje się w świecie zachodnim od czasu fermentu kulturowego i buntu młodej generacji końca lat 60. XX w. W działalności badawczo-projektowej Wydziału

Architektury Politechniki Wrocławskiej takim zaczynem stało się utworzenie w 1971 r. Zakładu Struktur Usługowych Osadnictwa, pod wpływem prof. dr hab. inż. arch. Mirona Sikorskiego. W połowie lat 80. XX w. jednostka ta została przekształcona w Zakład Kształtowania Środowiska. Od początku działalności była ona zorientowana na ekologiczne aspekty architektury i planowania przestrzennego. Zaowocowało to koncepcją projektową „Eko-osiedla” w Kowarach oraz planami utworzenia międzyuczelnianego podyplomowego studium „Kształtowanie terenów zieleni”. Obydwa projekty z powodu stanu wojennego nie doczekały się realizacji, ale przyspieszyły formowanie „tożsamości krajobrazowej” Zakładu³.

Kluczowym wydarzeniem stała się zorganizowana w 1992 r. przez Zakład wystawa pt. *Promenady wrocławskie* oraz towarzysząca jej konferencja *Konfrontacje w krajobrazie – Parki, promenady, ogrody* uwieńczona listem otwartym do prezydenta Wrocławia. Zawarte w piśmie postulaty – które zbiegły się w czasie z ogłoszeniem Agendy 21 oraz świątowej Deklaracji w sprawie zrównoważonego rozwoju – stały się motywem przewodnim wszystkich działań Zakładu i sprecyzowały kierunek jego przyszłych prac.

Działając w duchu Agendy 21 dr hab. Alina Drapella-Hermansdorfer (nowy kierownik zakładu od 1996 r.) postawiła na interdyscyplinarność. Sformowała zespół zło-

żony z ludzi o rozmaitych zainteresowaniach i postawach badawczych – od historii przez ekologię i filozofię zen po zachodnią pragmatykę – reprezentujących różne poglądy na wartości i kształtowanie środowiska.

W kontekście opisanych postaw trzeba postrzegać inicjatywy Zakładu Kształtowania Środowiska z dwóch ostatnich dekad zogniskowane wokół idei „zrównoważonego projektowania” i oparte na współpracy ludzi z różnych środowisk⁴. Odnotować należy: powołanie do życia w 1993 r. studium podyplomowego architektury krajobrazu⁵; organizowanie w różnych częściach Europy seminariów wyjazdowych (pod hasłami „Ogrody świata”, „Krajobrazy XXI wieku”, „Miasta nad wodą”)⁶; prace nad utworzeniem kierunku architektura krajobrazu na Akademii Rolniczej we Wrocławiu⁷; międzynarodowe konferencje nt. planowania w kontekście zrównoważonego rozwoju; prace projektowe i badawczo-projektowe prowadzone z udziałem specjalistów różnych dziedzin, mające na celu podniesienie jakości środowiska we Wrocławiu i regionie dolnośląskim⁸. Interdyscyplinarny charakter mają też seminaria zakładowe, które czasem przybierają postać debaty.

Najnowsze działania Zakładu wiążą się z poszukiwaniem rozwiązań systemowych służących wdrażaniu i nauczaniu zasad zrównoważonego rozwoju: jest to przede wszystkim inicjatywa *Wrocławskiej Karty*

Krajobrazowej z 2009 r.⁹ oraz sformułowany rok później program nauczania architektury zrównoważonej.

Projektowanie architektury krajobrazu: między rozumem a emocją

Design of landscape architecture: between reason and emotion

Formuła wypowiedziana w XV w. w kontekście sztuki budowania: *ars sine scientia nihil est* („sztuka bez nauki jest niczym”) do dziś zachowuje aktualność. Oczywiście pojęcie „nauka” zmieniło się diametralnie. Arytmetykę i geometrię jako miarę wartości zarzucono, lecz rozum i wiedza wciąż determinują projektowanie architektoniczne i wyznaczają granice architektury jako „skutecznej sztuki budowania” – mającej racjonalną funkcję i konstrukcję, uświadomioną treść i adekwatną do niej formę, ekonomiczne i społeczne uzasadnienie. Oczywiście, projekt architektoniczny rzadko jest wynikiem beznamiętnego rozumowania. Inwencja architekta z zasady łączy percepcję (opartą na zmysłowym i rozumowym postrzeganiu rzeczywistości) oraz intuicję (wydobytą z wizji projektowej z pokładów podświadomości). Proces twórczy jest efektem wysilenia rozumu

i uaktywnienia emocji¹⁰. Peter Zumthor napisał: *Siła dobrego projektu tkwi w nas i w naszej zdolności postrzegania świata za pomocą uczucia i rozumu. Dobry projekt architektoniczny jest zmysłowy. Dobry projekt architektoniczny jest mądry*¹¹. Niewątpliwie bardziej „emocjonalny” bądź „racjonalny” styl projektowania jest prywatną sprawą twórcy, ale w procesie nauczania projektowania – już nie. Oryginalność i nowatorstwo za wszelką cenę, nie wiążące się ze zrozumieniem istoty zadania projektowego, szkodzą studentowi w opanowywaniu sztuki projektowej nie mniej, niż bezrefleksyjne powielanie gotowych wzorców.

Nauczanie projektowania oparte na zrównoważeniu rozmysłu i przeczuciach cechuje wszelkie działania edukacyjne Zakładu. Na jednej „rozumowej” szali kładziemy umiejętność dostrzegania istotnych uwarunkowań i formułowania na ich bazie uzasadnionych rozwiązań. Nasz student osobiście bada i dokumentuje teren opracowania, przeprowadza studia przedprojektowe (w zakresie uzasadnionym przez charakter zadania), sporządza analizy posługując się określoną metodą¹², na racjonalnych wnioskach opiera ideę i koncepcję projektową (program użytkowy, relacje z otoczeniem, formy i treści) uwzględniając postulaty zrównoważonego rozwoju. Drugi, „intuicyjny” biegun wiąże się z uruchamianiem wyobraźni i poszukiwaniem innowacyjnego rozwiązania problemów wyłonionych w trak-

cie analiz – dla osiągnięcia właściwej sugestywności dzieła i znamion indywidualności. Służą temu zadania projektowe bliskie studentowi (np. związane z jego miejscem zamieszkania lub pasjami), a przede wszystkim podejmowanie tematów wolnych od presji uwarunkowań (np. ekspozycja na festiwal sztuki ogrodowej). Wyobraźni i myśleniu projektowemu może też sprzyjać przebieg zajęć – spotkania seminaryjne (np. prezentacje studiów z literatury i wybranych problemów projektowych), konsultowanie projektów w szerokim gronie, czasem praca w systemie warsztatowym – właśnie w trakcie takich działań uczestnicy podejmują dyskusję, argumentują swoje racje, ale też zyskują pożywkę dla odkrywczych skojarzeń i pomysłów.

Nauczanie odwołujące się do rozumu i intuicji, służy formowaniu projektanta z wyobraźnią, ale krytycznego i docieklivego zarazem. Co więcej, doświadczenia zdobyte na rozumowej ścieżce projektowania wspomagają funkcjonowanie intuicji: doskonałą proces „nieświadomego myślenia”, przyspieszają rodzenie się pomysłów (jak mawiał pisarz George H. Jackson: „intuicja to rozum, który się spieszy”)¹³ i sprawiają, że intuicyjne rozwiązania stają się coraz bardziej trafne, lepiej dostosowane do potrzeb użytkownika i kontekstu środowiska. A właśnie owo dostosowanie – „kontekstualność” – stanowi główne kryterium wartościowania architektury. Warto przywołać pogląd słynnego Gianlo-

renzo Berniniego (1598–1680), który twierdził, że każde zadanie artysty wymaga odrębnego traktowania, a te same formy mogą być dobre albo złe – w zależności od zadania, sytuacji, otoczenia.

Strategia dydaktyczna Zakładu Kształtowania Środowiska

Teaching strategy of
Division of Environmental
Development

Aby skutecznie uczyć „architektury w krajobrazie” ZKS opracował „ścieżki przedmiotowe” tzn. bloki zajęć dostosowane do trzech odrębnych programów nauczania: na kierunkach „Architektura i Urbanistyka”, „Gospodarka Przestrzenna” oraz na studiach podyplomowych „Architektura Krajobrazu”.

Student „Architektury i Urbanistyki” z ofertą Zakładu stykał się dwukrotnie. Na II roku podczas zajęć *Architektura Krajobrazu* „opanowywał rzemiosło”. Przez 4 tygodnie opracowywał zadanie pt. *Wyspa*, adaptując rzeczny barkę transportową na przestrzeń publiczną, która miała podnieść jakość nadodrzańskich bulwarów Wrocławia. Następnie projektował *Ogród Architekta*, osadzony w realiach kampusu Wydziału Architektury. W obu wypadkach konieczność dostrzegania kontekstu mitygowała „nieograniczoną kreatywność”, ale nie pomysłowość. Stopniowo dozowane zadania studialne i analityczne (w przypadku *Wyspy* elementarne, w *Ogrodzie* – rozszerzone) oswajały studentów z metodologią projektowania, skłaniały do weryfikowania „szalonych” wizji lub wręcz przeciwnie – podsuwały pomysł na formę i treść. Zajęcia na V roku w ramach *Studium projektowego* to „sprawdzanie mistrza”. Studenci zajmowali się projektem ekspozycji na festiwal ogrodowy w Chaumont-sur-Loire – zadaniem pozornie łatwym, bo odebranym od uwarunkowań kontekstu miejsca, ale wymagającym wysilenia inwencji i rozumu. Projekt festiwalowy polegał bowiem na wyartykułowaniu idei (twórczo odniesionej do tematu narzuconego przez organizatorów), na zaaranżowaniu boksów wystawowych sugestywnymi środkami (adekwatnymi do wyrażanej treści), a także na respektowaniu pragmatycznych wymogów (takich jak limit kosztów, bezpieczeństwo, trwałość).

Podobną ścieżkę – od zapoznania metod do opisu twórczego myślenia – przemierzali studenci „Gospodarki przestrzennej”. Na II roku, w ramach przedmiotu *Architektura i ekologia krajobrazu*, poznawali podstawy „zagadnień krajobrazowych” wykonując studia i analizy rozległych terenów we Wrocławiu w różnych skalach. Efekt tych prac stanowiły recenzje istniejących planów zagospodarowania, wnioski i koncepcje własne. Na roku IV

uczestnicy zajęć z *Ochrony i zarządzania zasobami środowiska* oraz *Kształtowania i ochrona środowiska* koncentrowali się na zagadnieniach dużej skali. Rozwiązując realne problemy miast i aglomeracji projektowali *Systemy zieleni miejskiej*, *Zielone pierścienie wokół miast*, *Plany krajobrazowe*, co wymagało zarówno umiejętności systemowej analizy, jak też kreatywności w dochodzeniu do koncepcji projektowej¹⁴.

Ten logiczny ciąg zadań edukacyjnych został przerwany wprowadzeniem dwustopniowego systemu studiów (część przedmiotów wypadła z programu nauczania), ale po powołaniu do życia specjalizacji *Architektura zrównoważona* powstały warunki do bardziej skutecznej kształtowania pro-środowiskowej świadomości (i podświadomości) przyszłych projektantów.

Szczególne wyzwania w pracy dydaktycznej Zakładu stanowią dwuletnie studia podyplomowe *Architektura Krajobrazu*, ukierunkowane na wyrabianie umiejętności projektowych. W myśl uchwały Rady Wydziału w studiach tych mogą uczestniczyć jedynie osoby z „wykształceniem kierunkowym”, ale okoliczność ta w niewielkim stopniu ułatwia nauczanie projektowania, gdyż owo „wykształcenie kierunkowe” to nie tylko specjalizacja w dziedzinie architektury, gospodarki przestrzennej czy wzornictwa przemysłowego, lecz również ukończone studia na wydziałach przyrodniczych, rolniczych, ogrodniczych. Czy absol-

wenta leśnictwa bądź biologii można w dwa lata nauczyć projektowania? Nasze doświadczenia – wyniesione z dziesięciu edycji studiów – pozwalają twierdzić, że to jest możliwe. I w tym przypadku nauczanie prowadzi od podstaw rzemiosła projektowego (nauka zasad kompozycji przestrzennej, rysunku projektowego, metody studiów i analiz) do zadań wymagających inwencji i dojrzałego formułowania założeń programowych. Uczestnicy w kolejnych semestrach rozwiązują *Ogród przydomowy*, *Miejską przestrzeń publiczną* i *Wielkoskalową strukturę krajobrazową*, by w semestrze czwartym opracowywać projekt końcowy stanowiący zreasumowanie doświadczeń i „opis mistrzostwa”. Podstawowy zakres opracowań projektowych określają harmonogramy, zaś szczegóły są różnicowane adekwatnie do potencjału umiejętności. Np. przy formułowaniu programu funkcjonalno-przestrzennego od ogrodnika oczekujemy rozwiązań przynajmniej poprawnych, od architekta – innowacyjnych. Poprzez podejmowanie tematów bliskich projektantowi (np. związanych z miejscem zamieszkania) i inicjowanie dyskusji staramy się, aby uczestnicy zaangażowali emocje w proces projektowania, co sprzyja uruchamianiu intuicji twórczej. Jednocześnie kształtujemy myślenie projektowe stawiając pytania o sens przyjętych rozwiązań, oczekując racjonalnych uzasadnień i argumentując nasze krytyczne opinie wyrażane w trakcie korek-

ty prac. Kładąc nacisk nie na talent, lecz umiejętność „projektowego myślenia” staramy się, aby nawet średnio uzdolniony absolwent mógł sporządzać profesjonalne projekty zagospodarowania terenów zieleni.

Konkluzje

Conclusions

W procesie nauczania architektury (krajobrazu) być może najważniejsze jest, aby stworzyć studentowi pole popisu dla wyobraźni, ale jednocześnie stawiać pytania o sens tego, co podpowiada intuicja – pomagając w „zrównoważonym” rozwijaniu osobowości twórczej. Talent i wyobraźnia są „darem bożym”, który wymaga rozumnego doskonalenia. Dlatego:

- myśl „kontekstualnie” – dostrzegaj uwarunkowania środowiska, analizuj jego struktury, odczytuj istotne zależności;
- dostrzegaj całość, a nie tylko część; wykraczaj myśleniem poza zadany „teren opracowania”, bo tam tkwi potencjał Twojego projektu;
- rozwiązuj problemy – nie „ornamentuj świata”; traktuj projektowanie jako podejmowanie interwencji, usprawnianie sposobu funkcjonowania, uczytelnianie struktur;
- kieruj się racją użytkownika, a nie własnym ego;
- kieruj się zasadą zrównoważenia – w znaczeniu branżowym

(*sustainable development*) i potocznym; poszukuj harmonii, dąż do hierarchicznego uporządkowania, unikaj bezzasadnej ekstrawagancji;

- staraj się osiągnąć (artystyczną) „siłę wyrazu” i siłę przekazu stroniąc od łatwizny, sztuczek, gotowców; poszukuj najwłaściwszych sposobów pobudzania zmysłów i intelektu użytkownika przestrzeni.

Artur Kwaśniewski
Łukasz Dworniczak

Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Przypisy

¹ Niewielu publicystów poddaje krytycznej ocenie współczesne realizacje. Poziom absurdów w kształtowaniu przestrzeni miejskiej Wrocławia (z punktu widzenia osób niepełnosprawnych) trafnie opisała Anna Rumińska, *Uniwersalny dizajn*, Wrocław 2008.

² Krajobrazem nie jest jedynie panorama gór, sceneria leśna, czy polana parkowa, lecz również struktura urbanistyczna, przestrzeń ulicy, otoczenie budowli. Czytelną wykładnię pojęcia daje Europejska Karta Krajobrazowa z 2000 r.

³ Osiedle w Kowarach obejmowało zespół „ekologicznych” domów jednorodzinnych, które miały powstać jako obiekty wzorcowe; całość projektu koordynował prof. Witold Lipiński (1982-1983), zakład zaś reprezentowała Grupa Bios (Alina Drapella-Hermansdorfer, Paweł Osielski, Waldemar Sobolewski).

⁴ Por.: Drapella-Hermansdorfer A., *Architektura krajobrazu na Politechnice Wrocławskiej* „Przymat”, nr 3/2000 (128), http://przymat.pwr.wroc.pl/Przymat_128/128arch.html.

⁵ Dwuletnie studia podyplomowe – organizowane do dziś niemal bez przerwy (aktualnie odbywa się 10. edycja) – są adresowane do absolwentów wydziałów i kierunków architektonicznych lub projektowych (budownictwo, ASP) oraz wydziałów i kierunków rolno-leśnych lub przyrodniczych; kadre wykładowców stanowią zarówno pracownicy Politechniki Wrocławskiej, jak też przedstawiciele innych uczelni i instytucji. Bliższe informacje: www.krajobraz.wroc.pl/studium.

⁶ Serię seminariów zagranicznych zapoczątkował wyjazd badawczy na EXPO 2000 w Hanowerze, poświęcone problematyce zrównoważonego rozwoju. Pojawiała się ona obok zagadnień krajobrazowych w kolejnych corocznych seminariach organizowanych na terenie Niemiec, Austrii, Francji, Danii, Szwecji, Hiszpanii, Portugalii, Wielkiej Brytanii, Włoch.

⁷ Pracownicy ZKS końca lat 90. XX w. uczestniczą w Radzie Programowej i zajęciach dydaktycznych kierunku Architektura Krajobrazu na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu (wcześniej Akademii Rolniczej we Wrocławiu)

⁸ Wybrane opracowania badawczo-projektowe: Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy we Wrocławiu (2001-2003); Strategia rozwoju portów i przystani żeglarsko-motorowodnych na obszarze Wrocławskiego Węzła Wodnego (2004); Koncepcja programowo-przestrzenna Ogrodu Chińskiego we Wrocławiu (2007); Strategia Rewaloryzacji Parku Szczytnickiego we Wrocławiu (2008); Koncepcja szlaków turystycznych w Karpaczu (2008). Większość projektów realizowano pod kierunkiem dr hab. Aliny Drapelli-Hermansdorfer i dr. Pawła Ogielskiego.

⁹ Podpisana przez uczestników międzyuczelnianej konferencji „Krajobrazy Europy – planowanie czy generowanie chaosu?” – Wrocławska Karta Krajobrazowa głosi konieczność *zintegrowania dyscyplin związanych z gospodarką przestrzenną i podjęcie kompleksowych badań nad krajobrazem, a także opracowanie Polskiej*

Polityki Krajobrazowej, która określi kierunki i zasady współpracy międzysektorowej w tym zakresie.

¹⁰ Nt. teorii twórczości Carla Gustawa Junga i psychologicznych uwarunkowań procesu projektowego zob. P. Trzeciak, 1988, *Historia, psychika, architektura*. PIW, Warszawa, s. 120.

¹¹ Zumthor Peter, 2010, *Myślenie architektem*. Karakter, Kraków, s. 65.

¹² Metoda zakłada trzy fazy analiz (charakterystyka zasobu, ocena i wnioski) w odniesieniu do czterech aspektów: układu funkcjonalno-przestrzennego, środowiska przyrodniczego, środowiska kulturowego, układu kompozycyjno-krajobrazowego).

¹³ Obydwa cytaty za: Dorota Krzemionka, *Niech przemówi intuicja*, „Charaktery” nr 2/2011, s. 16, 18.

¹⁴ Opisane „ścieżki przedmiotowe” realizowano w ciągu kilku ostatnich lat. Uwagi na temat programów nauczania w początku dekadę przedstawił O. Mycak, 2005, *Idea zrównoważonego rozwoju a praktyka edukacyjna w zakresie architektury i urbanistyki* [w:] A. Drapella-Hermansdorfer, K. Cebrat (red.), *Oblicza równowagi. Aspects of Equilibrium (...)*, Wrocław, s. 575-581.

Literatura

1. Alexander Ch. 2008, *The unspoken Assumption and its Antidotes*, [w:] Roaf S., Bairstow A. [red.] The Oxford Conference: a re-evaluation of education in architecture. WIT Press, p. 3.
2. Benets R., 2008, *Reasserting the architect's position in pursuits of sustainability*, [w:] Roaf S., Bairstow A. [red.] The Oxford Conference: a re-evaluation of education in architecture. WIT Press p. 11.

Summaries

Problems

Features Study of the Social Area in the Housing Environment – Methodological Proposals

The article presents the method used in the research program conducted in 2006-2009, which issue was related to the functioning and evolution of the open spaces in the residence environment having the characteristics of the social space. There has been studied the relationships between man and the environment of residence, referring to the impact of the land development method and its impact on human behavior and feelings. The research area consisted of some settlements incurred in the 70's and 80's of the Twentieth century in Wrocław.

The dependence image based on the analysis of the functional, territorial, interactive and visual characteristics of the space. Here was briefly presented the key elements of the research methodology, adopted units of analysis and directions for the procedure in the scientific use of the obtained results to develop a (target)

a zone model of the open spaces on housing estates, which could be the basis for the development programming of these areas.

The selected elements of research results illustrating the accepted units of analysis are shown in the example of a residential housing complex in the estate Pilczyce in Wrocław.

Aleksandra Lis

The Role of Landscape Architect in the Creation of Space in the Rural Areas

The landscape consists always of two extremely sensitive activity systems: the natural and cultural system. They are inextricably connected and demonstrate the value of landscape. Today, we can very quickly change our immediate environment, but we know that reconstruction of that what was once is practically impossible. Paradoxically, in today's democratic is highly valued right to property, and often completely ignored the public interest. It is therefore extremely important role of the landscape architect in order to eliminate the negative phenomena. Given that the landscape needs to be protected and aware planning and the fact that it is a common heritage the Voivodeship Government went to meet the expectations and imple-

ments a program entitled. "Renewal of the Lower Silesian Village"

The village renewal is the largest and longest running regional program of activation of the local communities. The program was launched in the voivodeship Opole in 1997. It is based on the long-term planning strategy for the beneficial enterprises on the level of a village council office. The solutions and methods developed in the voivodeship Opole have gained followers across the country. The program is successfully implemented in the voivodeship Pomerania (Pomorze) and Silesia (Śląsk), and from 2009 also in the voivodeship Lower Silesia (Dolny Śląsk). The aim is to create a favorable environment for present and future generations in relation to the little homelands in an increasingly globalized world. Our Lower Silesian program "Renewal of the Lower Silesian Village " supports activities that serve to initiatives aimed at the activation and integration of rural communities. Renewal of Village as a program supported by the Voivodeship Government is also an alternative, a concrete proposal against the trend to urbanization of village and also a chance for preserving the existing character of that without resignation of the use of the achievements and successes of the modern world.

Bogusław Wijatyk

Landscape Ecology

Ecological Education and Landscape Architecture

The eternal exploration of Nature, the brutal interference with her rights, economic determinism in the name of pervasive consumerism, make that we violate the foundation of our existence – living in symbiosis with Nature. And here, precisely, is a huge space for action in the area of “environmental education”. Promoting the objectives of sustainable development and environmental protection the Department of Education has partnered with the Institute of Landscape Architecture, Wrocław University of Environmental and Life Sciences, which result is program realization of “Grey into green”. The program subject is “greening” of sites for educational institutions by: trees, shrubs and ground-cover plants planting (including the creation of so-called. “green screens”, thematic gardens, ornamental greenery planting), the realization of elements of the “small architecture” related to the arrangement of green zones (such as trellises, pergolas, retaining walls, support for plants) and the rescue and care work in the existing tree stand. This is a program that not only enriches the aesthetics of places, but also improves the safety conditions

of charges living in schools and kindergartens.

Krzysztof Czaja

Presentations

Conservation Recognition of the Architectural, Landscape and Cultural Values of the Tenaille Fort Prusy in Nysa

The fort “Prusy” is an impressive for its size citadel of the Nysa fortress of the 18th century. Rarely met in other parts of our country the tenaille trace works of the major fortifications of the defensive work and a good status of preservation, even the eighteenth century fort elements qualify it to take under the special protection.

The centre of the defence setting-up of the Fort Prusy is a five-pointed star surrounded by a dry main moat. Behind it is a ring of ravelins and counterscarps. From the outside, the second dry moat with the shaft on counterscarp runs and only on fragments preserved by a hidden road. In the north, before the ravelin Pomorze are the remains of flashes

Diericke. In the southern part run two connecting shafts to the Bombardier Fort and External Jerusalem Ramparts. The construction of the fort which was started in 1743 was completed in 1745, then it was expanded and modernized several times, until the eighties of the nineteenth century.

Built to defend and deter, raw in its military function was patinated over time. Although the sun, water, and further green significantly deformed its historical form it arouses admiration and interest for its creators. On one hand, today we would like to see ravelins, salients and counterscarps in their original form, and even live staging of the historic battle on their reconstructed slopes. On the other hand, the invasive green-clad fortress attracts us with its mystery, it becomes a place of rest, not only to commune with history, but also with nature.

The area of the fort is also an excellent training ground for teaching of students the development of conservation plans and implementation of project work, where the space formed with a human hand is filled with green areas with large natural and landscape values, but also with green threatening the structure of walls and slopes.

The author has made an important substantive contribution to the preparation of materials which enable to enter the facility in the register of monuments

Jerzy Potyrała

Preservation of the Cultural Heritage in the Rural Areas

The beauty and uniqueness of country lies in its character, shaping the space, existing buildings, as well as the surrounding landscape. Hence it is important to properly recognize all the elements, and specify dependencies that occur between them. This gives basis to the demarcation of the main directions of the correct and harmonious development of the space of the entire locality.

In this paper the assumptions have been presented, which guided the development of village development plans, course of conduct which was adopted for field work and the scope of the study papers. Works were carried out in 2002-2008 in the province of Lower Silesia and Opole. There were different rules of the villages' selection in different provinces the method of preparation and the final effect in the form of the submitted documents remained unchanged.

Summary consists of proposals concerning the different provinces, both the differences that could be observed in the studied villages, and repeated elements, the approach to the problem of local communities to improve the environment in which they live and the quality of the ongoing projects. It is important that, as in this work were involved as many as possible people and institutions that it is an ongoing process, and the same development plan includes the entire village.

Satisfying social needs included in the plan or project the natural both

and culture landscape must be properly shaped and not lose anything of its quality and form.

Zbigniew Kuriata

Irena Niedźwiecka-Filipiak

Shaping of the Urban Green Areas of the City Wrocław Within the 10 Years of Activity of the Management of Urban Greenery

Wrocław has long been seen as a green city, and its individual settlements grew in its realizations parts of the garden city. Beginning of the nineteenth century was a milestone when it began to appoint units involved in the shaping and management of green areas (i.e. Construction Deputation, Beautifying Commission or Promenades Deputation). As a result of their operations arose in the city promenades, wooded avenues and parks. During this period, began the development of green areas system as rings and wedges. This system on the map of Wrocław, we can see even today, and the fundamental document defining its formation is Study of Conditions and Directions of Spatial Development.

Since the beginning of 2000, in order to improve the quality and standards of urban greenery, a specialized managing, investing and co-ordinating unit was created in Wrocław, for the development of urban green areas – Green Municipal Board. Under the supervision of the

Board is currently about 39% of the total area of green areas in the city, including urban green areas representing 13% (45 parks, 147 greens, street green and woodlands), as well as urban agricultural lands.

The authors of the paper approached the theme of development of green and natural landscape in Wrocław in the time frame of ZZM activity. The study focused on issues such as areas management, the scope of work of unit, funding, completed realizations and planned investment and cooperation with scientific environment in Wrocław.

Joanna Koniecka, Szymon Rozalski

Materials

Building and Decorative Stones in Lower Silesia

Stones used as both building and/or decorative material represent three genetic groups of rocks: magmatic, sedimentary and metamorphic ones. Each of them is characterized by their very specific mineral composition and their internal structure too. Various kinds of rocks were and still are exploited in Lower Silesia, as well in the Sudetes Mountains as on the Sudetic foreland. One of the most popular and very well known rocks are granites. Very special kind of granite characterized by pink colored feldspar is exploited in Szklarska Poręba, near Jelenia Góra (Sudetes Mountains). On the Sudetic foreland

gray colored granites are exploited on the area between Strzegom and Sobótka, in the vicinities of Strzelin, and in Kośmin near Niemcza. Sandstones used as decorative material occur in several areas of Lower Silesia. High quality red colored variety is exploited between Nowa Ruda and Słupiec. Yellow and beige colored rocks occur in Żerkowice, Wartowice and Czaple near Bolesławiec. Another variety of sandstone in various colors occurs in Stołowe Mountains (part of the Sudetes Mountains) near Radków, Długopole and Szczytna Śląska. Slightly metamorphosed limestone, which on the cross section shows very picturesque design is exploited in another part of the Sudetes Mountains near Wojcieszów. Marble is a kind of metamorphic rock, which for a long time is exploited in both the Sudetes Mountains and on the Sudetic foreland. In the mountainous region, white, pink and green colored marbles occur in the southern part of the Kłodzko district, near Stronie Śląskie. Quarries of white, gray, yellow and black colored marble is located in Sławniowice (eastern Sudetes) and in Przeworno, near Strzelin (Sudetic foreland). Serpentinite is a green colored metamorphic rock, mostly used as decorative stone. It is exploited from prehistoric times till now in the vicinities of the Ślęża Hill near Sobótka, mainly in Nasławice on the Sudetic foreland. All the mentioned above rocks were in the past and very recently are commonly used as both building and/or decorative material in many towns of Poland, Germany, Czech Republic, Slovakia and Hungary. Some examples of sculptures and buildings made of

these stones are given on the photos attached to the text.

Marek W. Lorenc, Sławomir Mazurek

City Landscape Illumination on an Example of Lyon

Art of illumination came from the phase of the artistic lighting of buildings and became a part of integrated planning studies, taking the typical for them methods of treatment. They lead to change the overnight image of whole cities or other units of landscape, changing both their compositional and functional layout. They are not just stressing what is emphasized in the day, but they bring out sometimes from the darkness the surprising features of the "everyday landscapes", create new spatial differentiators, enable a specific recycling of the neuter, neglected, avoided spaces.

Obtainment of the desired illumination effect is the result of a series of actions and choices made at different stages of the project. Increasingly, it is necessary in this respect close cooperation of architects, landscape architects and designers of light, united by a common sense of artistry, technical knowledge and ethics, whose primary canon is responsibility.

Often, moderation, a reference to the noble simplicity and restraint in the space shaping with light may be the best way for night creation. This is demonstrated by the judges election at international competitions rewarding primarily for sensitivity to the environment, sustainable design

and the art of changing the image of place. Recognition also gain these projects, in which light is the "mediator", influence positive the space, its identity, encourages to meetings and social interaction, shows the ordinary elements in an extraordinary way. Key criterions for assessing the implementation are efficient use of energy and innovative technical solutions.

The implementation of artificial light should be the result of professional and interdisciplinary design process. It depends on designers and authorities to decide whether illumination will be the result of understanding the landscape and contribute to bringing "new value", or accelerate the exploitation and environmental degradation. Will it be treated as a "conquest" of landscape by man, or as an expression of respect for nature and cultural heritage.

Magdalena Zienowicz

Standards

Voivodeship Conservator of Monuments in Opole

The paper discusses the institutional measures taken to preserve the cultural heritage of the Opole country.

One of the aims of this work was an integral and comprehensive treatment of valuable elements also the landscape features as important premises to include in protection the rural areas.

Iwona Solisz

Formal and Legal Aspects of the Removal of Trees in the Light of Recent Changes in Legislation

The subject represents mainly the significant changes in the Nature Conservation Act for removal of trees and shrubs, which are valid from 19 July 2010 (the Act of 21 May 2010 amending the Law on Provision of Information on the environment and its protection, public participation in environmental protection and on environmental impact assessments and other acts). They regulate, inter alia, the process of taking decisions, making some changes as to the relevance of the body, they also include modifications to the contents of the proposal to remove the tree or shrub, lengthen the tree age, which does not require a permit to remove and describe the acceptable procedures within the tree crown. The speech also contains informations important for applicants about the competence of the Department of Environment and Agriculture within the scope of decisions rendering. In addition, it informs about the statistics data of land in Wrocław in the rendered administrative decisions, about the number of removed trees and compensation planting commitments in the years 2005-2009 and about the draft subsequent amendments in the Nature Conservation Act of the government bill of 22 September 2010.

**Bogdan Łukaszewicz
Eleonora Wiśniewska**

Teaching and Conservation Issues at the Field of Study Landscape Architecture at the Wrocław University of Environmental and Life Sciences

In this paper was presented, that the issue of conservation is an important element in the education of the future landscape architects at the University of Life Sciences in Wrocław. During the study, young people explore the issues in the field of conservation, restoration and revitalization, not only from the theoretical, but also practical side. The implemented methodics of the conservation conduct during the course activities, is an attempt to raise awareness for young people that the maintenance and revalorization is not only a strict or outdated patterns of behavior, but above all to adapt to modern needs in accordance with the respect of traditions of the place, the conservation principles and investor expectations.

On the three cases outlined in the article was illustrated the diversity of architecture – landscape complexes and contents of work performed on those objects in a course, and during which the creative process mainly focuses on the skilful combination of conservation issues with adaptation activities to contemporary needs and the technical design requirements.

It should be aware of the fact that the selected complexes are predomi-

nantly a cultural heritage which, if it is completely destroyed, is lost forever. For that reason, important issues are the timing and conservation awareness and proper conduct in accordance with the principles of conservation.

Renata Gubańska

Between Mind and Intuition. Landscape Architecture in the Theory and Practice of the Division of Environmental Development of Wrocław University of Technology

This article primarily relates to teaching landscape architecture at the Faculty of Architecture, University of Technology.

Art design in our understanding, is based on a combination of creative imagination with common sense practicality. Emphasizing the role of reason and intuition in the teaching process, is the formation of a designer with imagination, but a critical and inquiring at the same time. The method and system of teaching described with a context of history and contemporary activities of the Division of Environmental Development. Therefore, this article is also an attempt to summarizing the past 25 years the work of Division of Environmental Development.

**Artur Kwaśniewski
Łukasz Dworniczak**

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczonych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

• Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesłać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

• Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (przewodniczący)
prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM – Politechnika Krakowska
dr hab. inż. arch. Alina DRAPELLA-HERMANSDORFER – Politechnika Wrocławska
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
prof. dr hab. Barbara SZPAKOWSKA – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
prof. dr hab. inż. arch. Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ, zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Renata GUBAŃSKA – sekretarz, renata.gubanska@up.wroc.pl
dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – redaktor, irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl
inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA, jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl

RECENZENCI**REVIEWERS**

dr hab. inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK
dr hab. inż. arch. Elżbieta PRZESMYCKA, prof. PWR
prof. dr hab. inż. arch. Barbara STĘPNIEWSKA-JANOWSKA
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Arkadiusz MARUSZEWSKI

WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 71 3201558, fax 71 3201557
e-mail: dziekanat.wiksig@up.wroc.pl, <http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

W następnym numerze:
In the following issue:

Inwestycje a ochrona krajobrazu
Investment and Protection in the Landscape